

Ruchy społeczne we współczesnej Polsce

– uwarunkowania, narzędzia i możliwości

Redakcja
Katarzyna Kobielska
Małgorzata Madej

Ruchy społeczne we współczesnej Polsce

– uwarunkowania, narzędzia i możliwości

Redakcja
Katarzyna Kobielska
Małgorzata Madej

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach projektu „Rezonans, rezyliencja, rekonfiguracja. Strategie ruchów społecznych w Polsce po 2015 r.” realizowanego w latach 2023–2024.

e-ISBN: 978-83-974675-0-7

ISBN 978-83-974675-0-7

Imprint: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Redakcja: Katarzyna Kobielska, Małgorzata Madej

Recenzentka: dr Beata Springer

Opracowanie graficzne i skład: eber

Projekt okładki: eber

Zdjęcie na okładce: Jacek Krawczyński

Wrocław 2024

Spis treści

O autorach	2
Wstęp	3
Rozdział 1. Istota i sposoby działania ruchów społecznych <i>(Małgorzata Madej)</i>	5
Rozdział 2. Bezpośrednie oddziaływanie ruchów społecznych na społeczeństwo <i>(Magdalena Mikołajczyk)</i>	16
Rozdział 3. Państwowe działania wspierające organizacje ruchów społecznych <i>(Iwona Macek)</i>	35
Rozdział 4. Uwarunkowania prawne i organizacyjne działań ruchów społecznych w Polsce <i>(Katarzyna Kobielska)</i>	51
Rozdział 5. Państwowe represje i ograniczenia w działalności ruchów społecznych <i>(Elżbieta Szyszlak)</i>	75
Rozdział 6. Możliwości oraz źródła finansowania organizacji ruchów społecznych <i>(Jacek Pluta)</i>	85
Rozdział 7. Aktywność ruchów społecznych w przestrzeni polityczno-prawnej <i>(Alicja Lisowska)</i>	98
Rozdział 8. Kreowanie marki ruchu społecznego <i>(Marzena Cichosz)</i>	118
Rozdział 9. Medialne możliwości oddziaływania organizacji ruchów społecznych <i>(Bartłomiej Łódzki)</i>	127
Zakończenie	136
Spis tabel i rycin	140

O autorach

MARZENA CICHOSZ – doktor habilitowana, profesorka Uniwersytetu Wrocławskiego, politolożka. Zajmuje się analizą rynku politycznego, studiami wyborczymi, marketingiem politycznym i społecznym oraz problematyką transformacji systemów politycznych krajów Europy Środkowo – Wschodniej. Autorka i współautorka ponad 70 publikacji naukowych i licznych ekspertyz z tego zakresu.

ORCID:/0000-0003-0853-742X

KATARZYNA KOBIELSKA – doktor nauk humanistycznych, politolożka z Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Od ponad 20 lat łączy aktywność uniwersytecką z praktyką funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych poprzez działalność badawczą, szkoleniową i doradczą. Ekspertka w zakresie współpracy międzysektorowej, partycypacji społecznej oraz zarządzania projektami społecznymi.

ORCID:0000-0002-8904-3773

ALICJA LISOWSKA – doktor nauk humanistycznych, politolożka, socjolożka z Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Badaczka polityki ochrony środowiska (w tym polityki klimatycznej, bezpieczeństwa ekologicznego, zarządzania kryzysowego). Ekspertka w zakresie socjologii polityki oraz socjologii rodziny (bezpieczeństwo indywidualne, bezpieczeństwo zdrowotne, interwencja kryzysowa).

ORCID: 0000-0003-2874-7088

BARTŁOMIEJ ŁÓDZKI – doktor nauk humanistycznych, politolog, medioznawca z Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego. W działalności naukowej koncentruje się na komunikacji politycznej i środowiskowej, nowych technologiach komunikacyjnych, mediach społecznościowych i procesach mediatyzacji. Ekspert w zakresie empirycznych badań mediów i implementacji narzędzi analitycznych w procesach badawczych.

ORCID: 0000-0003-3526-6485

IWONA MACEK – politolożka, doktor nauk politycznych. Badaczka organizacji ruchów społecznych zorientowanych na kwestie klimatyczne. Ekspertka systemowych uwarunkowań działalności NGO, wspierająca organizacje trzeciego sektora

w rozwoju. Specjalistka w obszarze zarządzania publicznego ze szczególnym uwzględnieniem instytucjonalnego rozwoju administracji publicznej oraz współpracy międzysektorowej.

ORCID: 0000-0001-7776-9369

MAŁGORZATA MADEJ, dr habilitowana, politolożka, naukowczyni zatrudniona w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, autorka książek i artykułów, w tym dotyczących partycypacji społecznej i politycznej, znaczenia ruchów społecznych, ruchu kobiecego, wsparcia dla uchodźców z Ukrainy w Polsce po 2022 r., samorządu terytorialnego. Redaktorka naczelną czasopisma naukowego Polish Political Science Review.

ORCID: 0000-0002-5274-8614

MAGDALENA MIKOŁAJCZYK, doktor habilitowana, politolożka z Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Specjalizuje się w teorii i socjologii polityki, prowadzi badania dyskursu politycznego oraz politycznych aspektów kultury wizualnej. Inicjatorka oraz uczestniczka projektów społecznych związanych z edukacją obywatelską, partycypacją kobiet i młodzieży, ochroną środowiska, prawami człowieka. Ekspertka radiowych audycji poświęconych naukom społecznym i problemom współczesnego świata.

ORCID: 0000-0002-3779-8250

JACEK PLUTA – doktor nauk socjologicznych, socjolog z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Od 2019 roku zatrudniony w Departamencie Spraw Społecznych Urzędu Miejskiego Wrocławia, gdzie zajmuje się m.in. pracami programowymi w obszarze sektora kultury i organizacji pozarządowych. Współpracuje przy tworzeniu Strategii Wrocław 2050. Badacz jakości życia, rynku pracy, samozatrudnienia, niepełnosprawności.

ORCID: 0000-0003-2173-7469

ELŻBIETA SZYSZLAK – dr hab. nauk społecznych, prof. UW, z Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego. Specjalizuje się w badaniach dotyczących pozamilitarnych sektorów bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa kulturowego i społecznego, problematyki mniejszości narodowych i etnicznych oraz migracji. Autorka ponad 100 publikacji naukowych.

ORCID: 0000-0002-9152-4699

Wstęp

Współcześnie zarówno Polska, jak i wiele innych państw w Europie oraz poza nią mierzy się z licznymi wyzwaniami w różnych obszarach. Dotyczą one transformacji w otoczeniu przyrodniczym (zmiany klimatu, ekstremalne zjawiska pogodowe, wyzwania w obszarze bioróżnorodności), rozwoju technologicznego (nowe środki produkcji i transportu, robotyzacja, powstanie i wykorzystanie sztucznej inteligencji, media wpływające na obszary prywatności i demokracji), a przede wszystkim relacji społecznych (emancypacja kolejnych grup społecznych, migracja, redefinicja systemów wartości). Wymagają one reakcji jednostek i wspólnot, czasem także interwencji państw i organizacji pozarządowych. Reakcjom tym towarzyszą debaty, napięcia i konflikty, a przede wszystkim wątpliwości co do właściwych strategii i taktyki. Rodzi to w społeczeństwach spory, a polityka sporu to domena ruchów społecznych, które służą wspólnotom w promowaniu ich stanowisk i postulatów wobec zmian społecznych. Mogą to być postulaty dotyczące nie tylko ich wzmocnienia, przystosowania się do nich i ich akceptacji, ale także postulaty ograniczenia lub wręcz powstrzymania zmian w imię podtrzymania porządku publicznego i status quo opartego na tradycji i sprawdzonych rozwiązaniach.

Specyficzną cechą ruchów społecznych jest ich zbiorowy charakter. W obliczu zmian ludzie często decydują się na podjęcie wspólnych działań – nie tylko tych o charakterze po prostu politycznym, wyborczym i prawnym, lecz także niekonwencjonalnych form oddziaływania na decydentów. Demonstracje, okupacje budynków i przestrzeni, strajki, bojkoty, listy, petycje, a współcześnie także posty w mediach społecznościowych, memy i krótkie filmy na TikToku to repertuar ruchów społecznych, który oprócz środków typowych dla aktywności partii politycznych i grup interesów może oddziaływać na politykę państwa oraz postawy i przekonania obywateli. W tym kontekście okres dynamicznych zmian w społeczeństwie to czas, kiedy zaangażowanie ruchów społecznych nabiera szczególnego znaczenia.

W Polsce w XXI w. jesteśmy świadkami bogatej i urozmaiconej działalności różnych ruchów społecznych. Niezwykle dynamiczne są ruchy kobiece, ruchy pro-life, szeroką aktywność prowadzą ruchy ekologiczne, ogromne kontrowersje budzą ruchy antyszczepionkowe, aktywne

są również ruchy na rzecz praw mężczyzn, istotny rozwój notują ruchy miejskie. Dlatego właśnie zdecydowaliśmy o opracowaniu niniejszej książki, materiału, który ma stanowić wsparcie dla działaczy, organizatorów, ale też zwolenników ruchów, aby ułatwić im pracę i osiąganie celów, a przede wszystkim, aby wspomóc ich w działaniu na rzecz całego społeczeństwa.

Celem opracowania jest powiązanie wyników badań teoretycznych i eksploracji empirycznej z praktycznym aspektem publicznej działalności ruchów społecznych. Opiera się ono na pracy badawczej interdyscyplinarnego zespołu złożonego ze specjalistów różnych dyscyplin pracujących na Uniwersytecie Wrocławskim. Badania zostały zrealizowane w ramach projektu badawczego sfinansowanego przez Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Naszym zamierzeniem jest, aby zobrażać przydatność refleksji naukowej dla praktyków. Chcemy, aby zawarte w niniejszych tekstach materiały służyły jako poradnik i zestaw wskazówek w zakresie poruszania się w polskich realiach prawnych, politycznych i społecznych, wspomagając przedstawicieli ruchów społecznych w ich wyborach organizacyjnych i planowaniu działań. Szczególny nacisk kładziemy na ścisłe powiązanie między nauką a aktywnością społeczną, ponieważ połączenie i wzajemny wpływ tych dwóch domen może mieć istotne znaczenie dla skuteczności ruchów społecznych w Polsce.

Autorzy podejmują różne zagadnienia, analizują różne aspekty, a także odwołują się do różnych studiów przypadków – przede wszystkim z Polski, ale także z innych państw, również pozaeuropejskich. Liczymy, że niniejsze opracowanie będzie wystarczająco kompleksowe i wyczerpujące, aby stało się podręcznym materiałem referencyjnym dla liderów i aktywistów.

Pierwsza sekcja książki obejmuje dwa rozdziały. Pierwszy z nich został poświęcony zagadnieniom teoretycznym, przede wszystkim kwestii, w jaki sposób istniejące teorie i płynące z nich konkluzje mogą być przydatne w praktyce funkcjonowania ruchów społecznych i ich organizacji. Zwraca także uwagę na fundamentalną kwestię definiowania skuteczności ruchów społecznych. W rozdziale drugim autorka podejmuje problematykę oddziaływania ruchów społecznych na ich otoczenie, przyglądając się zarówno typowym mechanizmom wpływu na społeczeństwo i klasycznie wykorzystywanym repertuariom ruchów społecznych,

jak i wyjątkowym działaniom przystosowanym do szczególnych okoliczności funkcjonowania konkretnych ruchów z uwzględnieniem współczesnego repertuaru online. Rozdział kończy się studium przypadku polskiego ruchu na rzecz praw mężczyzn.

Kolejne rozdziały dotyczą problematyki uwarunkowań funkcjonowania ruchów społecznych w polskim kontekście. Rozdział trzeci koncentruje się na współdziałaniu państwa z organizacjami ruchów społecznych, identyfikując zarówno podstawy prawne, jak i praktykę realizacji polityki państwa wspierającej trzeci sektor. Odwołano się także do możliwości współdziałania na rzecz postulatów promowanych przez ruchy z samorządem terytorialnym. Wyróżniono w nim szczególną rolę Rzecznika Praw Obywatelskich. W rozdziale czwartym przeanalizowano uwarunkowania prawne i organizacyjne. Najważniejszym zagadnieniem jest możliwość instytucjonalizacji ruchów poprzez kreowanie organizacji pozarządowych, ale rozdział przedstawia również problematykę regulacji prawnych w zakresie kluczowych repertuarów ruchów społecznych. Rozdział piąty poświęcony został konstytucyjnym i ustawowym ograniczeniom działalności ruchów społecznych, zarówno w kontekście ich postulatów, jak i regulacji konkretnych form i rodzajów działań. Ważnym aspektem w tym rozdziale jest także szczegółowa analiza pojęcia obywatelskiego nieposłuszeństwa i próba wskazania granicy między pospolitym przestępstwem lub wykroczeniem a świadomym łamaniem prawa w społecznie odpowiedzialnym celu. Następny rozdział, szósty, prezentuje uwarunkowania materialne działalności ruchów społecznych ze szczególnym naciskiem na potencjalne źródła finansowania organizacji ruchów społecznych: publiczne krajowe i międzynarodowe oraz źródła prywatne. W rozdziale zestawiono te możliwości z aktualnym stanem polskiego sektora pozarządowego, identyfikując tym samym możliwości rozwojowe. Sekcję tę zamyka rozdział siódmy, który skupia się na dostępie organizacji społecznych do systemu politycznego, przede wszystkim w kontekście prawodawstwa. Wychodząc z założenia, że regulacje prawne są głównym narzędziem realizacji postulatów ruchów społecznych, rozdział ten prezentuje z jednej strony sfor-

malizowany mechanizm obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej, z drugiej zaś współpracę i networki jako kanały oddziaływania na decydentów i procesy decyzyjne.

Ostatnia sekcja dotyczy wizerunku ruchów społecznych i obejmuje dwa rozdziały. W rozdziale ósmym autorka omawia pojęcie marki i kluczowe zagadnienia dla kreowania jej wizerunku, a następnie odnosi je do działalności ruchów społecznych. Przyglądając się szczególnie aktorom zaangażowanym w ten proces: przede wszystkim kreatorom marki ruchu, ale także znaczeniu odbiorców oraz pośredniczącej roli mediów. Natomiast rozdział dziewiąty koncentruje się na mediach społecznościowych jako narzędziu wykorzystywanym przez ruchy społeczne. Analiza dotyczy potencjalnych korzyści oraz zagrożeń związanych z rozpowszechnianiem mediów społecznościowych i aktywizmu online, a także obejmuje przykłady praktycznych możliwości działań w tej sferze na rzecz propagowania ruchów społecznych.

Każdy rozdział zawiera praktyczne rekomendacje, które mogą zostać wykorzystane w aktywności organizacji ruchów społecznych lub samych ruchów. Mają one na celu wspieranie działalności ruchów oraz ułatwienie jak najpełniejszego wykorzystania wszelkich dostępnych narzędzi, co z kolei pozwoli na pełną refleksję dotyczącą postulatów ruchów w społeczeństwie. Całość zamyka zakończenie, będące podsumowaniem przedstawionych uwarunkowań i możliwości.

Zdajemy sobie sprawę, że realizacja wszystkich postulatów nie jest możliwa, a niektóre żądania poszczególnych ruchów mogą negatywnie wpływać na siebie lub wręcz promować sprzeczne wizje społeczeństwa, tak jak dzieje się to w przypadku ruchów pro-life i pro-choice. Wierzymy jednak, że skuteczna i kompleksowa prezentacja tych wizji może stać się fundamentem ogólnospołecznej debaty, zmniejszyć polaryzację i tym samym przyczynić się do dokonania właściwych wyborów i stymulacji rozwoju społeczeństwa.

*Katarzyna Kobielska
Małgorzata Madej*

ROZDZIAŁ 1

Istota i sposoby działania ruchów społecznych

Małgorzata Madej

Wprowadzenie

Badanie ruchów społecznych stało się w XX w. istotnym obszarem badań w naukach społecznych. Analizy te obejmowały różne aspekty aktywności ruchów: począwszy od ich powstawania, jednoczenia ludzi wokół istotnych dla nich zagadnień, poprzez mobilizację, czyli przyciąganie zwolenników i zakreślanie coraz szerszych kręgów w społeczeństwie, formy i sposoby organizacji, procesy decyzyjne, metody działania, strategiczne i taktyczne zarządzanie zasobami w celu oddziaływania na otoczenie społeczne i polityczne, aż po miary skuteczności ruchów społecznych i osiągniętych przez nie efektów.

Historycznie szczególnie istotne i często analizowane były ruchy społeczne na rzecz poszerzenia podmiotowego zakresu praw wyborczych i praw człowieka, w tym zwłaszcza ruchy dążące do zniesienia niewolnictwa i feministyczne, ruchy wolnościowe: wspólnot terytorialnych i narodów (narodowowyzwoleńcze) oraz grup społecznych (np. robotniczy). Współczesne ruchy społeczne najczęściej są zorganizowane wokół wspólnej tożsamości i prawa do jej realizacji w przestrzeni publicznej. Choć historycznie tożsamość grupowa też była istotna w budowaniu ruchów społecznych, obecnie uznaje się ją za element kluczowy.

Ponieważ ruchy społeczne działały w bardzo odmiennych okolicznościach, były prowadzone przez różnych aktorów, a także mierzyły się z odmiennymi wyzwaniami, uogólnianie wyników analizy ich działalności i dokonań często stanowi wyzwanie i rodzi poważne trudności. Pozwala jednak na sformułowanie wniosków, które mogą być

przydatne dla działaczy współczesnych ruchów społecznych, mimo istotnych różnic pomiędzy nimi a historycznymi ruchami społecznymi.

W dalszej części rozdziału omówiona zostanie kwestia definiowania ruchów społecznych, a następnie przedstawione wybrane teorie, koncentrujące się szczególnie na kształtowaniu się ruchów i czynnikach determinujących skuteczność mobilizacji i podejmowanych działań, które mogą służyć za praktyczne wskazówki we współczesnej działalności. Następnie zostanie przeprowadzona analiza pojęcia organizacji ruchów społecznych i kwestii ich repertuaru działań – w kontekście aktywności i sposobów komunikowania oraz treści, jaką działania te przekazują oraz obrazu ruchu, który mają budować. Istotnym zagadnieniem, które zostanie omówione pod koniec rozdziału, jest pojęcie skuteczności ruchów społecznych, jej definiowania i mierzenia w skali zarówno społecznej, jak i jednostkowej – osób zaangażowanych w kolektywne działania społeczne.

Pojęcie ruchu społecznego

Istnieją różne definicje ruchów społecznych, stosowane w naukach społecznych. Mario Diani uznał je za samodzielny proces społeczny cechujący się zaangażowaniem w działalność zbiorową aktorów, którzy tkwią w relacjach konfliktowych z jasno określonym przeciwnikiem, są powiązani gęstą, ale nieformalną siecią wzajemnych połączeń

oraz posiadają wspólną wyodrębnioną tożsamość (della Porta, Diani, 2020, 21). Charles Tilly podkreślał trwałość zorganizowanych działań publicznych w celu przedstawienia zbiorowych oczekiwań określonym władzom oraz wykorzystanie powtarzalnych, ustalonych repertuarów działań ruchów społecznych (Tilly, Castañeda, Wood, 2020, 6). Inne definicje odwołują się do kwestii walki przeciw państwu (szczególnie państwowej represji) w celu upodmiotowienia mas i osiągnięcia zmiany społecznej (Berberoğlu, 2019, 1). Według innej definicji *ruchy społeczne stanowią jedną z głównych form społecznych, które zbiorowości wykorzystują do wyrażenia swoich problemów związanych z prawami, dobrobytem i dobrym funkcjonowaniem tych zbiorowości lub innych osób poprzez udział w różnych działaniach zbiorowych* (Snow, Soule, Kriesi, 2006, 3). Natomiast Piotr Sztompka wskazywał dwa czynniki definiujące ruchy społeczne: *ukierunkowanie na szczególny cel, jakim jest zrealizowanie jakiegoś rodzaju zmiany społecznej oraz aktywność na pograniczu między sformalizowanymi a niesformalizowanymi działaniami społecznymi* (Sztompka, 2010, 158).

Podsumowując, można wskazać na pewne cechy powtarzające się w definicjach i określające specyfikę ruchów społecznych:

- kolektywne działanie na rzecz zmiany społecznej
- niekonwencjonalne oddziaływanie na władze publiczne w celu realizacji wybranego celu lub interesu
- niesformalizowana sieć powiązań i relacji, oparta na wspólnocie potrzeb, ale także na tożsamości i poczuciu wspólnoty.

Ważnym czynnikiem jest także wyróżnianie ruchów społecznych na tle innych rodzajów organizacji, takich jak partie polityczne i grupy interesu. Od ruchów społecznych odróżnia ich przede wszystkim wysoce sformalizowana i zinstytucjonalizowana organizacja. Choć ruchy społeczne często tworzą organizacje, punktem wyjścia jest nieformalna mobilizacja zwolenników określonego działania. Druga ważna różnica dotyczy sposobów działania: w przypadku partii politycznych jest to przede wszystkim dążenie do bezpośredniego sprawowania władzy poprzez udział w wyborach i uzyskiwanie określonych stanowisk powiązanych z kompetencjami decyzyjnymi, w przypadku grup interesu zaś są to działania o charakterze lobbystycznym, budowanie bezpośrednich relacji z decydentami w celu wpływania na ich wiedzę i przekonywanie ich do określonych działań.

Wyróżnikiem ruchów społecznych jest zatem jednocześnie kolektywny i publiczny charakter kluczowych działań. Należy jednak brać pod uwagę, że ruchy społeczne – podobnie jak inne zjawiska i instytucje – ewoluują. Dlatego możliwe jest, aby ruch społeczny wykorzystywał także repertuar typowy dla grup interesu (np. relacja organizacji ruchu robotniczego, czyli związków zawodowych z partiami socjaldemokratycznymi w Europie Zachodniej, przede wszystkim w Wielkiej Brytanii) lub tworzył partie polityczne (tu najbardziej wyrazistym przykładem są partie zielonych utworzone w ramach ruchu ekologicznego, z których największy sukces osiągnęła partia niemiecka).

Teorie ruchów społecznych – implikacje praktyczne

Historycznie ruchy społeczne i polityka protestu były rozpatrywane w kontekście repertuaru działań i publicznego stosowania przemocy (np. zamieszki). W nawiązaniu do Psychologii tłumu Gustave’a LeBona (LeBon, 2013), traktowano publiczne protesty jako zagrożenie dla porządku publicznego, przejaw braku poszanowania dla struktury i hierarchii społecznej (Oberschall, 1973, 1–24). W konsekwencji ruchy na rzecz polepszenia sytuacji klas niższych traktowano jako naruszenie równowagi społecznej, wymagające interwencji i eliminacji.

Późniejsze teorie zaczynają łączyć ruchy społeczne ze zmianą społeczną, uznając, że działanie takie może mieć charakter destrukcyjny i szkodliwy, ale może także być twórcze i stymulować rozwój społeczeństwa (Foryś, Gorlach, 2023, 13). Oznaczało to konieczność badania z jednej strony genezy ruchów społecznych, źródeł poparcia dla ich postulatów, z drugiej zaś form i efektów ich oddziaływania. Służą one analizie procesów społecznych i zmiany społecznej oraz eksploracji zarówno poszczególnych ruchów, jak i mechanizmów oraz tendencji występujących w różnych ruchach w rozmaitych częściach świata. Mowa tu o umiędzynarodowieniu i globalizacji (Mayo, 2005) albo wykorzystaniu nowych mediów (Carty, 2018). Jed-

nakże badania naukowe mogą być także wykorzystywane przez praktyków ruchów społecznych – inicjatorów, działaczy i uczestników – aby udoskonalić wykorzystywane metody i poprzez właściwy dobór strategii i taktyk zwiększyć prawdopodobieństwo osiągnięcia celów, które stawia sobie ruch.

Teoria relatywnej deprywacji

Ważną koncepcją, która identyfikowała źródła aktywności ruchów społecznych (Berberoglu, 2019), jest teoria relatywnej deprywacji. Ukształtowana w latach 60. XX w. odwołuje się do wcześniejszych koncepcji socjologa Roberta K. Merton (1968), który wskazywał na napięcia społeczne jako źródło zachowań naruszających porządek społeczny (w tym zachowań patologicznych) (Marek, 2014) oraz dążących do jego zmiany. Odnosi się zatem do sytuacji, w której określona grupa mobilizuje do działania poczucie, iż znajduje się w gorszej sytuacji, jest pozbawiona pewnych praw lub możliwości w całościowym systemie społecznym. Wiąże się to z brakiem spójności między aspiracjami i oczekiwaniami grupy a możliwościami ich realizacji.

Relatywna deprywacja odwołuje się nie tyle do obiektywnego stanu braku lub niedostępności konkretnych zasobów i środków, ile do sytuacji gorszej niż w przypadku innych grup o podobnej charakterystyce. Warto zwrócić uwagę, że takie porównanie może dotyczyć kwestii zarówno materialnych, czyli sytuacji, w której jedna grupa jest uboższa niż inne grupy w społeczeństwie (Gorlach, Forýš, 2023), jak i niematerialnych, np. praw człowieka i obywatela.

O ile historycznie różnice te odnosiły się do relacji w danym kraju, współcześnie mogą to być również porównania do warunków życia osób w innych państwach. Ruch na rzecz praw osób LGBTQ+ łączy oba te elementy, wskazując, że sytuacja osób nieheteronormatywnych w Polsce jest niekorzystna zarówno w porównaniu z cisheteroseksualnymi Polakami, jak i społecznością LGBTQ w innych krajach Unii Europejskiej (Bielska, 2018).

Należy wskazać na liczne praktyczne implikacje wynikające z empirycznych obserwacji opartych na teorii relatywnej deprywacji. Skoro poczucie ograniczenia i braku dostępu do zasobów jest istotnym elementem mobilizującym

grupy społeczne do działania, zasadnicze znaczenie ma rozpoznanie, które grupy mogą doświadczać relatywnej deprywacji i jaka forma reprezentacji ich interesów będzie właściwa. Wiąże się to także z koniecznością odpowiedniego ramowania i kreowania dyskursu na temat problemów podnoszonych przez ruch społeczny, np. w kontekście wyównywania szans i wskazywania społecznych zagrożeń dla danej grupy. Należy także podkreślić, iż poza stricte faktycznym zaspokojeniem zdefiniowanych braków rozwiązań problem w ramach ruchu społecznego lub w szerszym kontekście wymaga wykreowania poczucia sprawczości i przywrócenia równowagi.

Teoria mobilizacji zasobów

Ważną teorią, która analizuje powstawanie i podejmowanie działań przez ruchy społeczne w nieco innym kontekście, jest teoria mobilizacji zasobów. Odnosi się ona nie tylko do motywów aktywizacji członków i działaczy ruchu, lecz także do możliwości ich działania, wskazując, że do aktywności skłania obywateli zebranie lub uzyskanie odpowiednich zasobów, które przekłada się na przewidywaną skuteczność ruchu.

Należy podkreślić, że teoria ta bardzo szeroko interpretuje pojęcie zasobów (Berberoglu, 2019). Można wskazać co najmniej trzy kluczowe kategorie: zasoby ludzkie (np. działacze, liderzy, relacje), zasoby materialne (np. pieniądze, środki transportu) i zasoby komunikacyjne (np. dostęp do mediów).

Istotnym zagadnieniem jest w tym przypadku zmiana dostępności zasobów oraz potencjał ich mobilizacji. Gdy ruch społeczny pozyskuje nowe zasoby lub zmienia się równowaga zasobów w systemie społecznym, pojawia się możliwość wdrożenia postulatów ruchu. Taka zmiana może wynikać również ze zmiany dotyczącej bezpośrednio samych zasobów, np. rozwój mediów społecznościowych przeddefiniował możliwości w zakresie dystrybucji informacji, tworząc zupełnie nowe pole do działania ruchów społecznych. Nie oznacza to, iż wykorzystanie tego nowego zasobu całkowicie zastępuje dotychczasowe kanały komunikacyjne, a tym bardziej repertuary działań ruchów społecznych (Carty, 2018), jednakże wpływa na nową dynamikę ich wykorzystania.

W kontekście mobilizacji zasobów warto zwrócić uwagę na pewne paradoksy. Istotą ruchów społecznych jest działanie kolektywne. Dlatego fundamentalne znaczenie dla ruchów społecznych mają uczestnicy i zwolennicy, ich liczebność, zaangażowanie i zdolność promowania celów ruchu w bezpośrednim otoczeniu. Nie można jednak lekceważyć zasobów związanych z charyzmatycznymi i rozpoznawalnymi przywódcami. Współczesne przykłady ruchów pozbawionych liderów, np. Arabska Wiosna lub ruch Occupy Wall Street, zdają się potwierdzać tę obserwację. Ruch Occupy Wall Street powstał jako spontaniczne działanie młodych ludzi w Stanach Zjednoczonych jesienią 2011 r. Ich postulaty dotyczyły sprzeciwu wobec nierównego podziału zasobów w społeczeństwie, m.in. wsparcia dla młodych ludzi w spłacaniu kredytów studenckich i zakupie mieszkań. Cechą charakterystyczną tego ruchu było wykorzystanie okupacji przestrzeni publicznej jako podstawowej metody działania. Młodzi ludzie zajmowali place i ulice (m.in. Wall Street w Nowym Jorku), tworząc samoorganizujące się społeczności i eksperymentując z jak najszerszą partycypacją i deliberacją w demokratycznych procesach decyzyjnych. Ruch nie powołał żadnych liderów ani rzeczników, a z otoczeniem komunikował się przez aktywność indywidualnych uczestników w mediach społecznościowych (Carty, 2018). Mimo bardzo dużej mobilizacji (zarówno pod względem liczby uczestników, jak i liczby okupowanych miejsc) ruch z czasem stracił impet, a jego działalność stopniowo zanikła.

W odniesieniu do zasobów materialnych, a zwłaszcza finansowych należy podkreślić, iż ruchy społeczne często aktywizują lub reprezentują osoby marginalizowane, które mają niewielkie możliwości finansowego wsparcia działalności. Mimo to dostęp do środków materialnych jest ważny dla aktywności oraz skuteczności ruchów społecznych, dlatego tak duże znaczenie mają sojusznicy – przedstawiciele klas uprzywilejowanych, którzy wspierają ruch społeczny, np. z przyczyn altruistycznych. Kwestia ta w dużo mniejszym stopniu dotyczy ruchów społecznych, których celem jest powstrzymanie zmian społecznych, czyli ruchów, które reprezentują grupy uprzywilejowane, dysponujące zasobami pozwalającymi na nadanie dużego rozmachu i widoczności ruchowi.

Struktura możliwości politycznych

Kolejna istotna teoria odnosi się natomiast do otoczenia ruchów społecznych, wskazując, iż działalność ruchów i jej efekty są determinowane także czynnikami zewnętrznymi. Zaproponowana przez Herberta Kitschelta teoria struktury możliwości politycznych koncentruje się w tym kontekście na czynnikach związanych z charakterem systemu politycznego i politycznymi strategiami. W oparciu o badanie efektów osiągniętych przez ruchy antynuklearne Kitschelt wskazał, że skuteczność podejmowanych działań zależy w istotnej mierze od charakteru systemu politycznego i władz będących adresatem postulatów. Badania dotyczyły państw demokratycznych, wskazały jednak na takie cechy, jak stopień otwartości systemu politycznego i zdolność ko-optacji nowych idei z jednej strony, z drugiej zaś zdolność systemu do implementacji wybranej przez władze strategii. Wychodząc od tego badania, rozszerzono następnie teorię struktury możliwości politycznych, wskazując także inne polityczne determinanty zewnętrzne skutków osiąganych przez ruchy społeczne, np. strategie partii politycznych. Struktura możliwości może ewoluować stopniowo, powoli, lecz trwale zmieniać się, ale możliwe jest także krótkotrwale okno możliwości, np. w okresie transformacji ustrojowej. Przykładem takiej nagłej zmiany były przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r., kiedy legalizacja niezależnej działalności społecznej pozwoliła na szybki rozkwit zróżnicowanych inicjatyw. Stało się to istotną cezurą w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce (Jasnosz, 2020).

Najistotniejszą praktyczną implikacją teorii struktury możliwości politycznych jest stwierdzenie, że strategia ruchu powinna być elastyczna i zmienna, przystosowana do aktualnych okoliczności pomimo trwałości postulatów i założeń. Strategia, która jest skuteczna w systemie otwartym, może okazać się błędna lub wręcz szkodliwa w sytuacji większego zamknięcia na nowe idee i koncepcje. Może się to okazać nieco problematyczne dla ruchów umiędzynarodowionych, które działają w różnych krajach i muszą balansować między koniecznością adaptacji do krajowych warunków z zachowaniem spójności przekazu w sytuacji,

gdy media społecznościowe umożliwiają stałą obserwację akcji i kampanii ruchu również w odległych krajach. Warto też podkreślić, że ruchy społeczne mają największą szansę na sukces w warunkach pośredniego poziomu możliwości politycznych. W skrajnie zamkniętym systemie wszystkie próby oddziaływania będą blokowane, natomiast w warunkach pełnej otwartości tworzenie ruchów społecznych i podejmowanie niekonwencjonalnych działań politycznych w ogóle nie jest konieczne.

Teoria nowych ruchów społecznych

Obecnie do najważniejszych teorii zalicza się teorię nowych ruchów społecznych, wywodzącą się z badań nad ruchami aktywnymi od lat 60. XX w. (m.in. ruchem praw człowieka w USA, ruchem ekologicznym, ruchem praw osób LGBT-Q+), których sposób organizacji, aktywizacji zwolenników i działań różnił się od wcześniejszych ruchów (przede wszystkim ruchu robotniczego, ruchów narodowowyzwoleńczych i wczesnego ruchu kobiecego).

Pierwsza różnica dotyczy spoiwa łączącego ruchy społeczne. W nowych ruchach rolę tę w dużo mniejszym stopniu odgrywają kwestie interesów materialnych, a istotniejsza staje się wspólna tożsamość. Nie znaczy to, że dawne ruchy nie tworzyły tożsamości ani nie powstawały wokół grup o wyrazistej tożsamości, jednakże historycznie zasadnicze znaczenie miała wspólnota potrzeb i wyzwań, obecnie zaś ludzie (często z bardzo różnych środowisk społecznych) organizują swoje działania wokół tego, kim są i jak ich tożsamość jest traktowana przez społeczeństwo i państwo. Jest to związane z drugim istotnym wyróżnikiem nowych ruchów społecznych, których działania są adresowane nie tylko do państwa i decydentów (tak jak np. postulaty ruchu robotniczego były skierowane do państwa i kluczowych pracodawców), ale również do społeczeństwa. O ile w XIX w. i pierwszej połowie XX w. oddziaływanie na opinię publiczną było dla ruchów społecznych jedynie wtórnym narzędziem w stosunku do najważniejszego zadania zmiany regulacji, o tyle współcześnie jest to równie ważna kwestia. Wiąże się to z rozszerzeniem prawa głosowania, które sprawia, że obecnie na rozstrzygnięcia, m.in. prawne, zasadniczy wpływ mają szersze rzesze spo-

łeczeństwa, ale także z trzecią różnicą, dotyczącą charakteru postulatów nowych ruchów społecznych. Obecnie równouprawnienie jest postrzegane w kontekście nie tylko konkretnych przepisów i uprawnień formalnych, lecz także pozycji w społeczeństwie, ochrony przed dyskryminacją i agresją oraz gwarancji poszanowania godności grup, których ruch dotyczy. Czwartą wreszcie różnicą między historycznymi a nowymi ruchami społecznymi jest znacznie niższy poziom organizacji i instytucjonalizacji ruchów połączony z wyraźnie większą fragmentacją, która przekłada się zarówno na wielość organizacji działających w ramach jednego ruchu, jak i ich różnorodność.

Pojęcie organizacji ruchów społecznych

Ostatnia różnica wskazana w sekcji o nowych ruchach społecznych odwołuje się do kwestii ich organizacji. Choć ruchy społeczne często mają charakter oddolny, a nawet spontaniczny, i zawsze stanowią niekonwencjonalne formy działania zbiorowego, nie oznacza to, że w ogóle nie ma w nich miejsca na powstawanie i funkcjonowanie organizacji. Organizacje ruchów społecznych definiuje się jako „*złożone i sformalizowane organizacje, które identyfikują się z celami ruchu lub kontrruchu i dążą do realizacji jego celów*” (Walker, Martin, 2018). Organizacje zatem nigdy nie są tożsame z ruchami, poza programem ruchu mają także swoje cele organizacyjne, funkcjonują w przestrzeni wyraźnie uregulowanej przepisami dla typu organizacji, który wybrały (przykłady organizacji i obowiązujących je przepisów w Polsce są omówione w rozdziale 4). Mogą także korzystać z zasobów i przywilejów przynależnych organizacjom. Organizacje ruchów społecznych pełnią także inne funkcje, m.in. związane z budowaniem tożsamości ruchu i artikulacją interesów (Walker, Martin, 2018).

Należy wskazać, iż w ramach jednego ruchu mogą istnieć różne organizacje i często tak jest. Organizacje te mogą współdziałać, pełnić role komplementarne wobec siebie (np. wzajemnie uzupełniająca się działalność organizacji lobbującej na rzecz zmiany prawa i organizacji wyspecjali-

zowanej w radykalnych akcjach ulicznych). Czasami mają charakter konkurencyjny.

Oprócz roli organizacji w obrębie ruchu i ich znaczenia dla jego członków i uczestników, należy zwrócić uwagę na wewnętrzną strukturę i funkcjonowanie organizacji ruchów społecznych (della Porta, 2009). Są one zależne od wielu czynników, przede wszystkim związanych z:

- formą prawną organizacji;
- wielkością i zróżnicowaniem organizacji;
- charakterem i specyfiką ruchu, z którym organizacja jest związana;
- celami i sposobami działania organizacji (np. część organizacji w obrębie ruchów społecznych przyjmuje szczególną rolę tzw. watch dogów, kontrolerów zgodności z prawem działań agend państwowych).

Organizacje mogą działać w oparciu o zasady wewnętrznej demokracji i partycypacji lub co najmniej dążyć do takich ideałów. Jednak część z nich może decydować się na inne style zarządzania i procedury decyzyjne, np. ze względu na wielkość lub konieczność szybkiej reakcji na zmiany w otoczeniu.

Warto także zwrócić uwagę, że w przypadku ruchów operujących w różnych krajach mogą zostać powołane odmienne organizacje, często stosujące inne procedury wewnętrzne i repertuary, a nawet inaczej rozkładające akcenty w prezentowanych postulatach (della Porta, 2009). Czasami w takich przypadkach tworzone są parasolowe organizacje międzynarodowe lub transnarodowe, niesformalizowane fora współpracy albo organizacje sieciowe łączące aktywistów i organizacje w różnych krajach.

Konkretne formy organizacyjne stosowane przez ruchy społeczne w Polsce zostaną przedstawione w rozdziałach 4 i 6.

Repertuary działań ruchów społecznych

Formy działania ruchów cechują się pewną stałością. Istnieją specyficzne rozwiązania, które są stosowane od wielu pokoleń (np. demonstracje), inne ewoluują w czasie (np. petycje, dawniej ograniczone, pisemne i przeznaczone przede wszystkim dla instytucji wskazanych jako ich adresaci,

obecnie publiczne, służące głównie nagłośnieniu sprawy, często podpisane przez tysiące ludzi na całym świecie). Niektóre środki zyskują dużą popularność w pewnym okresie (np. okupacje przestrzeni publicznych w pierwszej i drugiej dekadzie XXI w.). Zdarza się także, że znana i nadal powszechna forma jest modyfikowana i przystosowywana do nowej funkcji, aby wykorzystać powiązane z nią skojarzenia (np. działania określane jako strajki kobiet lub strajki klimatyczne – te ostatnie odwołują się zresztą do tradycji strajków nie tylko robotniczych, lecz także szkolnych). Ważnym czynnikiem oddziałującym na repertuary ruchów społecznych są też przemiany społeczne, polityczne, a nawet technologiczne. Konkretnie formy działań zostaną omówione w rozdziale 2.

Cechy aktywności ruchów społecznych

Ponieważ definicje ruchów społecznych odwołują się do zbiorowej działalności publicznej, która nie polega na bezpośrednim udziale w wyborach, rozważają też szczególne cechy tych działań. Charles Tilly (Tilly, Castañeda, Wood, 2020) wskazywał na cztery charakterystyczne cechy, reprezentowane w publicznych przejawach aktywności ruchów społecznych, które określił jako WUNC (Worthiness – wartość, Unity – jedność, Numbers – liczebność i Commitment – zaangażowanie). Choć nie w każdym działaniu każdego ruchu występują łącznie przejawy wszystkich czterech elementów, wspólnie kreują one charakter i wizerunek ruchu.

Tabela 1.1 Cechy aktywności ruchów społecznych według C. Tilly’ego. WUNC – przejawy wartości (Worthiness), jedności (Unity), liczebności (Numbers) i zaangażowania (Commitment)

WUNC	Znaczenie	Przykład z polskiego ruchu kobiecego
Przejawy wartości (Worthiness)	Ruch reprezentuje wartości i interesy powszechnie uznane za cenne i godne szacunku.	• Odwołania do praw człowieka • Odwołania do długotrwałości walki • Odwołania do słusznego gniewu osób zaatakowanych i zagrożonych, samoobrona • Postulat godności osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin • Podkreślanie inteligencji, spontaniczności i oryginalności działań oddolnych (np. hasła i ilustracje na kartonach)
Przejawy jedności (Unity)	Ruch jednoczy ludzi połączonych wspólną ideą lub wartością, głoszącą, że uczestnicy i zwolennicy występują wspólnie nie przez przypadek, ale w celu realizacji większego celu.	• Podkreślanie włączenia różnorodnych kobiet, np. kobiet z wielkich i małych miast, kobiet z różnych grup zawodowych i społecznych • Pokazywanie sojuszników (np. mężczyzn) • Wyróżnianie udziału kobiet religijnych (katoliczek)
Przejawy liczebności (Numbers)	Ruch i jego postulaty posiadają wsparcie wielu osób, że reprezentują istotną siłę w skali społeczeństwa, która zasługuje na wysłuchanie.	• Eksponowanie liczby uczestniczek demonstracji • Podawanie i podkreślanie liczby wydarzeń organizowanych w poszczególnych miastach (codzienne demonstracje) oraz liczby lokalizacji, w których się odbywały manifestacje
Przejawy zaangażowania (Commitment)	Gotowość uczestników i działaczy do poświęceń i znoszenia niedogodności dla postulatów ruchów jako wyraz istotności tych postulatów.	• Informowanie o represjach podejmowanych przez władzę i/lub policję • Demonstracje solidarnościowe • Podkreślanie odwagi w podejmowaniu ryzyka w kontekście manifestacji w okresie pandemii

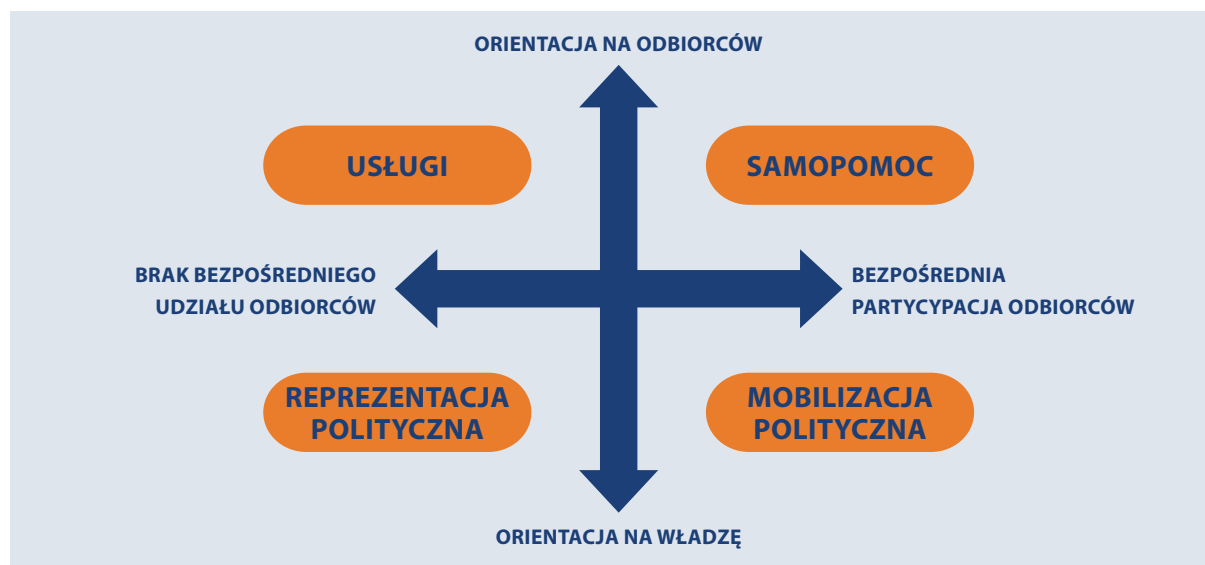
Źródło: opracowanie własne na podstawie Tilly, Castañeda, Wood, 2020; materiały medialne generowane przez ruch kobiecy

Niezależnie od konkretnej formy przyjmowanych działań, aktywność ruchów społecznych ma na celu zobrazowanie, że dany ruch reprezentuje te cztery cechy lub ich pewną kombinację, a tym samym zasługuje na wsparcie i uwzględnienie głoszonych postulatów w polityce państwa i innych aktorów lub postawach członków społeczeństwa.

Charakter działań ruchów społecznych – przykłady

W praktyce działania ruchów mogą być bardzo zróżnicowane w zależności od charakteru ruchu, możliwości politycznych i wsparcia społecznego, ale także zasobów materialnych i dostępnych technologii. Można je porządkować według różnych kryteriów. Typologię organizacji opartą na dwóch istotnych kategoriach podejmowanych przez nie działań zaproponował H. Kriesi (ryc. 1.1).

Rycina 1.1 Typologia organizacji ruchów społecznych

Źródło: H. Kriesi, *The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context*, [w:] D. McAdam, J.D. McCarthy, & M.N. Zald, (red.) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, And Cultural Framings*, Cambridge 1996 (tłumaczenie własne).

Pierwsze kryterium rozróżnia działania skoncentrowane na odbiorcach, czyli beneficjentach postulatów danego ruchu (np. kobietach w przypadku ruchu feministycznego, mieszkańcach w przypadku ruchów miejskich), i działania adresowane do władz (np. postulaty zmiany prawa lub praktyki działania organów administracji publicznej, a także żądania pozytywnych działań na rzecz grup uważanych przez

ruch za marginalizowane, dyskryminowane lub zagrożone). W drugim kryterium Kriesi rozróżnia aktorów kreujących działania organizacji ruchu, uwzględniając bezpośrednie działania odbiorców oraz działania podejmowane przez innych aktorów na rzecz wybranych beneficjentów. Pozwala to na wyróżnienie czterech kategorii organizacji o specyficznym charakterze (tab. 1.2).

Tabela 1.2 Typy organizacji społecznych wg H. Kriesiego

Typ	Definicja	Przykłady historyczne
Organizacje usługowe	Podmioty zewnętrzne, które dążą do realizacji potrzeb grup potrzebujących wsparcia.	Często są to specjalistyczne instytucje wykonujące usługi, których nie potrafią zrealizować sami zainteresowani, np. kancelarie prawne podejmujące się reprezentacji przedstawicieli zainteresowanej grupy.
Organizacje samopomocowe	Organizacje, w których sami beneficjenci podejmują działania w odpowiedzi na braki, których doświadczają	Oddolne organizacje, często lokalne grupy wsparcia, ale także fundusze zbierające i dystrybuujące środki na projekty danej grupy. W polskich realiach można wskazać organizacje pomagające kobietom w decyzji i realizacji zabiegu aborcji.
Reprezentacja polityczna	Aktorzy, którzy nie stanowią reprezentacji symbolicznej, ale podejmują się artykulacji interesów danej grupy w systemie politycznym.	Najważniejszym przykładem są wyrastające z ruchów partie polityczne, ale podobną funkcję mogą pełnić także np. związki zawodowe albo <i>think tanki</i> .
Mobilizacja polityczna	Tworzenie ram i promowanie oddziaływania obywateli na decydentów politycznych.	Publiczne demonstracje i manifestacje, składanie postulatów, mobilizacja wyborców na rzecz lub przeciw określonym ugrupowaniom.

Źródło: opracowanie własne na podstawie H. Kriesi 1996

Istotne jest, aby podkreślić, że większość organizacji ruchów społecznych łączy działania w różnych obszarach, szukając kombinacji, która pozwoli na najbardziej skuteczne promowanie postulatów ruchu.

Definiowanie skuteczności ruchów społecznych

Skuteczność ruchów społecznych jest zagadnieniem trudnym do zdefiniowania, a tym bardziej wyzwaniem staje się ocena tej skuteczności. Wymaga ona nie tylko określenia zmiany w stopniu realizacji postulatów podnoszonych przez dany ruch, lecz także uwzględnienia scenariuszy alternatywnych, a zatem oszacowania, w jakiej mierze działania ruchu przyczyniły się do osiągnięcia tych postulatów lub przynajmniej przyspieszyły lub pogłębiły ich wdrożenie, a jak dalece takie zmiany w polityce państwa i postawach społeczeństwa były nieuniknione i wystąpiły niezależnie od podejmowanych aktywności zbiorowych.

D. A. Snow, S. Soule i H. Kriesi (2006) zaproponowali rozważanie czterech wymiarów wpływu ruchów społecznych:

- Wpływ na przepisy prawa, politykę, decyzje regulujące życie beneficjentów ruchu, który można zauważyć np. w działalności ruchów związanych z prawami reprodukcyjnymi. W wielu krajach na całym świecie działalność ruchów *pro-choice* przyniosła liberalizację praw aborcyjnych i podniesienie standardów opieki medycznej dla kobiet, ale w różnych częściach globu można zaobserwować także skuteczne działania ruchu *pro-life*, któremu udaje się zatrzymać ten proces lub nawet go cofnąć (np. decyzje sądów ograniczające prawo do aborcji w Polsce w 2020 r. i w USA w 2022 r. – zniesienie wyroku *Wade vs. Roe*).
- Kulturowe konsekwencje ruchów społecznych widoczne są w upowszechnieniu postaw proróżnościowych, a nawet poprawności politycznej i kultury *woke* w XX i XXI w. oraz towarzyszącej mu konserwatywnej reakcji. Obecnie te fundamentalne i bardzo polaryzujące zmiany kulturowe i polityczne są zauważalne w wielu spo-

łeczeństwach w Europie, Ameryce Północnej i Południowej, a także Australii.

- Biograficzne rezultaty dla poszczególnych uczestników i aktywistów ruchu, które były szczególnie intensywnie badane w przypadku ruchu antywojennego i ruchu na rzecz praw człowieka w USA w latach 60. XX w. W Polsce można zaobserwować zmianę zachowań w postaci dużo wyższej frekwencji młodych kobiet w wyborach parlamentarnych w 2023 r. po rozległej fali protestów kobiecych. Jednak konieczne są dalsze badania, aby stwierdzić, czy zmiana ta ma charakter długotrwały.
- Wzajemne oddziaływanie ruchów społecznych, którego dobrą ilustracją jest współpraca ruchów kobiecych i ruchów na rzecz społeczności LGBT. Ruchy kobiece funkcjonowały wyraźnie wcześniej, ale wraz z rozwojem ruchów osób niecisłheteronormatywnych wiele działaczek i organizacji zaangażowało się w działalność na rzecz równych praw także tej mniejszości. Jednocześnie wzmocnienie ruchu LGBTQ+ stało się przyczyną ukształtowania się postaw tzw. transfobicznych radykalnych feministek, które sprzeciwiają się zrównaniu doświadczenia kobiet i transkobiet.

Ważnym dylematem, przed którym stoją ruchy społeczne, ich organizacje i działacze, jest dobór sposobu oddziaływania na otoczenie społeczne. Wiele organizacji decyduje się na działania szokujące i poruszające, aby przebić się przez obojętność i wymusić zainteresowanie mediów, a przede wszystkim współobywateli. Przykładem takiej strategii mogą być działania aktywistów ekologicznych, atakujących powszechnie znane dzieła sztuki w muzeach, ale także happeningi ruchu Extinction Rebellion. W tym kontekście można też rozważać wulgarny język i czasem szokujące hasła wykorzystywane w czasie fali protestów kobiecych w Polsce w 2020/2021 r. Choć taka taktyka sprzyja zwróceniu uwagi, wiąże się jednocześnie z ryzykiem zniechęcenia odbiorców, jeśli podejmowane działania zostaną uznane za zbyt oburzające i radykalne. Jednocześnie wybór strategii umiarkowanej i polityki małych kroków może prowadzić do lekceważenia ruchu, jeśli zwłaszcza decydenci uznają, że nie budzi on wystarczających emocji i zaangażowania uczestników, aby wymusić reakcję polityczną.

Różne obszary i aspekty skuteczności ruchów społecznych zostaną omówione w rozdziałach 2 i 7.

Podsumowanie

Ruchy społeczne funkcjonują na całym świecie. Choć zmieniają się ich postulaty, a formy działania ewoluują pod wpływem zmian politycznych, społecznych i technologicznych, można zauważyć wyraźną spójność tego zjawiska na przestrzeni dziejów, co sprawia, że wypracowane teorie i koncepcje mogą być przydatne również dla ruchów współczesnych.

Nowe narzędzia, np. technologie komunikacyjne, transformują stosowane wcześniej metody. Pozwalają nadać im nowy wymiar, uczynić je bardziej atrakcyjnymi i innowa-

cyjnymi. Nadal jednak służą one przede wszystkim ukazaniu ruchu we właściwym świetle poprzez przejawy wartości, jedności, liczebności i zaangażowania, co pozwala mobilizować uczestników, przekonywać przeciwników i skłaniać zewnętrznych interesariuszy do działań na rzecz spełnienia postulatów ruchu.

Dobór strategii i taktyki, dostosowany do bieżącej sytuacji, struktury możliwości, dostępnych zasobów, kanałów komunikacji i mechanizmów oddziaływania ma, oprócz treści prezentowanych postulatów, zasadnicze znaczenie dla skuteczności ruchu – zarówno wewnętrznej, organizacyjnej, jak i zewnętrznej, związanej ze zmienianiem rzeczywistości.

Rekomendacje

1. W działalności ruchów społecznych należy uwzględniać czynniki związane z samym ruchem (tożsamość uczestników i sposób, w jaki wpisują w nią postulat ruchu; potrzeby i odczuwana relatywna deprywacja uczestników i potencjalnych uczestników; posiadane zasoby materialne i niematerialne) oraz jego otoczeniem (struktura możliwości politycznych, otoczenie społeczne i kulturowe, dostępne zasoby, w tym technologiczne).
2. Istnienie i funkcjonowanie w obrębie jednego ruchu różnych organizacji może, ale nie musi, oznaczać rywalizację. Konkurencję o zasoby, zaangażowanie uczestników i uwagę innych interesariuszy może zastąpić komplementarność działań, przede wszystkim poprzez wykorzystanie zróżnicowanych metod i narzędzi oraz oddziaływanie na różnych adresatów.
3. Ruchy społeczne dążą do osiągnięcia swoich celów za pomocą zróżnicowanych środków, m.in. poprzez mobilizację polityczną, rzecznictwo i działania samopomocowe. Aby zdobyć uwagę i poparcie istotne jest świadome budowanie przejawów wartości, jedności, liczebności i zaangażowania.
4. Skuteczność ruchów społecznych może być mierzona i analizowana w różnych kontekstach i aspektach, m.in. w wymiarze wewnętrznym (rozwój organizacyjny i osobiste biografie uczestników i działaczy). Jednak fundamentem jej oceny jest wymiar zewnętrzny: zdolność skutecznego wpływania na zmianę postaw społecznych oraz faktycznie zachodzące zmiany prawne i polityczne, mimo iż nie zawsze możliwa jest ocena, w jakiej części zmiany te wynikają z aktywności ruchów społecznych, a w jakiej są elementem naturalnej ewolucji społeczeństwa. Istotą skuteczności ruchu społecznego jest poprawa pozycji osób, których dotyczą jego postulaty.

Bibliografia

- Berberoglu B. (2019), *Introduction: Dynamics of Social Movements, Revolution, and Social Transformation*, [w:] Berberoglu B. (red.) (2019), *The Palgrave Handbook of Social Movements, Revolution and Social Transformation*, Palgrave Macmillan.
- Bielska B. (2018), *Potencjał zmiany. Rezultaty działania ruchu społecznego na przykładzie aktywizmu LGBT* w Polsce*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Carty V. (2018), *Social Movements and New Technology*, Nowy Jork: Routledge.
- della Porta D. (2019), *Democracy in Social Movements*, Palgrave MacMillan.
- della Porta D., Diani M. (2020), *Social Movements. An Introduction*, Oxford: Wiley Blackwell.
- Foryś G., Gorlach K. (2023), *Rozwój jako ruch społeczny. Wykłady o ruchach społecznych i rozwoju zrównoważonym*, Warszawa: Scholar.
- Gorlach K., Foryś G. (2023), *Ruchy społeczne jako instrument walki o sprawiedliwość społeczną. Kilka refleksji na przykładzie protestów (nie tylko) polskich rolników*, „Kwartalnik Wieś i Rolnictwo”, Nr 1 (198).
- Jasnosz K. (2020), *Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2020(6).
- LeBon G. (2013), *Psychologia tłumu*, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Marek T. (2014), *Koncepcja relatywnej deprywacji jako uzasadnienie rewolucji społecznych i zachowań przestępczych*, „Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 3/2014.
- Mayo M. (2005), *Global Citizens. Social movements and the challenge of globalization*, Londyn, Nowy Jork: Zed Books.
- McAdam D., McCarthy J.D., Zald M.N. (red.) (1996), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, And Cultural Framings*, Cambridge.
- Merton R.K. (1968), *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press.
- Oberschall A. (1973), *Social Conflict and Social Movements*, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Schaeffer R.K. (2014), *Social Movements and Global Social Change*, Rowman&Littlefield.
- Snow D.A., Soule S.A., Kriesi H. (red.) (2006), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing.
- Snow D.A., Soule S.A., Kriesi H. (2006), *Mapping the Terrain*, [w:] Snow D.A., Soule S.A., Kriesi H. (red.) (2006), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing.
- Sztompka P. (2010), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Znak.
- Tilly C., Castañeda E., Wood L.J. (2020), *Social Movements, 1768–2018*, Nowy Jork, Londyn: Routledge.
- Walker E.T., Martin A.W. (2018), *Social Movement Organizations*, [w:] Snow D.A., Soule S.A., Kriesi H., McCammon H.J., *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, 2nd ed., Blackwell Publishing.

ROZDZIAŁ 2

Bezpośrednie oddziaływanie ruchów społecznych na społeczeństwo

Magdalena Mikołajczyk

Wprowadzenie

W analizie bezpośredniego oddziaływania ruchów społecznych konieczne jest odróżnienie intencji stojących u podłoża aktywizacji jednostek i formowania się ruchów (decydujących także o ich ekspresyjnym, reformatorskim lub radykalnie antysystemowym charakterze), orientacji na konkretne cele, form działania (bo i one z osobna lub wspólnie mogą determinować życie społeczne, np. wzbudzać niepokój, eskalować napięcia, organizować lub dezorganizować ludzkie zbiorowości, podtrzymywać konsensus lub konfliktować, decydować o spójności lub polaryzacji itp.) i ostatecznie konsekwencji ich działań.

Szczególnie trudna jest ocena wspomnianych konsekwencji. Przede wszystkim ze względu na złożoność za-

gadnienia. Zróżnicowanie ruchów społecznych, a także historycznych i geograficznych kontekstów ich działania utrudnia tworzenie syntez – stąd propozycje generalizacji są zawsze ułomne. Określenie wpływu na struktury lub normy społeczne wymaga uwzględnienia dystansu rozumianego temporalnie (czas) i aksjologicznie (wartości).

Na kształt ruchów i ich orientację na cele oddziaływać będzie ich środowisko – wszystko, co doświadczane, i wszystko, co w danym czasie jest postrzegane i rozumiane. Ważny jest kontekst!

Tym samym identyfikowalne muszą być różnice między starymi i nowymi ruchami oraz ruchami wczesnonowoczesnymi i późnonowoczesnymi.

Tabela 2.1 Fazy rozwoju społecznego i typ ruchów społecznych

Fazy rozwoju społecznego i typ ruchów społecznych				
	Nowoczesność	Ruchy społeczne wczesnonowoczesne	Późna nowoczesność	Ruchy społeczne późnonowoczesne
Procesy zachodzące w poszczególnych fazach rozwoju społecznego i konteksty działania ruchów społecznych	Racjonalizacja	Działania celowo-racjonalne Grupy interesu	Hiper-racjonalizacja	Działania wartościowo-racjonalne Interesy jednostkowe i publiczne
	Utowarowienie	Alienacja	Hiper-utowarowienie	Konsumpcja
	Dyferencjacja	Klasy społeczne	Hiper-dyferencjacja	Style życia
	Indywidualizacja	Identyfikacja wspólnotowa/ klasowa	Hiper-indywidualizacja	Tożsamość i biografia jednostkowa
	Instytucjonalizacja	Baza	Hiper-instytucjonalizacja	Nadbudowa

Źródło: G. Foryś, *Gospodarstwa i stowarzyszenia agroturystyczne w Polsce. W poszukiwaniu ruchu społecznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016, s. 72

Konsekwencje w perspektywie historycznej mogą być następujące:

- Jesteśmy w stanie ocenić lub docenić wpływ ruchu na zmianę sposobów myślenia, norm, wartości (np. ruch feministyczny, ruchy etniczne); obserwujemy progresję celów ruchu, emancypację zbiorowości, która jest mobilizowana; powstają ruchy wyrażające przeciwne wartości (np. konserwatywne, nacjonalistyczne).
- W długim marszu na rzecz celów ruchu zmienia się nie tylko sposób działania, lecz także rzeczywistość, do której ruch się odnosi (środowiskowa, polityczna), ujawniane są wciąż nowe problemy (ruch ekologiczny); nowe diagnozy wymuszają różnicowanie ruchu (bifurkację, rozdzielenie na więcej nurtów) (np. ruchy przeciw ekstraktywizmowi, deforestacji, *fast fashion*).
- Obserwujemy istnienie ruchu, różną dynamikę, różne ewoluujące rodzaje ekspresji jego celów, ale jest to indyferentne i trwale nie zmienia sposobu funkcjonowania społeczeństw (np. ruchy antywojenne).

W perspektywie aksjologicznej konsekwencje także będą różne:

- Działania ruchu nie zwiększają akceptacji jego wartości i celów w szerszym otoczeniu.
- Działania ruchu skutkują zwiększeniem świadomości propagowanych wartości i celów, nie zmieniając kształtu istniejących rozwiązań, polityk, instytucji.
- Działania ruchu determinują nie tylko zmiany zachodzące w opinii publicznej, ale wpływają także na zmiany zachowań, kształt istniejących rozwiązań, polityk, instytucji.

Powiązanie wpływów różnych ruchów społecznych, ich interferencja (niekoniecznie syntonizacja, także konfliktowość wynikająca z odmiennych celów lub znoszenie efektów przez „prąd wsteczny”, *backlash*) jest szczególnie widoczne w czasach napięć społecznych i politycznych. Dla Europy Zachodniej oraz USA takim „poligonem” doświadczeń był rok 1968, dla Europy Środkowo-Wschodniej wczesne lata 90. XX w., dla społeczeństw Bliskiego Wschodu przełom pierwszej i drugiej dekady XXI w. Pół wieku wydaje się niewystarczające, żeby oszacować znaczenie ruchu feministycznego dla emancypacji kobiet w państwach kręgu euroatlantyckiego (Bogatej Północy). Dynamikę ruchów religijnych, nacjonalistycznych, antywojennych cechuje naprzemienne wezbranie i wygasanie. Formy komunikowania się ruchów i społeczeństwa zmieniły się i nadal ewoluują, są coraz bardziej usieciowione, rizomatyczne, wykraczają poza lokalność spraw, propagują cele ogólniejsze o znaczeniu planetarnym (Castells, 2013a). Skutki ruchów odnoszących się do postrzeganych współcześnie zagrożeń (związanych ze zmianą klimatu, z potencjalnymi katastrofami ekologicznymi, wojną i uchodźstwem, utowarowieniem zasobów naturalnych, technologią i bezrobociem technologicznym) kojarzymy z organizowaniem oporu i protestu (rzadziej afirmacją i bezpośrednim, np. ulicznym, wsparciem), zainteresowaniem medialnym, edukacją, inicjowaniem procesu legislacyjnego lub wprowadzeniem trwałych rozwiązań w politykach publicznych. Intencje ruchów proekologicznych państw Globalnego Południa do dziś jednak nie wybrzmiewają dostatecznie głośno. Nie oznacza to, że nie pojawiają się nowe trendy i nowsze ruchy oddziałujące

na społeczeństwo, wpływające na postrzeganie tożsamości osób wcześniej niewidzialnych lub grup defaworyzowanych, normalizowanie i uwidacznianie (Szczęśniak 2016, 199 i nast.) na konsumpcję lub jej wyhamowanie (minimalizm, współdzielenie, Zero Waste, freeganizm).

Poprzez praktyczne działania o różnym stopniu intensywności, wykorzystując formy znane z przeszłości i aktualizowane, dzięki rozwijającym się technologiom ICT, ruchy społeczne angażują się w udzielanie pomocy, stają się rzecznikami osób lub sprawy. Wyrastają z inicjatyw oddolnych i w ich promowaniu są jak najbardziej skuteczne. Często można obserwować współdziałanie lub szerzej – zakrojoną współpracę różnych ruchów.

Oddziaływanie ruchów społecznych na jednostki lub zbiorowości

Jedynym istotnym kryterium oceny znaczenia ruchu społecznego jest społeczna i historyczna skuteczność jego praktyk oraz wpływ, jaki wywarł na swoich członków oraz na społeczeństwo, które próbował zmienić.

(Castells, 2013b, 234)

Wszystkie parametry (zmienne) określające rodzaj ruchu, wpływają nie tylko na jego responsywność, zdolność trwania, poszerzania zasięgu działania, dyfuzji wartości i projektowania przyszłości czy społecznej mobilizacji, lecz także – co najtrudniejsze do oszacowania – na zmianę społeczną. Wydarzenia symboliczne, kojarzone z ruchami społecznymi i ich liderami, często są rozumiane jako katalizatory dalszych wydarzeń lub procesów społecznych. Mogą działać po długim czasie. Stąd przykładowe pytania: czy Barack Obama zasiadałby w Białym Domu, gdyby Rosa Parks odmówi-

ła ustąpienia miejsca w autobusie białemu pasażerowi pół wieku wcześniej? Czy gdyby załoga Stoczni Gdańskiej nie podjęła solidarnościowej decyzji wobec zwalnianych pracowników, a tramwajarka nie zatrzymała swojego pojazdu, współczesne elity polskie byłyby inaczej socjalizowane, obca byłaby im głęboka polaryzacja, ponadto szukałyby innych symboli dla legitymizowania swoich rządów? (Bosi, 2016; Mikołajczyk 2020, 334). Tego typu pytania można mnożyć, choć odpowiedź nigdy nie będzie jednoznaczna. Czy, przykładowo, ruchy ekologiczne zmieniają świadomość obywateli? Czy mają wpływ na indywidualne zachowania, praktyki społeczne, pobudzają kolejne ruchy, wymuszają decyzje polityczne, obalają reżimy?

Odpowiedź na pierwsze pytanie w niektórych przypadkach da się ustalić, choć trudno oszacować, w jakim stopniu wzrost wiedzy na temat globalnego ocieplenia (tab. 2.2) wynika z działalności ruchu społecznego, a w jakim z oddziaływania mediów, aktywności indywidualnych naukowców, edukacji szkolnej itp. Powstający ruch społeczny jest jednak zwykle pochodną aktywizacji osób o ponadprzeciętnym kapitale kulturowym, pobudza angażowanie się obywateli o wrażliwości spójnej z jego celami, a tym samym sprzyja intensyfikacji przepływu informacji.

Tabela 2.2 Świadomość globalnego ocieplenia w Stanach Zjednoczonych w latach 1982–2006

Rok	% odpowiedzi „tak”	Źródło
1982	41	Cambridge
1986	45	Harris
1988	58	„Parents Magazine”
1989	68	Cambridge
1990	74	Cambridge
1992	82	Cambridge
1997	85	CBS
2000	89	Harris
2001	88	Harris
2002	85	Harris
2006	91	Pew

Źródło: M. Castells, *Władza komunikowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 308

W ciągu dwóch dekad zauważalny był wzrastający odsetek osób zdających sobie sprawę z istnienia globalnego ocieplenia. Badacze potwierdzają, że poglądy i retoryka ruchów na rzecz środowiska miały wpływ na klimatologów i wzrost liczby przekazów medialnych dotyczących przyczyn zmian zachodzących w klimacie (Castells, 2013b, 306). Uruchomiło to ciąg działań, takich jak: zmiana agendy i dookreślenie zainteresowania instytucji publicznych, zwiększenie funduszy na badania naukowe i nacisku na rządy, by wprowadzały nowe normatywne regulacje, organizacja akcji oddolnych i usieciowienie akcji ekologicznych, „zazielenienie” mediów oraz włączenie problemu w sferę zainteresowań organizacji międzynarodowych. Liczne przykłady potwierdzają, że nacisk i informacja generowana przez ruch społeczny ma realne konsekwencje w zmianie zachowań najpierw członków danej zbiorowości, a następnie ukierunkowaniu decyzji zapadających w instytucjach biznesowych lub politycznych. Szwajcarski politolog Marco G. Giugni, w odpowiedzi na pytanie, czy wysiłek ruchów społecznych ma sens, przywołuje przykład holenderskiego koncernu naftowego Shell, który pod wpływem występujących grup ekologów, nawołujących do bojkotu jego produktów, powstrzymał rozbiórkę platformy wiertniczej (Giugni, 1998). Presja grup ekologów bezsprzecznie aktywowała zmiany w opinii publicznej, inicjowanie badań w ośrodkach o zasięgu krajowym i międzynarodowym, wstrzymanie niektórych decyzji o charakterze lokalnym, stymulowała też zainteresowanie instytucji krajowych i międzynarodowych przygotowujących regulacje dotyczące emisji gazów cieplarnianych.

Współcześnie prowadzone badania opinii publicznej obrazują wzrost akceptacji dla konkretnych rozwiązań warunkowanych zmianą klimatu (priorytetowego traktowania rozwoju odnawialnych źródeł energii, wycofania z użytkowania paliw kopalnianych, produkcji energii wiatrowej i słonecznej) przy dezaprobach dla opieszałości rządu, generacyjnym i politycznym zróżnicowaniu zainteresowania oraz skonkretyzowanych preferencji (Tyson, Funk, Kennedy, 2023). Uzyskano konsensus (99% zgody) nie tylko odnośnie do istnienia globalnego ocieplenia, lecz także w kwestii antropogenicznej przyczyny zmian klimatycznych (Lynas, Houlton, Perry, 2021).

Ruchy społeczne są siłami zmian, w sensie socjologicznym – nawet ich podmiotami (mają zdolność do kreowania nowych aspektów rzeczywistości społecznej, wpływają na

relacje i normy społeczne itp.). Nie są jednak podmiotem jedynym. Zmiany społeczne korespondują z innymi procesami zachodzącymi w technologii czy ekosystemie, zależnymi lub niezależnymi od człowieka. Oprócz ruchów na kształtowanie społeczeństwa mają wpływ idee, normatywne innowacje, wielkie jednostki o wyobraźni wykraczającej poza horyzont dostępny innym (Sztompka, 2005, 220–278).

Konsekwencje społeczne działania ruchów są zależne także od tego, czy odniosły sukces, czy porażkę. Wzajemnie powiązane skutki działań ruchów (różnych naraz) nigdy nie są wyraźne, mogą być pośrednie i opóźnione, zamierzone i niezamierzone, pożądane i niepożądane, wystąpić poza granicami sporu i protestu właściwego dla danej formacji. Bez względu jednak na ich trwałość (długość działania, także przy ewolucji celów i sposobów działania) oraz skuteczność mobilizacji i osiągania celów, ich efekty ocenia się z perspektywy:

- jednostek – wpływ na biografie uczestników ruchu lub rzadziej osób w inny sposób włączonych w orbitę ich działań;
- zbiorowości – wpływ polityczny, rozumiany jako skuteczna interwencja, inicjowanie zmian oraz tworzenie organizacji reprezentatywnej dla celów i wartości ruchu;
- kultury – jako rekonfiguracja norm oraz zmiany instytucjonalne.

Jeśli ruch społeczny uzyskał pozytywny wynik w adekwatnej do niego polityce (polityce publicznej lub rekonstrukcji politycznej reprezentacji), może to w dalszej perspektywie działać jako źródło zmian kulturowych i skutkować przeobrażeniem relacji i zachowań społecznych (np. wspomniany awans Baracka Obamy, wysoki współczynnik skolaryzacji kobiet i wzrastający ich partycypacji politycznej czy Me Too – ruch zwracający uwagę na problemy molestowania w zawodowych układach hierarchicznych, będący przyczyną wielu procesów sądowych, ale też zmiany narracji i relacji w środowiskach zawodowych, a także Him Too – ruch przeciw bezpodstawnym oskarżeniom).

Ruchy mogą mieć długoterminowy wpływ na życie jednostek. Liderzy i uczestnicy ruchów społecznych lat 60. XX w., jak pisała analizująca kontrkulturę Aldona Jawłowska lub jak przedstawiają to publikacje bilansujące dokonania tamtego pokolenia, mogli (bez względu na to, czy byli w awangardzie krytyków wojny, kapitalizmu, elit władzy, przeszłości swojego kraju, instytucji życia społecznego):

- a. pozostać wierni hasłom ruchu i rysowanym przezeń utopiom, włączając się jednak w działalność zinstytucjonalizowaną partii (komunistycznych, socjaldemokratycznych, lewicowo-libertarialnych, ekologicznych), organizacji społeczeństwa obywatelskiego, redakcji lub uczelni; niektóre nazwiska pojawiały się później na pierwszych stronach gazet;
- b. odstąpić od ruchu, wypierając postulaty i wartości wyrażane przez uczestników, włączyć się w krytykowany wcześniej nurt opresji – biznesu, pracy i życia codziennego;
- c. zradykalizować działania lub przekształcić postulaty w eksperymenty o charakterze sekciarskim; w tej grupie usytuować można także tych, których życie zmieniło się na tyle, że doświadczyli chorób i marginalizacji (Jawłowska, 1975; Pieńkos, Jurkiewicz, 2008).

Badacze koncentrujący uwagę na biograficznych skutkach aktywności w ruchach społecznych ustalili, że osoby biorące udział w jego akcjach, także w toku dalszej kariery, relatywnie często przyjmują postawy polityczne podobne do tych, które uwidaczniały się na etapie mobilizacji. Wykazują zwykle wysoki stopień zaangażowania społeczno-politycznego, a styl życia realizowany w rodzinie i pracy jest oparty na nabytych w ruchu przekonaniach (Bosi, 2016). Znaczenie mają zatem czynniki indywidualne, środowiskowe „zakorzenienie”, częściowo przynajmniej zależna od uczestnictwa w ruchu socjalizacja, transformowany przez ruch wzór zachowań.

Rzadkim, niemniej istniejącym, sposobem działania ruchów i reprezentujących ich przesłanie aktywistów jest oddziaływanie bezpośrednie na świadomość decydentów, a przez to na polityczną agendę. Nie jest to jednak prosty mechanizm. Przykładem może być opisany przez Simona Mundy pomysł filipińskich prawników z aktywistyczną przeszłością, by promowanie przez korporacje uzależnienia świata od paliw kopalnianych przedstawiać w kategoriach naruszeń praw człowieka. Roberto Cadiz, aktywista ruchu studenckiego lat 80. XX w., prawnik, po upadku kleptokratycznych rządów Marcosa, skupiał się na obronie represjonowanych działaczy społecznych. Problemy zagrożeń związanych ze zmianami klimatycznymi przedstawiali oni jako najtrudniejsze do uświadamiania. Trudniejsze niż wykazywanie, że dyktatury łamią prawa przynależne jednostkom, gwarantowane na gruncie prawa międzynarodowego, ratyfikowanych konwencji praw człowieka. Zatrucie wody

pitnej przez fabrykę mogło się kwalifikować jako łamanie praw człowieka, ale pozwanie korporacji za sprzedaż ropy naftowej, a następnie udowodnienie, że istnieje związek między produkcją tego typu a katastrofami nawiedzającymi Filipiny lokowało się „...całkowicie poza horyzontem Cadiza. Jednak w ciągu kolejnych dni zaczął zastanawiać się nad pytaniami postawionymi przez aktywistów” (Mundy, 2022, 125, 126–129). Wszczęte procesy toczą się, z możliwością otworzenia wyrwy w systemie, umożliwiającej zmianę dotychczasowych praktyk (i finansów) gigantów przemysłu energetycznego.

Angażowanie się w działania ruchów społecznych jest ważnym epizodem biografii, przez co wpływać może na postawy niektórych członków elit politycznych (a nawet szerzej – elit symbolicznych). Dotyczy to uczestników ruchu, którzy w toku dalszej kariery wiążą się z krajowymi organizacjami pozarządowymi, agendami organizacji międzynarodowych, partiami politycznymi, organami samorządu terytorialnego, organami władzy państwowej, służbą cywilną i administracją wszystkich szczebli, a także redakcjami, wydawnictwami lub jeszcze innego typu ośrodkami kształtującymi opinię (np. think tanki) oraz mniej lub bardziej innowacyjnymi jednostkami szeroko rozumianego biznesu.

Uwzględniając relacje biograficzne, polityczne i kulturowe, można przedstawić skutki ruchów następująco:

- Stymulując zmiany polityczne, mogą wpływać długoterminowo na biografie jednostek.
- Konsekwencje kulturowe ruchów, także w dłuższej perspektywie, mogą mieć wpływ na życie (biografie) jednostek.
- Silne zaangażowanie aktywistów w sprawę ruchu może wywoływać rezultaty polityczne, wpływać na kształt instytucji, szczególnie wówczas, gdy aktywiści zajmują stanowiska państwowe.
- Wpływ aktywizmu ruchu społecznego może zapoczątkować rozległe procesy zmian istotne dla wcześniejszych celów społeczno-kulturowych ruchu.
- Rezultaty polityczne inspirowane ruchami społecznymi mogą w dłuższej perspektywie działać jako źródła zmian kulturowych i skutkować zmianami zachowań społecznych.
- W dłuższej perspektywie zmiany kulturowe inicjowane przez ruchy społeczne mogą się przekładać na nowe rozwiązania i nową politykę publiczną (Bosi, 2016).

Analizy skutków działań wielu ruchów z początków XX w. przyniosły następujące ustalenia:

- Ruchy z pojedynczym żądaniem są skuteczniejsze niż z żądaniami dotyczącymi wielu złożonych kwestii.
- Należy stosować pozytywną promocję i zachęty, gdyż jest to bardziej efektywne.
- Użycie przemocy lub innych taktyk zawierających destrukcję było efektywne, natomiast jeśli członkowie doświadczali przemocy, prawdopodobieństwo sukcesu malało.
- Dla wyższej skuteczności ruchu jego reprezentacja powinna być bardziej zbiorokratyzowana, scentralizowana i pozbawiona frakcji (Gamson, 1990; Giugni, 1998).

Jak widać, uzyskiwanie efektów jest zależne nie tylko od zewnętrznego kontekstu, lecz także od czynników wewnętrznych, wśród których znaczenie ma zdolność organizacji i artykulacji oraz zdolność do wykorzystania możliwych i adekwatnych narzędzi. Inny nurt badań zwraca uwagę na rolę opinii publicznej i struktur szans politycznych jako czynników pośredniczących w ocenie efektywności ruchu (Giugini, 1998). Niebagatelne znaczenie ma jednak to, jakich form oddziaływania na społeczeństwo używają członkowie ruchu. Stosowanie przemocy może mieć skutki w obu przypadkach – gdy stosowana jest wobec aktywistów oraz gdy liderzy ruchu decydują o jej użyciu.

Badania prowadzone przez Ericę Chenoweth i Marię J. Stephan, koncentrujące się na analizie różnych kampanii prowadzonych w XX w. i pierwszej dekadzie XXI w. (w tym ukierunkowanych na tak ważne cele, jak odzyskanie niepodległości, emancypacja różnych grup, poszerzenie zakresu praw obywatelskich), dowiodły, że efektywniejsze jest stosowanie metod non violence, a konflikty zbrojne lub stosowanie przemocy w akcjach bezpośrednich zmniejsza prawdopodobieństwo osiągnięcia celów ruchu. Akcje pokojowe są bardziej skuteczne, gdy ich zasięg jest duży i gdy udaje się rozbić spójność instytucji biurokratycznych (decydentów politycznych, administracji publicznej) oraz sił bezpieczeństwa. Możliwości oddziaływania ruchu wzrastają, gdy zaangażowane zostanie 3,5% zbiorowości (Chenoweth, Stephan, 2011).

Wprawdzie ustalenia obu wspomnianych autorek są uznawane za ważne, dyskutowany jest jednak kontekst polityczny i to, że w systemach liberalno-demokratycznych ruchy powinny posługiwać się innym repertuarem praktyk. Wykorzystywanie owego magicznego 3,5% i poszerzanie kręgu zainteresowanych radykalnymi, choć pokojowymi, me-

todami, w niektórych przypadkach może być nieskuteczne. Przykładem o międzynarodowym charakterze są działania zakłócające prowadzone w stolicach państw przez Extinction Rebellion (Matthews, 2020). Ilustracją takiej kontrowersji będą dalej akcje prowadzone przez aktywistów z grup, takich jak Ostatnie Pokolenie (Letzte Generation), Gastivists, kolektyw Bombelki. W ich strategiach mieszczą się masowe zakłócenia i są traktowane jako sposób wymuszenia na rządzie negocjacji dotyczących zmiany polityki klimatycznej lub szerzej – gospodarczej, przyjęcia minimalnych celów formułowanych w ramach ruchu (dotyczących powstrzymania lub kontrolowania określonego typu produkcji, wszczęcia działań na rzecz ochrony zasobów lub wyrównania nierówności, np. związanych z dostępem do komunikacji). Obywatelskie nieposłuszeństwo jest tu wyrażane w akcjach, takich jak oblanie zupą obrazu Mona Lisy wystawianego w Luwrze, zabarwienie fontanny di Trevi lub w polskich okolicznościach warszawskiej Syrenki, zakłócanie koncertów, meczy lub wizyt odbywających się z udziałem głów państw czy szefów rządów, destrukcja własności milionerów lub przyklepanie, przykuwanie się do różnego typu obiektów. Dotkliwie, z punktu widzenia codziennego życia, jest blokowanie ruchu drogowego. Aktywiści ruchów ekologicznych, podejmujący radykalne działania na rzecz świadomości zagrożeń i aktywizowania decyzji rządów mogą być etykietowani mianem ekoterrorystów. Realne są nie tylko stosowane wobec nich represje prawne (w państwach europejskich), lecz także mogą oni ponieść konsekwencje o dużo bardziej radykalnym charakterze, z utratą życia włącznie (Bujalski, 2023).

Nie ignorując faktu, że najważniejszą zmienną są rodzaje ruchów, konkretniej – rodzaje artykułowanych przez nie diagnoz i postulatów, o efektywności ich oddziaływania na społeczeństwo (opinię publiczną, inkluzję postulatów do narracji medialnej i dyskursu politycznego) decyduje także wiek zmobilizowanych osób. Jest on zmienną, której znaczenie rośnie ze względu na dwojaki rodzaj, w gruncie rzeczy sprzeczne ze sobą, umiejętności. Młodszy są znacznie efektywniejsi w propagowaniu idei ruchu, mobilniejsi, nierzadko tylko we fleshmobowym sensie. Wzniciągają, metaforycznie rzecz ujmując, wielkie, szybko gasnące pożary. Partycypacja starszych, wprawdzie nie tak efektowna, może być dużo bardziej efektywna. Różnicę ilustruje przykład Greta Thunberg i Szwajcarek Anne Mahrer i Rosmarie Wylder-Walti ze szwajcarskiego stowarzyszenia Verein KlimaSeniorinnen.

Rycina 2.1 Informacja o wygranym procesie szwajcarskich senierek

Zmiany klimatu. Seniorki oskarżyły Szwajcarię i wygrały w europejskim trybunale

POZEW KLIMATYCZNY 09.04.2024, 16:39

Aleksander Gurgul

• Anna Mahrer i Rosmarie Wyller-Walti ze szwajcarskiego stowarzyszenia Verein KlimaSeniorinnen podczas konferencji prasowej przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu, Francja, 9 kwietnia 2024 r. (Fot. REUTERS/Christian Hartmann)

Prawnicy i klimatolodzy mówią, że orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest przełomowe. Stowarzyszenie szwajcarskich senierek ma teraz

REKLAMA

Źródło: <https://wyborcza.pl/7,177851,30872212,klimatyczne-seniorki-wygraly-sprawe-przeciwko-szwajcarii.html>

Forma działania ruchu i jej ewentualny bezpośredni wpływ na społeczeństwo

W klasycznych definicjach ruchów społecznych podkreśla się następujące kwestie:

- organizowanie wysiłku zbiorowego;
- ukierunkowanie tego wysiłku na zmianę zachowań, stosunków społecznych, prowadzonych polityk itp.;
- istnienie oporu innych ludzi (braku zainteresowania lub faktycznej niezgody na proponowane cele i rozwiązania).

Dodać należy dość oczywistą okoliczność związaną z istnieniem zależności wiążącej zasięg oddziaływania ruchu z efektywnością dotyczącą realizacji założonych celów.

Zasadniczym elementem pozostaje brak wiedzy, czasem apatia społeczna, zwykły oportunizm i deficyt postaw społecznych, zorientowanych na inne cele niż własne życie rodzinne i zawodowe czy reprodukcja istniejących układów hierarchicznych.

Postulaty ruchu społecznego, żeby były akceptowane muszą być... zauważone. Najczęściej wymaga to pośrednictwa mediów, znaczenie ma także włączanie w działania bezpośrednich obserwatorów, metaforycznej kuli śniegu, toczącej się i „zbierającej” kolejnych zainteresowanych.

Bez względu, jak to zostało zmitologizowane, feministki lat 60. XX w., chcąc poszerzyć zasięg swojego wpływu i zwiększyć mobilizację przyciągały uwagę dziennikarzy, paląc biustonosze. Wykorzystanie rekwizytów, strojów, kolorów jest bardzo charakterystyczne dla aktywistów z ruchów społecznych, także współcześnie. Zwłaszcza teraz, gdy rośnie rola przekazu wizualnego, a informacje o nietypowych akcjach mogą zyskać charakter wiralu.

Rycina 2.2 Feministyczne palenie biustonoszy

Źródło: <https://clas.wayne.edu/history/spotlights/grace-moore-and-the-truth-about-bra-burners-109098>

Wspomniane wyżej akcje ekologów, ich interwencje dotyczące osób, zbiorowości, ogólniej – producentów lub konsumentów, dóbr publicznych i prywatnych, dzieł sztuki mających wartość materialną i symboliczną, przestrzeni, mają to samo znaczenie – służą promowaniu celów ruchu, zwróceniu uwagi mediów i opinii publicznej. Mogą kształtować postawy społeczne i kulturę polityczną. Wpływają nie tylko na wiedzę o zagadnieniach aktywujących ruch, lecz także na społeczne emocje, opinie, zachowania.

Warto zwrócić uwagę na kilka prac zawierających opis repertuaru praktyk kojarzonych z obywatelskim nieposłuszeństwem, oporem cywilnym, działaniem bez użycia przemocy. Stanowią one przewodnik obejmujący szereg działań podejmowanych przez ruchy społeczne, pozwalających ingerować w zastane warunki, naruszać istniejące *status quo*.

1. Pierwsze to publikacja Gene Sharpa pod polskim tytułem *Od dyktatury do demokracji. Drogi do wolności*, wielokrotnie wznawiana, zawierająca w Aneksie nr 1 listę 198 możliwych do zastosowania przez ruchy społeczne metod pokojowego oporu i nacisku lub

innych jeszcze typów interwencji. Wymienione są wśród nich pomysły na akcje pokojowego protestu i perswazji (oświadczenia oficjalne, sposoby uzyskiwania łączności z masowym odbiorcą lub reprezentacji grupowej, symboliczne działania obywatelskie, naciski na poszczególne osoby, wykorzystanie teatru i muzyki, pochody, oddawanie hołdu zmarłym, wycofanie/zrzekanie się zaszczytów), metody społecznego niewspółdziałania (ostracyzm, odmowa uczestnictwa w wydarzeniach towarzyskich, tradycyjnych obyczajach, organizacjach, wycofanie się z systemu społecznego, odmowa współpracy gospodarczej: bojkot ekonomiczny lub różne rodzaje strajków, akcje konsumenckie lub inne inicjowane przez szczególnego rodzaju grupy zawodowe) i pokojowych interwencji (Sharp, 1993).

2. Aktualizowaną bazę rodzajów działań i taktyk stosowanych przez ruchy społeczne i organizacje stosujące opór cywilny (walkę bez stosowania przemocy) za-

wiera publikacja Michaela A. Beera pt. *Civil Resistance Tactics in the 21st Century*. Wśród wymienionych 346 taktyk są klasyczne oraz nowe, skategoryzowane inaczej. Wymieniono działania (jak coś robić) i zaniechania (jak nie robić), opisano m.in. różne rodzaje taktyk wykorzystujące medium ludzkiego ciała, rzeczy, komunikacji elektronicznej, języka. Kolejne kategorie zawierają poszerzone wskazówki, jak powstrzymać się od współpracy społecznej, gospodarczej i politycznej, jak zwracać uwagę na sztandarową sprawę za pomocą różnego typu interwencji – blokad, ekspresji roszczeń, pomocy udzielanej represjonowanym (od zwykłego towarzyszenia w akcji po reprezentację prawną). Nową kategorią są działania prefiguratywne o wysokim stopniu kreatywności (symulacje, mistyfikacje, performanse, wykorzystanie różnego typu symboli) (Beer, 2021).

3. Następną pozycją zawierającą wiele niezwykle kreatywnych pomysłów jest publikacja będąca efektem współdziałania aktywistów i artystów, będąca pokłosiem

obozu-maratonu artystycznych strategii w polityce i politycznych strategii w sztuce. Podręcznik zatytułowany *Prawda jest konkretna. Artystyczne strategie w polityce* ma licznych współautorów opisujących najczęściej własne doświadczenia. Przedstawiane praktyki nazwano: upelnomocnienie, stawanie się wielością, naginanie rzeczywistości, odzyskiwanie przestrzeni, dokumentowanie i przecieki, (kontr)propaganda, igrając z prawem, opiekowanie się, zakłócanie ekonomii (Malzacher, 2014).

Im bardziej kreatywne akcje, tym bardziej zwracają uwagę lokalnej zbiorowości, pojawiających się przechodniów, skutkując zainteresowaniem nie tylko tym, co się dzieje, ale również „dlaczego tak się dzieje?”. Zasłanianie drzew wykorzystane przez ruch Chipko Andolan w Indiach jest praktyką współczesnych ruchów przeciw ekstraktywizmowi. Podobnie jak leżenie na ziemi, udawanie śmierci, pogrzebowe procesje, wykorzystanie strojów o określonym kolorze, masek, tańca, a także nagości (Raga, 2018).

Rycina 2.3 Ruch Chipko w Indiach

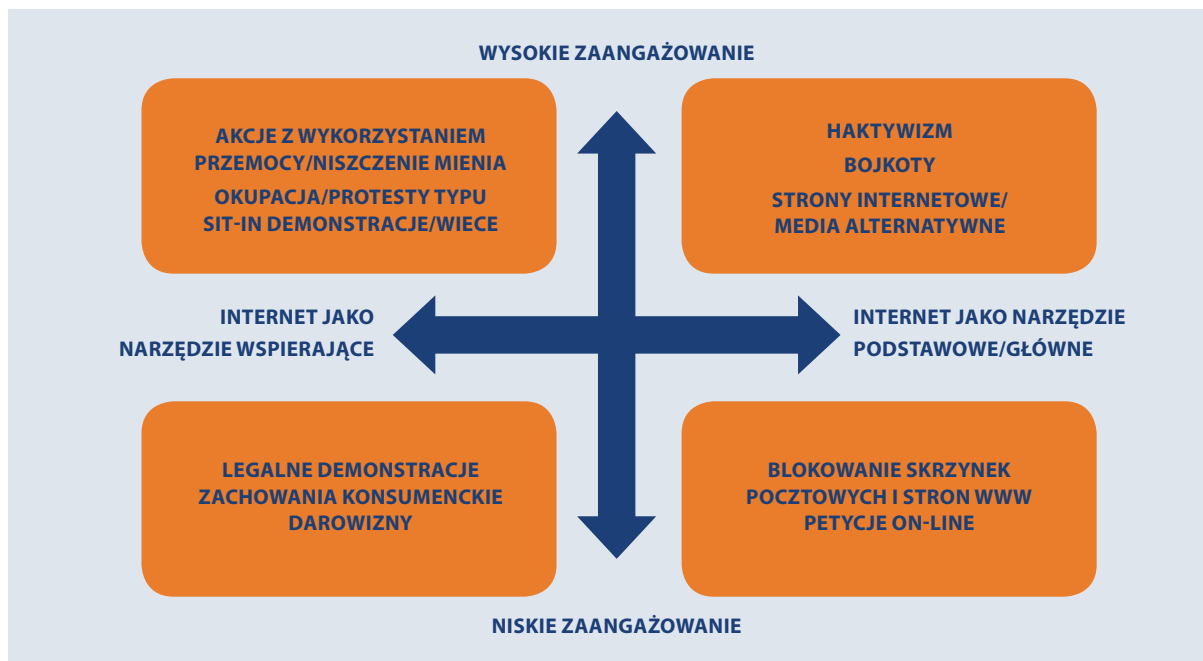
foto: Arnaub Choudhary, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

Źródło: K. Makarowicz 50 lat temu ekofeministki z Indii ochroniły lasy w Himalajach, za: <https://salamlab.pl/pl/50-lat-temu-ekofeministki-z-indii-ochronily-lasy-w-himalajach/>

Dwudziesty pierwszy wiek jest kojarzony z eskalacją innowacji technologicznych, a dzięki internetowi możliwa jest mobilizacja rozumiana jako budowanie świadomości

i sojuszu oraz tworzenie sieci (Przeszło, 2016). Może on być wykorzystywany zarówno jako narzędzie wspierające działania ruchów społecznych, jak i stać się głównym medium.

Rycina 2.4 Typy działań ruchów społecznych wykorzystujące internet

Źródło: Van Laer Jeroen, Van Aelst Peter, Cyber-protest. The Internet and action repertoires in social movements, za: Marta du Vall (2015), *Protest i zmiana w erze nowych mediów*, [w:] T. Maślanka, R. Wiśniewski (red.), *Kultury kontestacji. Dziedzictwo kontrkultury i nowe ruchy społecznego sprzeciwu*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 192

W tabeli 2.3 zawarto zestawienie przykładowych form działania, następnie zaprezentowano studium przypadku ruchu na rzecz praw mężczyzn.

Tabela 2.3 Taktyki ruchów społecznych i aktywistów bez użycia przemocy

WYRAŻENIE PROTESTU (JAK SIĘ MÓWI)

Techniki ekspresyjne wykorzystujące medium osoby ludzkiej	
Ruchy i gesty	Taniec, przedrzeźnianie, sztuki walki, gesty rąk, łańcuchy ludzkie, klęczenie, układanie napisów z ciał
Procesy	Marsze, parady, procesje, pielgrzymki, pikiety, spacer i biegi
Zgromadzenia publiczne	Deputacje, choreografie ruchu tłumu, meldowanie wsparcia, demonstracje w miejscach symbolicznych i ważnych, spotkania, lobbowanie grupowe, czuwanie lub modlitwy
Rytuały i tradycje	Zapuszczanie/golenie włosów; noszenie historycznych strojów; protesty z wykorzystaniem hymnu narodowego; protesty z wykorzystaniem modlitwy lub innych aktów religijnych; inwokacja magii
Czczenie zmarłych	Żałoba i wykorzystywanie symboliki żałobnej; pozorowane i demonstracyjne pogrzeby; przekształcanie rzeczywistego pogrzebu w protest; hołd w miejscu pochówku; demonstracja w miejscu pochówku
Performance	Pozorowane nagrody; tworzenie fikcyjnych nagród; pozorowane trybunały do wyrażania przemyśleń; <i>flash mobs</i> ; protesty z wykorzystaniem satyry – skecze i humorystyczne figle; inscenizacje teatralne; niszczenie własnego mienia; protesty indywidualnych aktywistów z możliwością przyłączenia się; noszenie jednego koloru
Wycofanie i wyrzeczenie	<i>Walk-out</i> ; demonstracyjne opuszczanie spotkań; utrzymywanie ciszy (jako wyraz moralnego potępienia); rezygnacja z odznaczeń, nagród lub członkostwa; odwracania się plecami, gdy przeciwnik mówi lub wykonuje gest
Nacisk na osobę	„Nawiedzanie” urzędników; przypominanie urzędnikom o swojej obecności i intencjach; szydzenie i kpiny w przestrzeni publicznej; bratanie się (z policją lub żołnierzami, aby orędownać za złagodzeniem działań lub przyłączeniem się do sprawy)

Techniki ekspresyjne wykorzystujące medium rzeczy	
Dźwięki i muzyka	Dźwięki symboliczne; <i>cacerolazo</i> : hałasy wywołane waleniem w garnki i patelnie; klaksony samochodowe; gwizdy; bębnienie; wyrażanie protestu z użyciem instrumentów muzycznych
Dwuwymiarowe sztuki i materiały	Banery; plakaty; przenośne komunikaty pisane, malowane lub drukowane; malowanie jako protest, graffiti; pokazywanie flag lub symbolicznych kolorów; noszenie symboli (stroje, kolory, przedmioty); użycie symbolicznych świateł (zapalanie lub gaszenie); wykorzystanie portretów; komiksy satyryczne; naklejki, wlepki; tworzenie lub zmiana/podmiana logo; konstrukcja przycisków wskazujących poparcie lub odmowę poparcia; użycie makijażu
Trójwymiarowe sztuki i materiały	<i>Motorcades</i> , prowadzenie pojazdów w zwolnionym tempie; wykorzystanie odpadów żywnościowych; wysyłanie przedmiotów symbolicznych pocztą; dostarczanie przeciwnikom symbolicznych przedmiotów; użycie kukiełek lub rozmaitego typu rekwizytów; kostiumy – przebieranie się; tworzenie rzeźb lub instalacji; pochody z grafiką; przekształcanie samochodów w mobilny przekaz
Techniki ekspresyjne z wykorzystaniem medium komunikacji elektronicznej	
Nagrywanie i rozpowszechnianie wiadomości dnia	Transmisje „na żywo”, cyfrowe video spoty; kampanie fotograficzne; wykorzystanie mediów społecznościowych (np. zamiana grafiki na portalach); wycieki baz danych, „uwalnianie” archiwów
Informacje crowdsourcingowe	<i>Sousveillance</i> : ukryta inwigilacja obywatelska; używanie map w celu pozyskiwania danych; aplikacje do udostępniania plików cyfrowych
Tworzenie cyfrowych treści online	Blogowanie; cyfrowa sztuka audio i wideo (filmy, zdjęcia, sztuka cyfrowa, animacje, nieme filmy, podkasty)
Tworzenie fałszywych informacji	Tworzenie fałszywych tożsamości, stron www, filmów; mistyfikacje i fałszywe informacje dyskredytujące przeciwników; mockumentaries: dokumenty pozorowane oraz ośmieszające przeciwnika; celowe fałszowanie pieniędzy
Akcja masowa	„Bombardowanie” SMS-ami/e-mailami/mediami społecznościowymi; dzielenie się i multiplikowanie informacji; trends i hashtagi; wpływanie na wyszukiwarki internetowe i pozycjonowanie informacji; „przejęcie” mediów społecznościowych bez użycia przemocy – hakowanie, ujawnianie lub wyłączanie kont przeciwnika; tworzenie „wyzwań” w mediach społecznościowych; <i>telethon</i> solidarności, wezwania do poparcia; masowe pozytywne lub negatywne recenzowanie czegoś
Techniki ekspresyjne wykorzystujące medium ludzkiego języka	
	Śpiew; zmiany narracji; nauczanie; pisanie na niebie i ziemi; slogany, karykatury, proste symboliczne komunikaty; listy sprzeciwu lub poparcia – deklaracje organizacji; oświadczenia; podpisane oświadczenia publiczne; petycje grupowe lub masowe; publiczne ogłoszenia pisemne; reklama sponsorowana; dystrybucja ulotek, broszur; wyrażanie sprzeciwu przez artykuły w gazetach; wystąpienia publiczne, spontaniczne przemówienia; wezwanie i odpowiedzi; mobilizowanie do okrzyków; <i>call-in/phone march</i> ; wykorzystanie poezji; użycie zakodowanego języka; niegrzeczny/obraźliwy język lub przeklinanie; przeciwdziałanie cat-callingowi; samoujawnianie się; przygotowywanie i publikowanie materiałów szkoleniowych
AKTY ZANIECHANIA: ODMOWA WSPÓŁPRACY (JAK NIE ROBIĆ NIC)	
Brak współpracy społecznej	
Ostracyzm osób	Bojkot społeczny i selektywny, odmowa współpracy; odmowa uczestniczenia w określonych zachowaniach lub z osobą; działania lizystratyczne (strajki seksualne, odmowa seksu); ekskomunika; wykluczenia z ceremonii; interdykt
Zakaz współpracy instytucjonalnej	Zawieszenie działalności społecznej lub sportowej; odmowa organizowania zajęć lub uczestniczenia w nich; strajki studenckie, bojkoty zajęć; wycofanie z instytucji społecznych; odmowy złożenia przysięgi
Wyłączenie z systemu społecznego	Pozostanie w domu; zorganizowane akty pozostania w domu, np. w godzinach pracy; całkowity osobisty brak współpracy, odmowa podjęcia działań (w tym jedzenia, picia, poruszania się); „ucieczki” pracowników, zaprzestanie pracy; sanktuarium – ucieczki do miejsc, z których nie można usunąć przebywających; zbiorowe zniknięcia; emigracja protestacyjna; miasta duchów (duża część populacji zostaje w domu zamiast iść do pracy lub szkoły)
Brak współpracy gospodarczej	
Działania konsumentów	Bojkot konsumencki (lokalny, krajowy, międzynarodowy); odmowa kupowania, spożywania towarów; polityka oszczędności; wstrzymanie płacenia czynszu, odmowa najmu; gromadzenie waluty
Działania pracowników i producentów	Bojkot producentów – odmowa tworzenia lub dostarczania produktów, bojkot robotników; odmowa użycia narzędzi lub czegoś wyprodukowanego w określonych okolicznościach
Działania pośredników	Bojkot dostawców i handlowców – odmowa wysyłki lub przetwarzania produktu

Działania właścicieli i kierownictwa	Bojkot handlowców – detaliści odmawiają kupna, sprzedaży, dostawy; odmowa właścicieli nieruchomości do wynajęcia nieruchomości; <i>lockout</i> ; odmowa pomocy przemysłowej; strajk generalny kupców
Działania dotyczące środków finansowych	Wycofanie lokat; zakończenie współpracy gospodarczej
Działania rządów	Krajowe embargo; bojkoty instytucji lub przeciwnika w swoich granicach; czarna lista handlowców; embargo dla sprzedawców międzynarodowych (zakaz sprzedawania); embargo dla nabywców międzynarodowych (zakaz kupowania); embargo na handel międzynarodowy
Brak współpracy gospodarczej: strajki	
Strajki symboliczne	Strajk protestacyjny; strajk na czas składania oświadczenia; szybki strajk
Strajki rolnicze	Strajk chłopski/robotników rolnych/najemnych robotników rolnych, odmowa współpracy
Uderzenia grup specjalnych	Odmowa pracy pod kontrolą; odmowa pracy przymusowej; strajk więźniów; strajk rzemieślniczy; strajk zawodowy; strajki na danym obszarze
Zwykłe strajki przemysłowe	Strajk zakładowy (pracownicy zakładu lub jego części); strajki solidarnościowe
Strajki ograniczone	Strajki szczegółowe (ograniczone grupą, miejscem, czasem); spowolnienia; strajki polegające na skrupulatnym przestrzeganiu wszystkich norm w celu spowolnienia wydajności; „zgłaszanie choroby”; strajk przez rezygnację; odmowy wykonania części pracy (określonych godzin, dni, czynności)
Strajki wielu zakładów/branż	Strajk wielobranżowy; strajk powszechny/generalny
Kombinacje strajków i zamknięć	Hartal, dobrowolne powstrzymanie się od działalności gospodarczej na określony czas; zamknięcie gospodarcze; kombinacje strajków różnych grup
Brak współpracy politycznej	
Odrzucenie władz	Wstrzymanie/wycofanie lojalności; odmowa wykonania poleceń; odmowa wsparcia publicznego; literatura i przemówienia nawołujące do oporu; teksty potępiające władzę i zachęcające do buntu
Brak współpracy z rządem	Bojkot organów ustawodawczych (pełnienia funkcji przez opozycję); bojkot wyborów (wystawiania list); bojkot zatrudnienia i wypełniania obowiązków na stanowiskach rządowych; bojkot rządowych resortów, agencji itp.; wycofanie się z rządowych placówek (szkół); bojkot organizacji współpracujących z rządem; odmowa dostarczania informacji; usuwanie lub zmiana znaków; odmowa przyjęcia urzędników; odmowa rozwiązania istniejących instytucji
Obywatelskie alternatywy dla posłuszeństwa	Niechętna lub powolna uległość; nieposłuszeństwo w przypadku braku nadzoru; powszechne nieposłuszeństwo – niekonfrontacyjna odmowa przestrzegania praw i przepisów; ukryte nieposłuszeństwo; odmowa rozejścia się zgromadzenia; siadanie i odmowa opuszczenia miejsca; odmowa przy poborze do wojska; ukrywanie się i fałszywe tożsamości
Działania personelu rządowego	Obstrukcja legislacyjna; odmowa wykonania poleceń przez pracowników rządowych; blokowanie zarządzania i zarządzania informacją; przeciąganie i utrudnianie działań; nieefektywność administracji; odmowa współpracy przez sędziów i pracowników wymiaru sprawiedliwości; celowa nieskuteczność organów ścigania; bunt w organach ścigania; brak współpracy międzyagencyjnej
Krajowe działania rządowe	Uchylenie się i opóźnienia; uchwalenie przepisów niesprzecznych z dyspozycjami, ale utrudniających wykonanie dyspozycji; odmowa współpracy samorządów w stosunku do władz centralnych
Międzynarodowe działania rządowe	Zmiany w przedstawicielstwach lub personelu placówek dyplomatycznych; opóźnianie i odwoływanie wydarzeń dyplomatycznych; wstrzymanie uznania dyplomatycznego; zerwanie stosunków dyplomatycznych; wystąpienie z grupy lub organizacji międzynarodowej; odmowa członkostwa w organach organizacji międzynarodowej
Powstrzymywanie się: akty pozytywne	
	Zawieszenie, zatrzymanie; aktywne powstrzymanie się od planowanej akcji; niewykonanie zagrożonej akcji (zwykle wykonywanej w celu nagradzania przeciwników za akcję)
Akty działania (jak coś robić)	
Interwencja psychologiczna	Rozbieranie się; demonstracyjne akty seksualne; samonarażanie się (na ciepło, zimno, określone sytuacje) w celu wywarcia nacisku; post w celu presji moralnej; strajk głodowy; rotacyjny strajk głodowy; post satjagrahiczny (z przygotowaniem duchowym dla nawrócenia przeciwnika); nękanie bez użycia przemocy; naciski i agitacja; samookaleczanie; przeładowania stron internetowych

Interwencja fizyczna	Przyklejanie przedmiotów i ludzi dla utrudnienia przejazdu; sit-in (zajmowanie przestrzeni); siedzenie na drzewie; utrudnianie przeciwnikom korzystania z technologii komunikacyjnych; <i>die-in</i> (udawanie śmierci); używanie różnych przedmiotów, np. książek jako tarczy, blokady; blokady samochodowe lub przez łódzie; zbieranie się na demonstracji, pozostając w ruchu (<i>mill-in</i>); rzucanie jedzeniem; niszczenie mienia publicznego; zrzucanie komunikatów; blokowanie demonstracji ciałem lub przedmiotami; przykuwanie siebie/innej osoby; zasłanianie własności lub przekazu; buntownicze klaunowanie; zawieszanie na mostach komunikatów; obozy/miasteczka protestacyjne; towarzyszenie solidarnościowe; zapobieganie odlatywaniu samolotów lub innych środków transportu
Interwencja społeczna	Przeciążenia (budynku, systemu operacyjnego); <i>stall-in</i> (robienie czegoś dłużej); zabieranie głosu, przedłużanie przemówień; infiltracja działań przeciwnika; teatr partyzancki (komentarz satyryczny, np. w wyborach); teatr interaktywny (z zaproszeniem publiczności do modyfikowania treści); teatr legislacyjny (widzowie dostarczają rozwiązań), teatr obrazu; <i>détournement/subverting</i> (modyfikacja dzieła sztuki zgodnie z nowym przesłaniem); rozpowszechnianie plotek lub fałszywych wiadomości; teatralne ujawnianie intencji/przekonań przeciwnika; przechwytywanie mediów (wykorzystanie ich treści na własną korzyść); kreatywne zakłócanie wydarzenia lub rozmowy; alternatywny system komunikacji; ochronna obecność (aby komuś nie wyrządzono krzywdy), świadkowanie; krzyczenie i utrudnianie wypowiedzi
Interwencja gospodarcza	Odwrotny strajk (praca poza wyznaczonymi momentami); pozostawanie w pracy jako strajk; podrabianie aktywów; nabywanie przewencyjne (wykupywanie czegoś); zajęcie aktywów, konfiskaty; <i>dumping</i> ; informowanie o nieprawidłowościach w biznesie, demaskowanie nielegalnych lub niemoralnych praktyk; zakłócanie aukcji
Interwencja polityczna	Ujawnianie opinii publicznej nieprawidłowości; przeciążanie informacją systemów administracyjnych; ujawnianie tożsamości tajnych agentów; umyślne aresztowania i więzienia; obywatelskie nieposłuszeństwo (celowe, jawne, pokojowe łamanie prawa z akceptacją kary); praca według starych reguł; legalna praca partyzancka (budowanie sprawy sądowej); zakłócenia prac parlamentarnych; absurdalne kandydatury do władz
Działania polityczne i prawne	Wybory pozorowane (symboliczne, z intencją wywołania protestu); nieposłuszeństwo społeczne (podobne jak obywatelskie, lecz bez naruszenia prawa); podwójna suwerenność, czyli tworzenie równoległych instytucji, rządu; obywatelskie nieposłuszeństwo wobec „nielegalnych praw”, łamanie norm niesprawiedliwych; odwrotne procesy sądowe (oskarżony w mowie i zachowaniu przejmuje rolę oskarżyciela); kontrola obywatelska
Działania gospodarcze	Czarne rynki; odmowa przyjęcia pieniędzy rządowych lub określonej waluty; alternatywne instytucje gospodarcze; ignorowanie praw autorskich; zajęcia ziemi bez użycia przemocy; <i>buycotts</i> (nadmierne wykupywanie towaru), promocja i nagradzanie firm przestrzegających zasad kampanii; warunkowe pożyczki dla firm; płatność za obejrzenie np. filmu; wywłaszczanie mienia; alternatywy patentowe (naruszanie praw patentowych z ważnych powodów); standardy społecznej odpowiedzialności (zasady dla korporacji opracowane przez społeczeństwo obywatelskie)
Działania fizyczne	Sadzenie drzew; tworzenie wyzwolonych stref (w domenie publicznej) dla występów lub protestu; inwazja bez przemocy; okupacja bez przemocy; zastępowanie (stanie i utrudnianie czynności); <i>ride-in</i> , nieprzestrzeganie narzuconej segregacji w transporcie publicznym; ogłaszanie prawowitego właściciela; sprzeciwy wobec blokad; pocałunki (ekspresja uczuć w miejscach publicznych); masa krytyczna (np. jazda na rowerach odbierająca ulice pojazdom silnikowym)
Działania społeczne	Kreatywne wykorzystanie lub roszczenie do przywłaszczonych rzeczy, obszarów, symboli; ustanawianie nowych wzorców społecznych; tworzenie nowych instytucji, nazw i znaków; rewizja/usuwanie znaków np. drogowych; alternatywne systemy transportu; kobiety przejmujące przywództwo tam, gdzie nie mają do tego prawa (np. w Kościele katolickim); dystrybucja narzędzi internetowych umożliwiających omijanie cenzury; żywe pomniki lub pomniki na cześć żyjących; małżeństwa poza porządkiem prawnym państwa
Działania psychologiczne	Przejrzystość, transparentność własnych działań; nagrody jako zachęta do działań; symboliczne działania paradoksalne (np. kwiaty w lufach karabinów jako symbol pokoju a nie wojny)

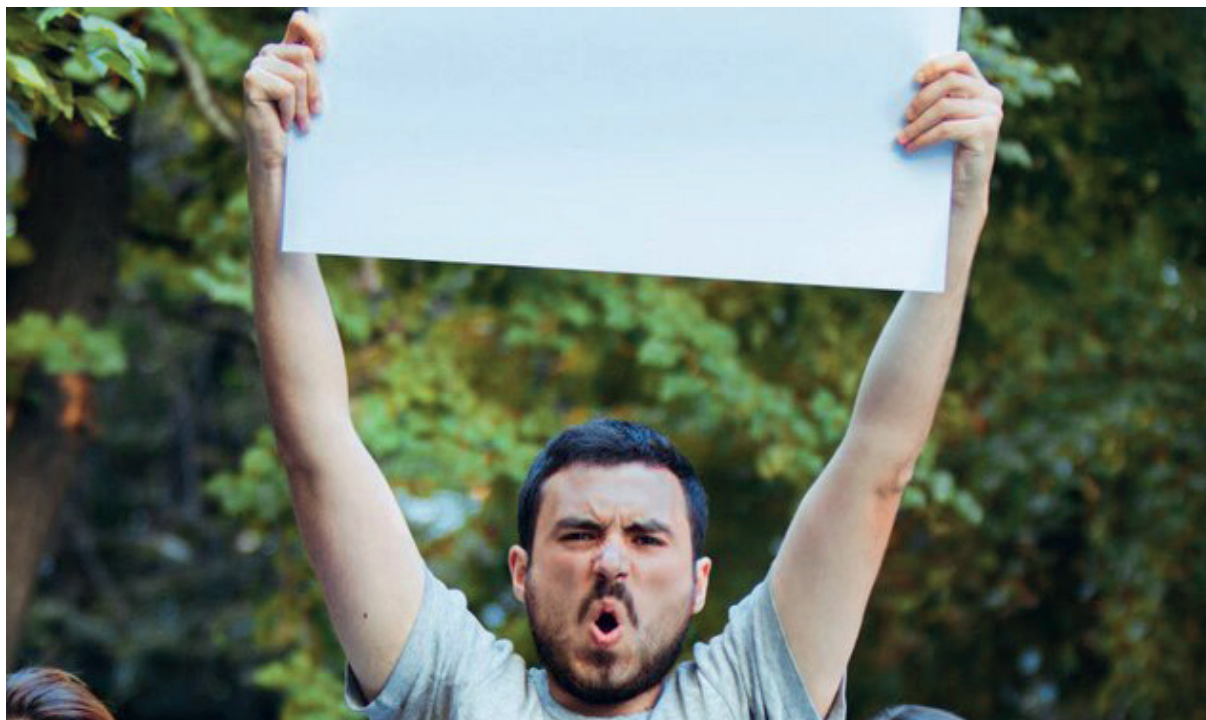
POLSKI RUCH NA RZECZ WYRÓWNIANIA NIERÓWNOŚCI DOTYCZĄCYCH MĘŻCZYZN – studium przypadku

W ilustrowaniu sposobów bezpośredniego oddziaływania ruchów na społeczeństwo można się odwołać do przykładów nowego polskiego ruchu społecznego o charakterze antydyskryminacyjnym i emancypacyjnym, którego animatorzy oraz uczestnicy wskazują konieczność rozpoczęcia rozległej dyskusji i inicjowania zmian w politykach publicznych przynoszących równościowe prawa dla mężczyzn. Ruch nie jest opozycją wobec ruchów feministycznych, ale można zauważyć, że czerpie z nich wiele inspiracji. Punktem wyjścia jest diagnoza sytuacji demograficznej, kulturowej, społecznej, która ani nie unieważnia podnoszonych w środowiskach kobiecych problemów, ani nie kwestionuje indeksu Global Gender Gap przygotowanego przez Światowe Forum Ekonomiczne (World Economic Forum). Badania te, prowadzone od 2006 r., wykazują nierówności (luki) w kilku wymiarach. Prezentują sytuację zmieniającą się na korzyść kobiet (w Europie), czego dowodem są wskaźniki dotyczące uczestnictwa i możliwości działania na rynku pracy (w gospodarce), osiągnięć edukacyjnych oraz w dziedzinie zdrowia i przeżycia (np. średnia długość życia lub prawdopodobieństwo osiągnięcia 60 r.ż.), a także wskaźniki reprezentacji pokazujące wzmocnienie pozycji politycznej kobiet.

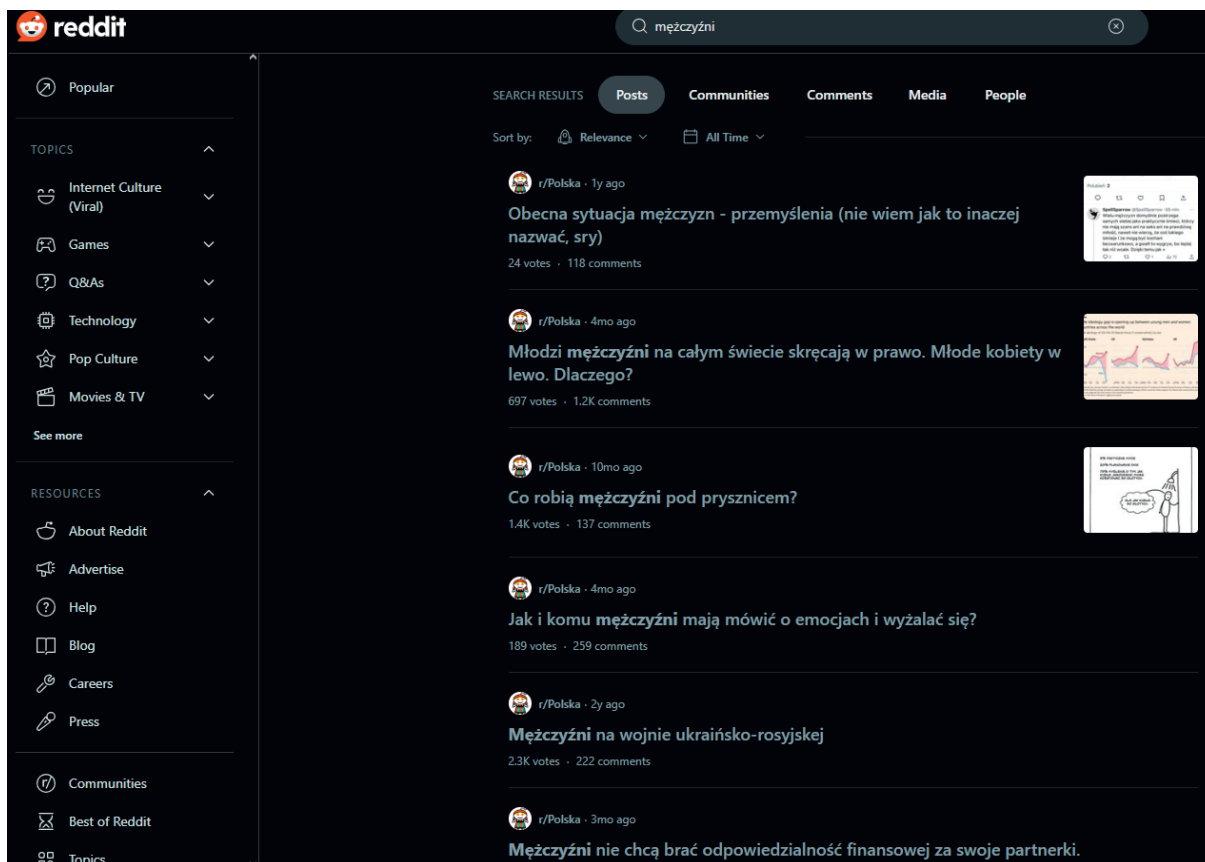
Ruch praw mężczyzn lub ruch na rzecz chłopców i mężczyzn w Polsce został zainspirowany przez autorów analiz wykazujących konieczność przyjrzenia się obszarom zaniedbania i źródłom nierówności alternatywnie w stosunku do badanych części praw kobiet (Gulczyński, 2021; Chabik, 2023). Postulaty są formułowane bez kwestionowania tego, że istnieje opisany w literaturze feministycznej „szklany sufit”, a obecność kobiet w elitach jest wciąż okazjonalna. Na przykład wykazywane są edukacyjne zapóźnienia

chłopców (rzadsze kończenie poszczególnych etapów edukacji w szkole lub studiów I i II stopnia), statystycznie słabsze czytelnictwo lub wyższy niż w przypadku kobiet analfabetyzm funkcjonalny. Zmiany gospodarcze i cywilizacyjne nie wszystkim przynoszą możliwość awansu. Mężczyźni tracą przez brak wykształcenia dominującą pozycję na rynku pracy i doświadczają konsekwencji w życiu prywatnym i społecznym. Rzuca to na ich zdrowie, w tym zdrowie psychiczne (przy obserwowalnych mniejszych niż u kobiet umiejętnościach radzenia sobie w systemie instytucjonalnym ochrony zdrowia i usług medycznych), na częstość samobójstw („śmierci z rozpacz”), desperackie postawy, które skutkują większą częstością wypadków, uzależnień, konfliktów prawnych. Przedmiotem troski animatorów ruchu, a wcześniej badaczy i publicystów podejmujących ten temat, są kwestie równościowe w zakresie pracy i zabezpieczenia społecznego, ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa i rodzicielstwa.

Podjęmowane aktywności polegają na unaocznieniu sytuacji – zbieraniu i raportowaniu danych wskazujących obszary nierówności i zaniedbań, inspirowaniu przedstawicieli mediów do podjęcia tematów wiążących się z diagnozą sytuacji społecznej mężczyzn, młodych mężczyzn, mężczyzn bez wykształcenia i pracy, mężczyzn mieszkających na wsi, ojców, samotnych ojców itp. Realizowane zadania dotyczą wprowadzenia na agendę rządowej dyskutowanych problemów, takich jak przemoc domowa wobec mężczyzn, oszustwa rozwodowe, równe prawa emerytalne lub nieuzasadnione przywileje kobiet. Informacyjny czy popularyzacyjny charakter ma tworzenie sieci networkowych, stron www lub wyspecjalizowanych profili w mediach społecznościowych czy Subreddita.

Rycina 2.5 Zrzut ekranu dyskusji o współczesnej sytuacji mężczyzn

Źródło: www.reddit.com, #mężczyźni

Tematyka genderowa, której frekwencję uwidaczniają Bazy Biblioteki Narodowej lub dane Instytutu Monitorowania Mediów jest w latach 20. XXI w. bardzo popularna. Przeważnie jednak poruszane są kwestie praw kobiet, ich dyskryminacji, ruchów kobiecych i kobiecych demonstracji w obronie praw reprodukcyjnych. Tematy męskie są niewielkim ułamkiem tego typu baz, choć ich reprezentacja systematycznie rośnie.

Mimo że ilościowe wskazywanie efektów w tym zakresie może budzić kontrowersje, według Google, częstość publikacji tagów, tj. prawa mężczyzn, dyskryminacja mężczyzn, zdrowie mężczyzn od 2021 r. (publikacja raportu o nierównościach dotyczących mężczyzn, czas po pandemii), wygląda następująco (zob. tab. 2.4):

Tabela 2.4 Liczba publikacji z tagami dotyczącymi mężczyzn

rok	Prawa mężczyzn	Dyskryminacja mężczyzn	Zdrowie mężczyzn
2021	238 000	2 410	9 330 000
2022	318 000	3 630	14 400 000
2023	5 530 000	4 940	17 600 000
2024 (do 30 kwietnia)	3 380 000	4 250	9 210 000

Źródło: www.google.com

Poza działaniami informacyjnymi, popularyzacyjnymi lub edukacyjnymi, ważne jest inspirowanie projektów lub akcji samopomocowych. Przede wszystkim reagowanie na impulsy płynące ze środowiska oraz inicjatywy oddolne. Wzajemne pomaganie może być tylko okazjonalne, polegać na incydentalnym i spontanicznym wsparciu indywidualnych osób lub bardziej profesjonalnie rozumianym rzecznictwie, działaniu na rzecz praw i interesów innych ludzi. Skuteczność działań w obronie praw wymaga prospołecznych postaw i aktywnego społeczeństwa obywatelskiego. Samo rzecznictwo może mieć charakter stricte społeczny, angażować ludzi do podjęcia interwencji i organizacji akcji społecznych. Mobilizacji sprzyja rozwój technik komunikacyjnych i informacyjnych (Przeszło, 2017). Wprawdzie motywowanie do działań solidarnościowych lub pomocowych może odbywać się poza organizacją, jednak bezsprzecznie korzystne jest istnienie zinstytucjonalizowanych form ruchu. W omawianym przypadku można zwrócić uwagę na fakt, że mężczyźni organizują się dużo rzadziej niż kobiety. Organizacje męskie, jeśli nie są związane z konkretną pomocą ukierunkowaną np. na ojców, mężczyzn bezdomnych lub chorych, dość szybko rezygnują z działalności i ulegają samorozwiązaniu (zob. KRS lub wyszukiwarka organizacji <https://spis.ngo.pl>). Relatywnie długie tradycje mają organizacje działające na rzecz ojców – tworzą one dla nich platformy wymiany informacji (np. tato.net; pewnytato.pl), edukują i zapewniają wsparcie w postępowaniach przed sądem. Wymienić można Narodowe Centrum Ojcostwa, Centralne Stowarzyszenie Praw Ojca i Dziecka, Fundację Cyryla i Metodego.

Działające wspólnie Stowarzyszenie na rzecz Chłopców i Mężczyzn, Fundacja Masculinum, Instytut Przeciwdziałania Wykluczeniom, Grupa Performatywna Chłopaki to przykłady organizacji o różnym statusie, które w swoich programach umieszczają zadania związane z edukacją, promocją, wsparciem i pomocą dla mężczyzn w różnym wieku i w różnych sytuacjach życiowych (rodzinnych i prawnych, ojców samotnie wychowujących dzieci, nieradzących sobie w relacjach z kobietami itp.). Akcentuje się cele związane z samopomocą, samoorganizacją i komunikacją. Organizowana jest pomoc psycholo-

giczna, prawna, finansowa i rzeczowa, związana z rozpoznawaniem i terapią chorób. W tym ostatnim przypadku działania mogą być podejmowane przez grono lekarzy propagujących badania PSA – Movember, Mosznowładcy (<https://eu.movember.com>; <https://mosznowladcy.pl>). Na koncie wymienionego Stowarzyszenia na rzecz Chłopców i Mężczyzn są akcje interwencyjne, np. gdy w reklamie wykorzystuje się stereotypy ośmieszające mężczyzn, gdy pracownicze przywileje dotyczą tylko kobiet, gdy podmioty działające w przestrzeni publicznej podejmują działania lub legitymizują wypowiedzi o charakterze dyskryminacyjnym i seksistowskim. Akcje mają wyraziste nazwy np. Męskie Wsparcie. Ruch praw mężczyzn, którego wymienione organizacje są niewielką aktywną częścią inicjuje spotkania z przedstawicielami elit symbolicznych (publicystami, naukowcami, psychologami, lekarzami) oraz rządu, wskazując potrzeby i sygnalizując zaniechania. Ważnym tematem jest udzielanie pomocy mężczyznom przez mężczyzn, nie tylko w postaci męskich kręgów, ale przez zwiększanie dostępności do terapeutów-mężczyzn, lekarzy-mężczyzn. Podobnie wskazuje się na feminizację zawodu nauczyciela jako problem rzutujący na edukację chłopców lub feminizację sądów rodzinnych właściwych (i stronniczych) w orzekaniu o prawach rodzicielskich. W kwietniu 2024 r. odbył się organizowany przez SchM I Kongres Mężczyzn (pierwsze wydarzenie tego typu w Europie), podczas którego wymienione kwestie były przedmiotem dyskusji. Spectrum działań podejmowanych na rzecz mężczyzn trafnie określił autor książki *Chłopcy i mężczyźni*, specyfikując rolę „od zatroskanego ojca do zatroskanego lobbysty”.

Faktycznie ruchy społeczne wykorzystują różne możliwości działania wewnątrz własnego środowiska oraz przekraczając jego granice. Wskazane w tab. 2.5 rodzaje praktyk obrazują perspektywiczny sposób postrzegania problemów, zauważalną konieczność oddziaływania przez ruch na rzecz potencjału społeczności oraz oddziaływania na zewnątrz, także politycznego. Postulowane i projektowane interwencje mogą być efemeryczne i mogą zmieniać wzorce współpracy, a także ostatecznie przybierać kształt reform społecznych.

Tabela 2.5 Podstawowe modele praktyki środowiskowej

	Planowanie/Polityka	Rozwój potencjału społeczności	Rzecznictwo społeczne
Planowanie/Polityka	Model podstawowy Planowanie strategiczne	Rozwój potencjału społeczności z Planowanie/Polityka Planowanie rozwoju społeczności	Rzecznictwo społeczne z Planowanie/Polityka Reformy społeczne
Rozwój potencjału społeczności	Planowanie/Polityka i rozwój potencjału społeczności Planowanie uczestniczące	Model podstawowy Rozwój skoncentrowany na społeczności	Rzecznictwo społeczne i Rozwój potencjału społeczności Organizowanie solidaryzmu
Rzecznictwo społeczne	Planowanie/Polityka i Rzecznictwo społeczne Rzecznictwo polityczne	Rozwój potencjału społeczności z Rzecznictwo społeczne Aktywizm tożsamościowy	Model podstawowy Akcja społeczna

Źródło: R. Necel, *Rzecznictwo wybranych problemów społecznych z perspektywy socjologicznej*, Poznań 2021, s. 109

Dla bezpośredniego oddziaływania ruchów na społeczeństwo znaczenie ma także umiejętność ich współpracy, możliwość zyskania synergii przez wymianę informacji, doświadczeń, liderów. Wpływ ruchów na kierunki polityk państwa lub procesy społeczne zależy od ich aktywności, zdolności do mobilizacji oraz zasięgu społecznego i przestrzennego. Zawsze trudne do oszacowania są czynniki istotne dla zwiększenia prawdopodobieństwa pożądanej zmiany. Aktywiści ruchu na rzecz praw mężczyzn czerpią bez wątpienia z pomysłów, praktyk i doświadczeń ruchów feministycznych, choć mogłoby się wydawać, że braterstwo jest bardziej naturalne niż siostrzeństwo, okazuje się jednak, że to nie do końca prawda. Szereg wystąpień ruchów ekologicznych w państwach Globalnego Południa kształtuje naszą wiedzę o technikach oporu przeciwko ekstraktywizmowi, deforestacji, składowaniu odpadów typu fast fashion, (Guha, 1994). Podobnie ważne są doświadczenia ruchów antydyskryminacyjnych i pacyfistycznych, prodemokratycznych i miejskich. Jak brzmi lead jednego z podcastów „*Bo dziś polityka to prawa kobiet, katastrofa klimatyczna, bezpieczeństwo na drogach, dramat uchodźców*” (<https://oko.press/kategoria/podcasty>).

Konkludując, ruchy działają na społeczeństwo poprzez:

1. Profilowanie dostępnej, konkurencyjnej wiedzy (zdemistygowanych informacji podbudowujących alternatywne przekonania) w tematach, konstelacjach tematów lub całym obszarze aktywności ruchu społecznego.
2. Dostarczanie przekazów o pozytywnym lub negatywnym wydźwięku, emocjonalnych i kształtujących emocje, ukierunkowanych wobec czegoś/kogoś, niekiedy mobilizujących działania szerszych kręgów, mechanizmem kuli śnieżnej dołączających do protagonistów.
3. Kształtowanie opinii publicznej z użyciem wszystkich możliwych środków werbalnych, pozawerbalnych, kojarzonych także z szeregiem podejmowanych działań propagujących idee ruchu, naśladowczych w innych niż zwyczajowo miejscach, zbiorowościach, obszarach przestrzennych.
4. Działania inicjowane indywidualnie, grupowo, stanowiące wyraz troski, solidarności, pomocowe, sprzyjające przez przykład kształtowaniu wzorców zachowań.

Rekomendacje

1. W analizach ruchów i w działaniach ruchów niezbędne jest podejście intersekcyjne (dostrzeganie przenikania się różnorodnych aspektów ludzkich tożsamości i napięć, a co za tym idzie – różnych ruchów społecznych).
2. Dla społecznego konsensusu uniwersalnym celem jest promowanie edukacji antydyskryminacyjnej, równościowej, pluralistycznej.
3. Konstatując antykwaryczność, zwietrzałość niektórych formatów działania, ruchy muszą sięgać do unowocześnionego instrumentarium, wykorzystywać różne fora i panele dyskusyjne do pozycjonowania celów, planowania rozwiązań, lobbowania.
4. Przyszłość państw, zglobalizowanej gospodarki i postnowoczesnych społeczeństw jest obciążona dużym ryzykiem. Ruchy mogą wspierać/organizować wspólnoty rezyliencyjne, tzn. sieci samopomocowe uruchamiane w sytuacjach zagrożeń, oparte na normach wzajemności (Welzer, 2016, 252).

Bibliografia

- Beer M.A. (2021), *Civil Resistance Tactics in the 21st Century*, New Hampshire: ICNC Press.
- Bosi L. (2016), *Social movements and interrelated effects: The process of social change in the post-movement lives of Provisional IRA volunteers*, „Revista Internacional De Sociologia”, 74, 047.
- Castells M. (2013), *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w dobie Internetu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Castells M. (2013a), *Władza komunikacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chabik J. (2023), *Siedem obszarów prawnej dyskryminacji mężczyzn*, <https://schm.org.pl/blog/siedem-obszarow-prawnej-dyskryminacji-mezczyzn/> (dostęp: 15.05.2024)
- Chenoweth E., Stephan M.J. (2011), *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*, New York: Columbia University Press.
- Foryś G. (2016), *Gospodarstwa i stowarzyszenia agroturystyczne w Polsce. W poszukiwaniu ruchu społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gamson W.A. (1990), *The Strategy of Social Protest*, 2nd ed., Belmont: Wadsworth.
- Giugni G.M. (1998), *Was it Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements*, „Annual Review of Sociology”, vol. 24.
- Guha R. (1994), *The Unquiet Woods. Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalaya*, Oxford: Oxford University Press.
- Gulczyński M. (2021), *Przemilczane nierówności. O problemach mężczyzn w Polsce*, Kraków: Klub Jagielloński.
- Herbst S., Malzacher F. (2014), *Truth is Concrete: A Handbook for Artistic Strategies in Real Politics*, Berlin: Sternberg.
- Jawłowska A. (1975), *Drogi kontrkultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lynas M., Houlton B.Z., Perry S. (2021), *Greater than 99% consensus on human caused climate change in the peer-reviewed scientific literature*, *Environmental Research Letters* 16 (2021) 114005.
- Matthews K.R. (2020), *Social movements and (mis)use of research, Interface: a Journal for and about Social Movements* 12 (1).
- Mendes Ch., Gross T. (1992), *Fight for the Forest. Chico Mendes in His Own Words*, London: Latin American Bureau.
- Mikołajczyk M. (2020), *Metafory politycznej zmiany: katalizatory, punkty przełomu, wstęga Möbiusa*, [w:] Pierzchałski F., Tobiasz M., Ziółkowski J. (red.), *Wokół holistycznej interpretacji polityki: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi zw. dr. hab. Mirosławowi Karwatowi*, Warszawa: Wydawnictwo Elipsa.
- Pieńkos J., Jurkiewicz M. (red.) (2008), *Rewolucje 1968*, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, Agora.
- Przeszło M. (2017), *Wybrane oddolne ruchy kobiet, mobilizujących się przez Internet*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne”, 1, 9–25.
- Raga P. (2018), *19 Protests That Use Creativity to Prove a Point*, <https://www.distractify.com/trending/2018/05/01/uaBvQ/19-protests-that-use-creativity-to-prove-a-point-> (dostęp: 15.06.2024)
- Sharp G. (1993/2010), *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*, 4th ed., Albert Einstein Institution.
- Szczeńsiak M. (2016), *Normy widzialności. Tożsamość w czasach transformacji*, Fundacja Bęc Zmiana, Instytut Kultury Polskiej UW.
- Sztompka P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tyson A., Funk C., Kennedy B. (2023), *What the data says about Americans' views of climate change*, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/08/09/what-the-data-says-about-americans-views-of-climate-change/> (dostęp: 05.05.2024)
- Welzer H. (2016), *Samodzielne myślenie*, Warszawa: Wydawnictwo Dobra Literatura.

ROZDZIAŁ 3

Państwowe działania wspierające organizacje ruchów społecznych

Iwona Macek

Wprowadzenie

Niniejszy rozdział dotyczy państwowych działań wspierających organizacje ruchów społecznych. W pierwszej kolejności rozważania dotyczą zasady subsydiarności (pomocniczości), która znalazła się w Preambule do Konstytucji RP i w istotny sposób oddziałuje na wiele aktów prawnych niższego rzędu. Niestety jej obecny sposób rozumienia prowadzi organizacje pozarządowe do roli wykonawcy zadań publicznych zleczanych przez administrację publiczną. Ruchy społeczne nie do końca mieszczą się w takiej formule subsydiarności. Powołanie takiej instytucji, jak NIW w założeniu miało wesprzeć szeroko rozumianą sferę aktywności obywatelskiej na drodze do instytucjonalizacji i budowania kapitału społecznego. Niestety ani NIW, ani inne powołane fundusze rządowe nie zrealizowały swojego zadania, koncentrując się na tworzeniu zaplecza rządzącej Zjednoczonej Prawicy. Wiele ruchów społecznych zostało wykluczonych z możliwości korzystania z finansowego wsparcia działalności. Ta sytuacja wymaga zmian prawnych i rozległej dyskusji społecznej, ale też zwiększenia aktywności ze strony instytucji obywatelskich. Następnymi kwestiami poruszonymi

Wykaz skrótów

AKTY PRAWNE

u.d.p.p.w. – ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

p.s. – ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach

INNE

FIO – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich

KRS – Krajowy Rejestr Sądowy

NGO (non-government organization) – Organizacja pozarządowa

NIK – Najwyższa Izba Kontroli

NIW – Narodowy Instytut Wolności

OPP – Organizacja pożytku publicznego

PROO – Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich

ROHIS – Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych

RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich

w rozdziale jest rola RPO we wspieraniu ruchów i organizacji społecznych oraz symboliczne działania państwa na rzecz wsparcia działalności ruchów społecznych i NGO.

Polityka państwa wobec partycypacji i ruchów społecznych

Rozważania na temat działań państwa, które wspierają ruchy społeczne i organizacje pozarządowe, należy rozpocząć od omówienia zasady subsydiarności, czyli pomocniczości, oraz innych zasad i gwarancji, które stwarzają podwaliny funkcjonowania określonego rodzaju aktywności obywateli, ich organizacji i ruchów oraz samorządów i państwa.

Tabela 3.1 Zasada subsydiarności, czyli pomocniczości

Zasada subsydiarności opiera się na założeniu, że zadania, które może realizować jednostka nie powinny być realizowane przez państwo. Organy państwowe niższego rzędu mogą być wyłączone przez organy nadrzędne, tylko wtedy jeśli nie są w stanie same wywiązywać się ze swoich obowiązków. Ponadto organy wyższego rzędu mogą je zastąpić, jeśli są w stanie wykonać działanie efektywniej.

Źródło: opracowanie własne

Zasada pomocniczości odnosi się do państwa, samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, związków wyznaniowych i przedsiębiorstw. Często powtarzane założenia subsydiarności to:

- tyle wolności, ile można;
- tyle uspołecznienia, ile jest potrzebne;
- tyle społeczeństwa, ile można;
- tyle państwa, ile jest konieczne.

Co to oznacza w praktyce? Jednostka, obywatel powinien, korzystając ze swoich zasobów i umiejętności, zadbać o zaspokojenie własnych potrzeb. Jeśli z różnych powodów nie może tego zrobić (np. ze względu na niepełnosprawność, wiek, wykluczenie społeczne, sytuację ekonomiczną), powinien zwrócić się do organizacji społecznych, których zadaniem jest pomoc w takich sytuacjach, w miarę ich możliwości. Jeśli z kolei organizacje społeczne nie będą w stanie udzielić wsparcia, np. z powodu braku środków, umiejętności lub zbyt dużej liczby podmiotów wymagających pomocy, odpowiedzialność powinno przejąć szeroko rozumiane państwo. W pierwszej kolejności działania powinna podjąć lokalna administracja samorządowa, ale zazwyczaj ma ona

także ograniczone zasoby lub inne priorytety w dziedzinie realizacji zadań publicznych. Wówczas interwencje powinno przejąć państwo ze swoim aparatem administracyjnym.

Zasada subsydiarności została wpisana do Konstytucji RP w preambule: „ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot”.

Zasada ta odwołuje się do potrzeby umacniania uprawnień obywateli i reprezentujących ich wspólnot. Większość prawników przedstawia zasadę subsydiarności jako odnoszącą się do decentralizacji państwa. Tym samym konsekwencją spójności systemu było przyjęcie w art. 15 ustawy zasadniczej, po raz pierwszy w historii Polski, zasady decentralizacji władzy publicznej, a następnie jej wdrożenie. Jest ona emanacją zasadniczego podziału państwa, utworzenie jednostek zaś musi nastąpić w taki sposób, aby zapewniona została ich zdolność do wykonywania zadań publicznych. Na mocy trójstopniowego podziału terytorialnego państwa od 1998 r. w Polsce funkcjonują samorządowe gminy, powiaty i województwa. W świetle prawa i doktryny samorządu w Polsce to wspólnoty zamieszkujących je mieszkańców. Czy jednak twórcy Konstytucji RP tylko o takich wspólnotach myśleli? Po pierwsze, w preambule jest mowa o umacnianiu uprawnień obywateli, a dopiero później o ich wspólnotach.

Realizacja zasady decentralizacji wpływa bezpośrednio na poziom ochrony praw i wolności człowieka poprzez działania organizacji pozarządowych, realizujących te prawa i wolności. Idea subsydiarności odnosi się więc do sytuacji, gdy każda władza powinna mieć znaczenie pomocnicze (wspierające) i pobudzające w stosunku do wysiłków podejmowanych przez autonomiczne i samodzielne jednostki, które ją ustanowiły. W rezultacie naczelnym motywem każdej społecznej interwencji powinno być niesienie pomocy członkom społeczeństwa, a nie zastępowanie czy wręcz niszczenie ich własnej aktywności. Niestety coraz częściej występują przykłady wskazujące, iż zapomina się o pierwotnym znaczeniu tej zasady, a czasem zupełnie się ją wypacza, tłumacząc, że to aktywni obywatele powinni wspierać szeroko pojętą władzę w wypełnianiu powierzonych jej zadań (Boczoń, 2023). Wielu włodarzy polskich gmin, miast, powiatów, rzadziej województw przeznacza fundusze na NGO, ale pod warunkiem, że organizacje te realizują wskazane zadania.

Skoro głównym celem subsydiarności jest wspieranie podmiotów słabszych w realizacji przyznanych im kompetencji, to obywatele zrzeszeni w różnych organizacjach społecznych lub podejmujący aktywność w ramach ruchów społecznych mają swoją rolę w kształtowaniu relacji z administracją publiczną. Rola ta polega na ujawnianiu, artykułowaniu i wspieraniu realizacji różnorodnych potrzeb, interesów i oczekiwań środowisk społecznych – takich, które być może nie są priorytetami władz publicznych, ale są postrzegane jako żywotne. To aktywni obywatele skupieni w NGO lub w ruchach społecznych mogą i powinni wyznaczać kierunki (przynajmniej niektóre) działania administracji publicznej.

Choć zasada subsydiarności pojawiła się w polskim systemie prawnym wraz uchwaleniem Konstytucji RP z 1997 r., to działania państwa na rzecz organizacji pozarządowych, a także ruchów społecznych rozpoczęły się wraz ze zmianą systemu politycznego w naszym kraju w 1989 r., a niektóre działania podjęto wcześniej i można je potraktować jako przesłanki zmian, a nawet jako rozwiązania wywołane działalnością pracowniczego ruchu społecznego, jakim była „Solidarność”. Aktami prawnymi o zasadniczym znaczeniu dla funkcjonowania trzeciego sektora, aktywności obywatelskiej i ruchów społecznych (w ujęciu chronologicznym) są:

1. **Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach** (tekst jedn. DzU z 1984 r., poz. 97) zmieniona po raz pierwszy w marcu 1991 r., a następnie nowelizowana jeszcze 11 razy. Wiele z tych zmian budziło kontrowersje. W Polsce działa mniej więcej 30 tys. fundacji – ich liczbą dorównujemy takim państwom, jak Niemcy czy Hiszpania. W Polsce jest cztery razy więcej fundacji niż stowarzyszeń, działają na większą skalę niż stowarzyszenia, bardziej dbają też o swój wizerunek, co sprawia, że cieszą się większym zaufaniem społecznym, są bardziej wielkomiejskie niż stowarzyszenia, dysponują większymi funduszami i częściej zatrudniają stałych pracowników.
2. **Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach** (tekst jedn. DzU z 1989 r. nr 20, poz. 104) zmieniana 12 razy, ostatnio w 2020 r. w związku z pandemią COVID-19. W 2015 r. nowelizacją p.s. zmniejszono liczbę osób niezbędnych do założenia i zarejestrowania stowarzyszenia. W Polsce jest dużo stowarzyszeń (ponad 120 tys.), ale liczbę faktycznie działających ocenia się na mniej więcej 70 tys. Częściej działają w mniej-

szych miejscowościach i w większym stopniu niż fundacje uzależnione są od funduszy publicznych.

3. **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (DzU z 1997 r. nr 78, poz. 483), która w art. 12 zapewnia szczególną gwarancję prawa do tworzenia i działania stowarzyszeń, ruchów obywatelskich i innych dobrowolnych zrzeszeń i fundacji, a w preambule wprowadza do polskiego systemu prawnego zasadę subsydiarności.
 4. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie**, nazywana Konstytucją trzeciego sektora, wprowadziła m.in. pojęcie „organizacja pozarządowa”, status OPP, odpis 1% (obecnie 1,5%) i uregulowała zasady współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi.
 5. **Uchwała Nr 193/2004 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego pod nazwą: „Rządowy Program – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich”** – FIO został opracowany jako Program Rządowy na lata 2005–2007, powstał w celu pobudzania oraz wspierania rozwoju inicjatyw obywatelskich z udziałem sektora organizacji obywatelskich. Funkcjonowanie „Rządowego Programu – Funduszu Inicjatyw Obywatelskich” miało charakter uzupełniający w stosunku do aktualnie istniejących rozwiązań i praktyk w tym zakresie. Program był ściśle powiązany z treścią dokumentów programowych na lata 2007–2013 i uwzględniał perspektywę budowy Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Został przedłużony do 2020 r., a następnie uchwałą Rady Ministrów przyjęto program wspierania społeczeństwa obywatelskiego pod nazwą „Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030”.
 6. **Ustawa z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych** (DzU z 2014 r., poz. 498) upraszczająca wcześniej obowiązujące w tym zakresie przepisy.
 7. **Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego** (DzU z 2017 r., poz. 1909). Działalność NIW zostanie omówiona w dalszej części rozdziału
- Oprócz tego w wielu innych aktach prawnych znajdziemy odniesienia do działalności organizacji trzeciego sektora. Są to m.in.:

1. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (DzU z 1991 r. nr 95, poz. 425)
2. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (DzU z 1991 r. nr 114, poz. 493)
3. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (DzU z 1997 r. nr 5, poz. 24)
4. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (DzU z 1997 r. nr 85, poz. 539)
5. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (DzU z 1997 r. nr 123, poz. 776)
6. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (DzU z 2001 r. nr 112, poz. 1198 ze zm.)
7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (DzU z 2001 r. nr 62, poz. 627)
8. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (DzU z 2003 r. nr 122, poz. 1143)
9. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU z 2003 r. nr 162, poz. 1568)
10. Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych (DzU z 2004 r. nr 19, poz. 177) (klausule społeczne)
11. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (DzU z 2004 r. nr 64, poz. 593)
12. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (DzU z 2005 r. nr 180, poz. 1493)
13. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (DzU z 2022 r., poz. 1812 i 2140).

Tabela 3.2 Ustawy i ważne wydarzenia mające wpływ na funkcjonowanie trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego

Rok	Wydarzenie/prawo	Znaczenie dla trzeciego sektora i sektora obywatelskiego
1984 / 1991	Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach	Umożliwienie tworzenia fundacji w warunkach PRL; prowadziły działalność m.in. wydawniczą, charytatywną, edukacyjną.
1989	Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach	Od 1989 r. powstało w Polsce wiele stowarzyszeń, które miały szczególnie znaczenie w pierwszym okresie istnienia III RP; organizowały społeczeństwo, rozpoznawały i artykułowały żywotne interesy społeczne.
1994	Pierwszy w Polsce Pełnomocnik ds. Organizacji Pozarządowych w Gdyni	To był impuls do tworzenia podobnych instytucji dla wielu samorządów.
1995	Pierwszy konkurs grantowy w Warszawie i pierwszy program współpracy z organizacjami w Gdyni	Działania pionierskie, które szybko znalazły wielu naśladowców. Był to także impuls do debaty publicznej nad nowym prawem dla sektora pozarządowego.
1997	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.	Zapewnienie prawa do swobodnego tworzenia i działania organizacji społecznych, wprowadzenie zasady subsydiarności, decentralizacja państwa i umocnienie samorządów.
2001	Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej	Ważna dla wzmocnienia kontrolnej roli organizacji społecznych wobec administracji publicznej.
2003	Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie	Konstytucja trzeciego sektora – powstały zasady współpracy administracji publicznej z NGO, wprowadzono odpis 1% podatku, utworzono status OPP, określono dziedziny działalności organizacji pożytku publicznego.
2004	Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych	Wprowadzono klauzule społeczne, wcześniej także w Ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych.
2004	Ustanowienie Funduszu Inicjatyw obywatelskich FIO Uchwała Nr 193/2004 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego pod nazwą: „Rządowy Program – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich” – ustanowienie FIO	Początek wsparcia instytucjonalnego dla NGO ze strony państwa.
2004	Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej	NGO uzyskują wsparcie instytucjonalne i finansowe ze strony UE.
2014	Ustawa z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych	Mniej biurokracji podczas organizowania zbiorów.
2017	Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego	Instytucjonalne i finansowe wsparcie ze strony państwa dla trzeciego sektora.
2022	Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej	Rozwój sektora ekonomii społecznej.

Źródło: opracowanie własne, zob. R. Niecikowska (red.), „30 lat wolności 1989–2019. Co regulowało życie organizacji pozarządowych [infografika] – portal NGO.pl, Publicystyka, 3 czerwca 2019.

Z perspektywy funkcjonowania organizacji trzeciego sektora na szczególną uwagę zasługuje u.d.p.p.w. – jak do tej pory najbardziej całościowy akt prawny regulujący działania organizacji obywatelskich i ich relacje z administracją publiczną. Po pierwsze, określa w art. 3.1, że „działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna,

prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie”. Po drugie, ustala katalog organizacji pożytku publicznego, a po trzecie, określa katalog zadań (tab. 3.3), które mogą być realizowane w ramach działalności pożytku publicznego. Trzeba tu zaznaczyć, że katalog ten systematycznie ulega zmianom.

Tabela 3.3 Zakres zadań przewidzianych do realizacji przez organizacje pozarządowe w u.d.p.p.w.

Art. 4. 1. Sfera zadań publicznych, o której mowa w art. 3 ust. 1, obejmuje zadania w zakresie: 1) pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównywania szans tych rodzin i osób;

- 1a) wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;
- 1aa) tworzenia warunków do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej;
- 1b) udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej oraz zwiększania świadomości prawnej społeczeństwa;
- 2) działalności na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- 3) działalności charytatywnej;
- 4) podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej;
- 5) działalności na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego;
- 5a) działalności na rzecz integracji cudzoziemców;
- 6) ochrony i promocji zdrowia, w tym działalności leczniczej w rozumieniu ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. z 2022 r. poz. 633, z późn. zm.);
- 7) działalności na rzecz osób niepełnosprawnych;
- 8) promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy;
- 9) działalności na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn;
- 10) działalności na rzecz osób w wieku emerytalnym;
- 11) działalności wspomagającej rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości;
- 12) działalności wspomagającej rozwój techniki, wynalazczości i innowacyjności oraz rozpowszechnianie i wdrażanie nowych rozwiązań technicznych w praktyce gospodarczej;
- 13) działalności wspomagającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych;
- 14) nauki, szkolnictwa wyższego, edukacji, oświaty i wychowania;

- 15) działalności na rzecz dzieci i młodzieży, w tym wypoczynku dzieci i młodzieży;
- 16) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego;
- 17) wspierania i upowszechniania kultury fizycznej;
- 18) ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego;
- 19) turystyki i krajoznawstwa;
- 20) porządku i bezpieczeństwa publicznego;
- 21) obronności państwa i działalności Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej;
- 22) upowszechniania i ochrony wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich, a także działań wspomagających rozwój demokracji;
- 22a) udzielania nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego;
- 23) ratownictwa i ochrony ludności;
- 24) pomocy ofiarom katastrof, klęsk żywiołowych, konfliktów zbrojnych i wojen w kraju i za granicą;
- 25) upowszechniania i ochrony praw konsumentów;
- 26) działalności na rzecz integracji europejskiej oraz rozwijania kontaktów i współpracy między społeczeństwami;
- 27) promocji i organizacji wolontariatu;
- 28) pomocy Polonii i Polakom za granicą;
- 29) działalności na rzecz kombatantów i osób represjonowanych;
- 29a) działalności na rzecz weteranów i weteranów poszkodowanych w rozumieniu ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o weteranach działań poza granicami państwa (Dz. U. z 2022 r. poz. 2205);
- 30) promocji Rzeczypospolitej Polskiej za granicą;
- 31) działalności na rzecz rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa, upowszechniania i ochrony praw dziecka;
- 32) przeciwdziałania uzależnieniom i patologiom społecznym;
- 32a) rewitalizacji;
- 33) działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3, w zakresie określonym w pkt 1–32a;
- 34) działalności na rzecz podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych, o których mowa w ustawie z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. poz. 1812 i 2140)

Źródło: u.d.p.p.w.

Najważniejsza, z punktu widzenia organizacji pozarządowych, jest współpraca z samorządem terytorialnym. Współpraca między samorządem a organizacjami pozarządowymi zgodnie z treścią u.d.p.p.w. może odbywać się w następujących formach:

- zlecania organizacjom pozarządowym realizacji zadań publicznych;
- wzajemnego informowania się o planowanych kierunkach działalności;

- konsultowania z organizacjami pozarządowymi projektów aktów normatywnych w dziedzinie dotyczącej ich statutowej działalności;
- konsultowania projektów aktów normatywnych dotyczących sfery zadań publicznych z Radami Pożytku Publicznego w przypadku ich utworzenia przez właściwe jednostki samorządu terytorialnego;
- tworzenia wspólnych zespołów o charakterze doradczym;

- umowy o wykonanie inicjatywy lokalnej;
- umów partnerstwa.

Współpraca ta odbywa się na zasadach: pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności. Wydaje się, że najlepiej przebiega w zakresie zlecenia realizacji zadań publicznych. Samorząd powinien wspierać działania obywateli podejmowane w zakresie realizacji zadań publicznych przez tworzenie odpowiednich procedur (np. konkursy, zakup usług) i wykorzystywanie przepisów prawa (np. stosowanie klauzul społecznych przy zlecaniu zadań). Powinien też rezygnować z bezpośredniego prowadzenia działań w obszarach, w których te zadania mogą być realizowane przez organizacje pozarządowe, co stanowiłby implementację zasady subsydiarności.

Realizacja współpracy finansowej jednostek samorządu lokalnego i organizacji pozarządowych przebiega na kilku poziomach.

1. Poziom pierwszy, wynikający z obowiązujących przepisów prawa, do którego można zaliczyć następujące procedury i mechanizmy:

- ogłaszanie konkursów na realizację zadań publicznych, w tym ogłaszanych równocześnie ze złożeniem budżetu danej jednostki samorządu terytorialnego na następny rok;
- przyjmowanie i rozpatrywanie przez samorząd wniosków organizacji pozarządowych o realizację zadania publicznego, w tym z pominięciem otwartego konkursu ofert;
- zlecanie organizacjom pozarządowym obsługi otwartych konkursów ofert na realizację zadań publicznych;
- podzlecanie zadań w ramach umowy na realizację zadania publicznego i regranting.

2. Poziom drugi, odnoszący się do obszaru zarządzania jednostek samorządu terytorialnego, można tu zaliczyć następujące narzędzia i mechanizmy:

- standaryzacja usług publicznych;
- powiązanie kryteriów wyboru ofert w ramach konkursu z programem współpracy i dokumentami strategicznymi;
- zawieranie umów wieloletnich;
- uwzględnianie w kosztach realizacji zadań publicznych zarówno wydatków merytorycznych, jak i administracyjnych związanych z ich realizacją;

- dopuszczanie w umowach z organizacjami pozarządowymi na realizację zadań publicznych możliwości dokonywania przesunięć wydatków między pozycjami;
- jawność procedur naboru i wyboru ofert na realizację zadań publicznych;
- opracowanie i wdrożenie efektywnego systemu monitoringu i oceny realizacji zleconych zadań publicznych.

3. Poziom trzeci, związany z uwarunkowaniami kulturowymi, dotyczy następujących kwestii:

- wspólne oferty organizacji pozarządowych (wspieranie partnerstw projektowych);
- wspólne projekty jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych finansowane ze źródeł trzecich;
- mieszany skład komisji konkursowych, z udziałem przedstawicieli różnych sektorów, zabezpieczony przed wystąpieniem konfliktu interesów;
- publikowanie informacji, raportów i sprawozdań z realizacji zadań publicznych (Ekspertyza ISP, 2006).

Zlecanie organizacjom pozarządowym realizacji zadań publicznych, a właściwie wszystko, co temu procesowi towarzyszy, budzi wiele wątpliwości i zastrzeżeń ze strony sektora pozarządowego. Do najczęściej zgłaszanych wątpliwości należą te, które dotyczą programów współpracy i organizacji konkursów grantowych. Samorządy często przyjmują programy współpracy bez konsultacji ze społeczeństwem, latami powielają te same zapisy w programach, nie dopuszczając ani do debaty publicznej, ani do rozpoznania nowych potrzeb społecznych. Konkursy przygotowywane są pod „swoje” organizacje, co prowadzi do układów klientystycznych. Nowe lub inne organizacje nie mają szans na wsparcie w formule grantów i muszą poszukiwać innych źródeł finansowania swojej działalności. Samorządy powinny bardziej otworzyć się na zmieniające się potrzeby społeczne, a w tym względzie to właśnie społeczeństwo obywatelskie może ich wesprzeć. To nie organizacje pozarządowe mają służyć urzędnikom w dopinaniu budżetu, ale samorząd powinien służyć pomocą obywatelom, ich organizacjom i ruchom.

Jak pisze P. Frączak (2023) organizacje to nie (tylko) usługodawcy. Zostały w pewnej części sprowadzone do roli wykonawcy zadań zleconych. Mogą więc być postrzegane jako

„pas transmisyjny” administracji publicznej do społeczeństwa, które postrzega je jako sformalizowane instytucje lub instytucje quasi-biznesowe wykonujące zlecenia. Dalej Autor, odnosząc się do Toquevilla, zauważa, że jeśli przyjmiemy, że organizacje to odpowiednik obywatela mającego siłę sprawczą, której brakuje pojedynczym osobom, to udział organizacji w dialogu z władzą jest jedną z potencjalnie najskuteczniejszych form partycypacji. Jest to możliwe, o ile władza nie działa na zasadzie „dziel i rządź” lub pyta obywateli ponad głowami organizacji. To zaś może prowadzić do manipulowania jednostkami w społeczeństwie przez różne gospodarcze lub polityczne grupy interesu motywowane osiągnięciem własnych, z reguły krótkoterminowych, korzyści.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie skupia się głównie na zlecaniu realizacji zadań publicznych, ale organizacje pełnią, poza tym, przynajmniej dwie inne ważne funkcje. Pierwsza to aktywizacja obywateli, po to, aby organizowali się wokół wspólnego dobra lub interesu. Organizacje tworzą ramy prawne dla aktywności, prowadzą edukację społeczną i budują tym samym kapitał społeczny. Druga ważna funkcja to reprezentacja interesów zrzeszonych w organizacjach i tych, na których rzecz działają. Organizacje mogą kontrolować władzę, dlatego też mają odpowiednie narzędzia do dialogu obywatelskiego i – co za tym idzie – stają się reprezentantami oraz rzecznikami określonych społeczności. Obecne rozwiązania, czyli ustawowe konsultacje i działania Rad Pożytku Publicznego jak na razie nie spełniają zarysowanych funkcji.

We wszystkich istniejących rozwiązaniach prawnych brakuje miejsca dla reprezentacji ruchów społecznych. Muszą się one instytucjonalizować, czyli zakładać np. stowarzyszenia, aby trafić do systemowej sieci rozwiązań związanych z partycypacją i subsydiarnością. To, co Frączak nazywa odwołaniem do grup interesów ponad głowami obywateli, jest często właśnie odwołaniem się do interesów jednostek reprezentowanych przez ruchy społeczne. Skoro ruchy nie znajdują miejsca w programach współpracy, to szukają wsparcia dla swoich działań np. w budżetach obywatelskich, pojawiają się na konsultacjach społecznych i burzą zastany układ administracji – NGO.

Innym problemem, związanym z rozwiązaniami przewidzianymi w u.d.p.w., jest wysokość środków finansowych przeznaczanych przez samorządy na realizację działań oraz praktyka ich dofinansowywania, a nie finan-

sowania. Doprowadziło to do tego, że NGO musiały na opłacenie kosztów własnych poszukiwać środków z innych źródeł. Kwota pieniędzy też nie była imponująca. Samorządy w 2021 r. przeznaczyły na zadania zlecone 2,6 mld zł, co stanowiło ok. 1% ich wydatków. Ten wskaźnik, czyli 1% wydatków, nie zmieniał się przez lata, a inflacja z ostatnich dwóch lat mogła go jedynie zmniejszyć. W tym kontekście T. Markiewka (2021) konkluduje nawet, że oszczędzanie na usługach publicznych to oszczędzanie na demokracji.

Nowym akcentem w polityce państwa wobec społeczeństwa obywatelskiego jest to, że w rządzie premiera Donalda Tuska powstała funkcja Ministra ds. Społeczeństwa Obywatelskiego. Obecnie pełni ją Agnieszka Buczyńska, będąca jednocześnie Przewodniczącą Komitetu ds. Pożytku Publicznego. Pani Ministra powołała trzy grupy robocze: 1) Grupa ds. Legislacji – zajmująca się opracowywaniem ułatwień prawnych dla organizacji pozarządowych; 2) Grupa ds. Aktywizmu i Wolontariatu; 3) Grupa ds. Partycypacji Społecznej. Do tych grup wybrano 100 osób spośród 220 zgłoszonych. Są wśród nich aktywiści, długoletni działacze organizacji pozarządowych, ale też urzędnicy samorządowi i eksperci ze świata biznesu i nauki. Te działania wyraźnie wspierają nie tylko organizacje, lecz także ruchy społeczne.

Działalność państwowych agencji na rzecz organizacji ruchów społecznych

Na stronie NIW znajdziemy następujący opis tej instytucji powołanej w 2021 r.:

- Powstała na mocy ustawy z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego.
- Jest agencją wykonawczą w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych.
- Jest instytucją właściwą w sprawach wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, a także działalności pożytku publicznego i wolontariatu.

- Jest odpowiedzialna za realizowanie programów wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, opracowywanych przez Komitet ds. Pożytku Publicznego.
- Gromadzi i analizuje dane ze wszystkich obszarów współpracy administracji państwowej z sektorem pozarządowym.
- To otwarty zespół, który dzięki doskonałej znajomości trzeciego sektora i zaangażowaniu przełamuje ograniczenia „Polski resortowej”.

Wynika z tego, że NIW to agencja rządowa operująca programami, w których ramach różne podmioty społeczne mogą uzyskać dotacje. Obecnie NIW zarządza dziewięcioma programami, ale też trzeba zauważyć, że w najbliższym czasie, pod kierunkiem nowej dyrekcji oraz z woli obecnej koalicji rządowej, NIW może objąć swoim zainteresowaniem nieco inne pola działania.

Programy NIW to:

1. Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich (PROO) – pierwszy program rządowy przydzielający dotacje na rozwój instytucjonalny;
2. NOWE FIO – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich – program będący kontynuacją poprzednika (FIO) 2021–2030;
3. Korpus Solidarności – program wolontariatu systematycznego wspomagający rozwój długofalowych relacji między wolontariuszami a placówką korzystającą z takich świadczeń;
4. Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Organizacji Harcerskich i Skautowych (ROHIS) na lata 2018–2030;
5. Program Wspierania Rozwoju Uniwersytetów Ludowych 2020–2030;
6. Międzynarodowe Domy Spotkań 2021–2030 – wsparcie istniejących i nowo tworzonych międzynarodowych domów spotkań;
7. Polski Inkubator Rzemiosła 2021–2030;
8. Program Wsparcia Organizacji Poradniczych 2022–2033;
9. Fundusz Młodzieżowy 2022–2033.

Do czerwca 2024 NIW udzielił dotacji na łączną kwotę 1 391 529 429 zł na 7403 projekty. Przegląd owych projektów dostępny jest w formie mapy dotacji (por. Mapa dotacji (niw.gov.pl)). Kwota dotychczas przyznanych środków

jest imponująca, jakkolwiek zasady ich przyznawania oraz przejrzystość tych procesów budzą zastrzeżenia, co znalazło swój wyraz chociażby w wynikach kontroli NIK z 2024 r. (Najwyższa Izba Kontroli, 2024c). Działalność NIW została oceniona negatywnie. Przeprowadzona kontrola wykazała liczne nieprawidłowości organizacyjne i zarządcze. Proces oceny wniosków, wyłaniania projektów do dofinansowania, a także ich weryfikacji i rozliczania był nierzetelny, a w niektórych przypadkach niezgodny z prawem, niecelowy lub niegospodarny, obciążony ryzykiem korupcji. W dodatku stale utrzymywała się znaczna część nieprawidłowości. Wpłynęło to na ocenę działania NIW jako instytucji niepełniającej wszystkich wymogów celowego i racjonalnego wydatkowania środków publicznych. NIK badała tylko część wydatków NIW, ale kontrola objęła także część beneficjentów. Tu także wykazano wiele nieprawidłowości dotyczących dość „niefrasobliwego” obchodzenia się ze środkami publicznymi. Odnotowano sytuacje, kiedy np. w tym samym roku jeden podmiot otrzymywał bardzo wysokie dotacje z kilku priorytetów PROO (Czyżewska, 2022; Jakubowski, 2023).

Zespół badawczy, w składzie M. Cichosz, A. Ferens, I. Macek, przeprowadził w 2022 r. analizę dotyczącą funkcjonowania PROO w latach 2020–2022, na podstawie której sformułowano następujące konkluzje: rozpoznane przez autorów organizacje, związane z PiS otrzymały 34% finansowania; powstało dużo nowych organizacji, związanych przede wszystkim z PiS (niektóre tworzone na kilka tygodni lub dni przed rozstrzygnięciem danego konkursu ofert lub nawet po nim), które mimo to otrzymywały dotacje; organizacje związane z PiS, nurtem narodowym i organizacje kościelne tworzyły sieć relacji, zależności organizacyjnych i personalnych, realizowały też strategię wzajemnego sieciowania; widoczne były powiązania organizacji z kapitałem prywatnym (takie same adresy firm i organizacji, unia personalna organizacja a firma). Można przypuszczać, że kryje się za tym wzajemna wymiana zleceń i usług (np. szkolenia, marketing itp.). Część dofinansowanych organizacji należała do Konfederacji Inicjatyw Pozarządowych Rzeczypospolitej, która zrzeszała wówczas 127 organizacji. Struktura ta była finansowana z PROO. Sieciowanie niekiedy miało także charakter terytorialny (np. region kujawsko-pomorski, Włocławek, gminy nadwiślańskie). Organizacje poddane analizie wielokrotnie uczestniczyły w konkursach i uzyska-

wały wsparcie z różnorodnych edycji, priorytetów i źródeł finansowania. Nastąpiła swoista oligarchizacja i bardzo silne powiązanie („zblatowanie”) polityków, urzędników i zainteresowanych organizacji. Podmioty otrzymujące dofinansowanie w konkursach niejednokrotnie nie spełniały warunków formalnych przynależności do sektora NGO, np. diecezje, muzea, przedsiębiorstwa. Dochodziło do łamania reguł prawnych, zasad sprawozdawczości, KRS prowadziło do demontażu (erozji) utrwalonych procedur, ich rzetelności, a w konsekwencji całego mechanizmu publicznego wsparcia dla NGO. Analiza kontekstu politycznego wskazywała, iż cel, jakim było tworzenie „nowej elity”, związany był ściśle z procedurą konkursową, służącą wsparciu powiązanych personalnie, programowo i organizacyjnie grup „nowego establishmentu”. Opisany mechanizm działania można traktować nie tylko jako swoiste „okno politycznych możliwości”, lecz także jako okazję do bezpośredniego inspirowania i tworzenia organizacji społecznych związanych z partią rządzącą, tj. upartyjnienia organizacji pozarządowych i ruchów społecznych.

Oprócz NIW w latach minionych rządów utworzono lub zmieniono zasady funkcjonowania kilku innych funduszy, z których organizacje pozarządowe mogły uzyskać dotacje. Był to np. Fundusz Sprawiedliwości działający od 1997 r., początkowo noszący nazwę Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Po 20 latach zmieniono jego nazwę na Fundusz Sprawiedliwości i poszerzono katalog zadań m.in. o przeciwdziałanie przyczynom przestępczości, podejmowanie przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, promowanie systemu pomocy osobom pokrzywdzonym oraz upowszechnianie wiedzy na temat praw osób pokrzywdzonych. Rozszerzono również katalog podmiotów, które mogły ubiegać się o oferowane środki. Do tej pory fundusz mógł udzielać wsparcia finansowego tylko fundacjom i stowarzyszeniom, po zmianach mógł także finansować jednostki sektora finansów publicznych, czyli np. organy administracji rządowej, sądy, samorządy, agencje rządowe, uczelnie, szpitale, ochotnicze straże pożarne. W latach 2019–2023 z Funduszu Sprawiedliwości przyznano łącznie 2043 dofinansowania na łączną kwotę 224 mln zł. Środki te były przyznawane poza naborami lub konkursem, a ich rozdzielanie nie zawsze opierało się

na obiektywnych kryteriach. Z funduszu pośrednio finansowano kampanię przedstawicieli Solidarne/Suwerennej Polski (por. Środki przyznane w Funduszu Sprawiedliwości poza naborami i konkursami w latach 2019–2023 – interaktywna mapa – Ministerstwo Sprawiedliwości – Portal Gov. pl (www.gov.pl)). Prokuratura wszczęła kilka postępowań w sprawie nadużyć poprzedniego kierownictwa resortu. Obecnie FS ma nowego dyrektora i nową Radę Społeczną, w której skład wszedł m.in. Piotr Frączak, znany działacz społeczny. Powinno to sprzyjać powrotowi do podstawowej działalności tej instytucji.

Kolejny przykład państwowego wsparcia organizacji sektora społecznego to Fundusz Patriotyczny, który powołano 25 marca 2021 r. z inicjatywy premiera M. Morawieckiego. Jego operatorem jest Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego. Główny cel instytutu to wspieranie organizacji zaangażowanych w kultywowanie pamięci narodowej. W latach 2021–2023 przyznano 102 mln zł dla 461 organizacji. NIK zawiadomił prokuraturę w sprawie nieprawidłowości w tej instytucji. Część obdarowanych organizacji otrzymywała pieniądze kilkukrotnie, a niektórym pozwoliło poprawić wnioski o dotację już po terminie. Kontrolerzy zauważyli również powiązania między zespołem oceniającym wnioski a organizacjami ubiegającymi się o wsparcie (Najwyższa Izba Kontroli, 2024a).

Zaprezentowane przykłady nadużyć związanych z wykorzystaniem środków publicznych na wsparcie organizacji pozarządowych i (potencjalnie) ruchów społecznych pokazują, że w warunkach łamania zasad praworządności i likwidacji niezależnych instytucji kontrolnych – takich jak np. upolitycznienie prokuratury, Sądu Najwyższego czy Trybunału Konstytucyjnego za ośmioletnich rządów Zjednoczonej Prawicy – organizacje, które nie wspierały ówczesnej ekipy rządowej nie miały szans na równe traktowanie w rozpisywanych konkursach. Wydaje się więc, że zarówno NGO, jak i ruchy społeczne muszą mocniej włączać się w budowanie i wspieranie zasad demokratycznego państwa prawa i np. aktywniej uczestniczyć we wszelkiego rodzaju ciałach opiniotwórczych czy kontrolnych dotyczących działania szeroko pojętego trzeciego sektora oraz samorządów i państwa.

Rzecznik Praw Obywatelskich jako organ wsparcia organizacji ruchów społecznych

Rzecznik Praw Obywatelskich jest w swojej działalności niezawisły i niezależny od innych organów władzy publicznej i odpowiada wyłącznie przed Sejmem na zasadach określonych w ustawie. Jak stanowi Konstytucja RP, RPO, któremu pomagają jego zastępcy oraz Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, stoi na straży wolności, praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych (art. 208 ust. 1). Kontroluje, a także podejmuje stosowne czynności, jeśli stwierdzi, że z powodu celowego działania lub zaniechania przez organ, organizację albo instytucję zobowiązane do przestrzegania i realizacji wolności człowieka i obywatela nastąpiło naruszenie prawa oraz zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej. Jest więc naturalnym sprzymierzeńcem ruchów i organizacji społecznych.

Każdy obywatel ma prawo wystąpienia do RPO z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej (art. 80 Konstytucji RP). Złożenie wniosku do RPO nie wiąże się z koniecznością poniesienia jakichkolwiek opłat. Działania, jakie może podjąć RPO, to:

- Opracowanie wniosku o stwierdzenie niezgodności aktów normatywnych z przepisami wyższego rzędu lub z Konstytucją RP do Trybunału Konstytucyjnego;
- Skierowanie skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnych orzeczeń, a także skarg kasacyjnych i kasacji od prawomocnych orzeczeń sądów powszechnych do Sądu Najwyższego i NSA;
- Składanie pytań prawnych do rozstrzygnięcia przez powiększone składy Sądu Najwyższego, wniosków o wykładnię przepisów do NSA, żądań wszczęcia postępowania karnego i prawnoadministracyjnego, może też przystępować do postępowań sądowych i administracyjnych;

- Od 2008 r. RPO wykonuje zadania Krajowego Mechanizmu Prewencji – krajowego organu wizytującego, ustanowionego na podstawie Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. W ramach tych zadań RPO przeprowadza wizytacje w miejscach pozbawienia wolności (zakładach karnych, aresztach śledczych i policyjnych, pomieszczeniach dla osób zatrzymanych i młodzieżowych ośrodkach wychowawczych);
- Od 2018 r. RPO może wnieść skargę nadzwyczajną do Sądu Najwyższego;
- RPO wykonuje również niektóre zadania dotyczące realizacji zasad równego traktowania zawarte w ustawie z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania oraz pełni funkcję niezależnego organu do spraw popierania, ochrony i monitorowania wdrażania postanowień Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami;

RPO jest zobowiązany przedstawić co roku Sejmowi i Senatowi informacje o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w Polsce. Informacje te dostępne są na stronach RPO. I tak np. w 2022 r. do RPO złożono 75 239 wniosków, z czego 24 418 nowych. Z wystąpień generalnych RPO 51 dotyczyło równego traktowania. W 2022 r. do RPO wpłynęło 511 spraw dotyczących problematyki równego traktowania (w 2021 r. – 436 spraw, w 2020 r. – 752 sprawy). Najwięcej spraw w tym obszarze (41,1%) dotyczyło dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność, a 15,5 dyskryminacji ze względu na narodowość. RPO wykonując zadania Krajowego Mechanizmu Prewencji [Tortur], odbył w 2022 r. 79 wizytacji i miał osiem wystąpień generalnych oraz opublikował trzy raporty tematyczne.

Z punktu widzenia ruchów społecznych istotnym elementem działań RPO jest jego działalność w zakresie komunikacji społecznej. RPO podejmuje szereg inicjatyw promujących działania spójne z celami, jakie można przypisać niektórym ruchom społecznym, np. równościowym, antyprzemocowym, dotyczącym praw kobiet czy ekologicznym. W ostatnich latach miały miejsce takie inicjatywy, jak:

- kampania #PowiedzNiePrzemocy, w ramach ogólnoświatowej kampanii „16 dni Akcji przeciw przemocy ze względu na płeć”, którą rozpoczęto 25 listopada w Międzynarodowym Dniu Przeciw Przemocy Wobec Kobiet, a zakończono 10 grudnia 2022 r. w Międzynarodowym Dniu Praw Człowieka;
- RPO uczestniczył w wielu konferencjach, seminariach, kongresach oraz spotkaniach i udzielił 128 patronatów nad wydarzeniami i projektami społecznymi;
- działalność edukacyjna i dzielenie się wiedzą, przedstawianie opinii publicznej odpowiednich ekspertyz, udział w różnorodnych spotkaniach, konferencjach i seminariach, w tym także z udziałem aktywistów społecznych, co pozwala zapoznać się RPO z ich postulatami i problemami;
- działalność informacyjna, prowadzenie kont w mediach społecznościowych, liczne publikacje opracowane w Biurze RPO;
- RPO w sposób naturalny staje się w wielu przypadkach rzecznikiem ruchów społecznych, prowadząc wcześniej wskazane działania, np. RPO w kwestiach dotyczących ochrony środowiska wielokrotnie interweniował w sprawach problemów związanych z zasadami użytkowania instalacji fotowoltaicznych, w sprawach opłat za gospodarowanie odpadami, a jego przedstawiciele brali udział w konferencji poświęconej ochronie praw obrońców środowiska (9.11.2023). Składał też kasacje do Sądu Najwyższego po wyrokach skazujących np. za treść transparentów na demonstracjach. Przykładów działań RPO jest wiele ([Sprawy ważne dla obywateli | Rzecznik Praw Obywatelskich \(brpo.gov.pl\)](#)), a aktywiści ruchów społecznych i przedstawiciele NGO powinni częściej korzystać ze wsparcia, którego może im udzielić Rzecznik.

Podstawowym źródłem informacji o działalności RPO jest Biuletyn Informacji Publicznej (bip.brpo.gov.pl). W 2022 r. na stronie internetowej RPO opublikowano 1334 wpisy dotyczące aktualnej działalności, stronę odwiedziło ponad 2,8 mln unikalnych użytkowników. W związku z masowym napływem uchodźców z Ukrainy na stronie RPO znalazły się podstrony działające w językach ukraińskim i rosyjskim. Umieszczono także

23 materiały wideo. Biuro RPO było aktywne w mediach społecznościowych, w których, oprócz informacji o RPO, pojawiały się materiały edukacyjne i filmowe z wystąpieniami Rzecznika. W sumie konta RPO odwiedziło w 2022 r. prawie 2 mln osób.

Symboliczna działalność państwa na rzecz ruchów społecznych

Symboliczne wsparcie państwa na rzecz ruchów społecznych to np. finansowanie i prowadzenie kampanii społecznych przez podmioty państwowe lub podmioty państwowe z organizacjami społecznymi i przy zaangażowaniu ruchów społecznych. Kampanie takie mają za zadanie informować i edukować społeczeństwo w kwestiach ważnych. Ministerstwo Klimatu i Środowiska prowadziło np. następujące kampanie: „Czyste powietrze – zdrowy wybór. Twój wybór”, „Nasze śmieci”, „TworzyMY atmosferę”. Kampanie społeczne Ministerstwa Zdrowia to m.in.: „Powiedz, co czujesz, Zdemaskuj emocje”, „Zobacz człowieka” – kampanie przeciwko stygmatyzacji; „Stop Cyberprzemocy Wobec Kobiet” – kampania organizowana przez fundację Czas Kobiet pod honorowym patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich. Ruchy społeczne mogą opracować i przeprowadzić kampanie społeczne, licząc na wsparcie np. Narodowego Instytutu Wolności lub innych funduszy rządowych. Mogą też liczyć na pomoc w postaci zamieszczania informacji o nich na internetowej stronie rządowej, w mediach społecznościowych itd. Mają możliwość również ubiegać się o objęcie patronatem przez odpowiedniego ministra lub inne organy państwa. Wiele kampanii społecznych ma wymiar regionalny lub lokalny, co pozwala ruchom i organizacjom liczyć na wsparcie finansowe i informacyjne ze strony właściwych jednostek samorządu terytorialnego.

Do symbolicznego wsparcia ze strony państwa na rzecz ruchów społecznych można zaliczyć cyklicznie przyznawane nagrody dla społeczników. Prezydent RP od 9 lat przyzna-

je nagrody „Dla dobra wspólnego” w czterech kategoriach: 1) Człowiek – Lider; 2) Dzieło, przedsięwzięcie – projekt; 3) Instytucja – Organizacja; 4) Nagroda Specjalna im. Piotra Pawłowskiego. Więcej konkursów dla aktywistów i społeczników jest organizowanych w strukturach samorządowych. Na przykład w Warszawie można złożyć wniosek o Nagrodę Prezydenta m.st. Warszawy im. Tadeusza Mazowieckiego dla osób młodych działających na rzecz społeczeństwa obywatelskiego; w Katowicach odbywa się konkurs o Nagrodę im. Józefa Kocurka dla społecznika roku. Cyklicznie przyznawane są nagrody „Społecznik Roku” organizowane i finansowane przez kilka znanych i zamożnych fundacji, a na galę związaną z jej wręczaniem zapraszani są przedstawiciele państwa. Jest też wiele nagród przyznawanych społecznikom na całym świecie, np. Nagroda „Right Livelihood Award”, czyli tzw. Alternatywny Nobel. Dostała ją m.in. Greta Thunberg, Aleś Białacki z Białorusi i kierowane przez niego Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna”. Są również Młodzieżowa Nagroda Klimatyczna i Europejska Nagroda dla Młodzieży im. Karola Wielkiego pod auspicjami Unii Europejskiej i wiele innych.

Podsumowanie

Wprowadzona do polskiego ustawodawstwa zasada subsydiarności (pomocniczości) pozwoliła rozwinąć nie tylko prawodawstwo w zakresie możliwości działania ruchów i organizacji pozarządowych oraz realizacji przez nie interesów grup swoich członków i zwolenników, lecz także umocniła pozycję podmiotów społecznych i zobligowała państwo do wspierania ich działań na rzecz społeczeństwa. Niestety często zasada subsydiarności jest rozumiana przez organy administracji publicznej jako zobowiązanie organizacji – rzadziej ruchów społecznych – do realizacji zadań publicznych przy minimalnym wsparciu finansowym, bez pokrycia kosztów pracy i obsługi administracyjnej realizujących zadanie. Na zmianę polityki państwa może mieć wpływ to, że w rządzie premiera Donalda Tuska powstała funkcja Ministra ds. Społeczeństwa Obywatelskiego. Obecnie pełni ją Agnieszka Buczyńska, będąca jednocześnie Przewodniczącą Komitetu ds. Pożytku Publicznego.

Pewne nadzieje wiązano z powołaniem Narodowego Instytutu Wolności, którego zadaniem miało być wsparcie instytucjonalne dla podmiotów społecznych, w tym np. tworzenie tzw. żelaznego kapitału. Mimo że w ramach NIW-u udzielono wsparcia w kwocie bliskiej 1 400 000 000 zł dla około 7 tys. projektów, to jego działalność budzi wiele wątpliwości ze względu na uprzywilejowaną pozycję organizacji związanych z szeroko rozumianą zjednoczoną prawicą rządzącą do 13 grudnia 2023 r. Podobnie inne fundusze, których zadaniem jest wspieranie organizacji związanych z określonymi działaniami – np. na rzecz osób poszkodowanych udzielały wsparcia na kampanie wyborcze przedstawiciele Solidarnej/Suwerennej Polski, fundusz wspierający postawy patriotyczne finansował bojówki związane z Marszem Niepodległości, a fundusz związany z edukacją fundował wille dla przyjaciół Zjednoczonej Prawicy.

Rzecznik Praw Obywatelskich jest naturalnym sprzymierzeńcem ruchów i organizacji społecznych. Jego zadaniem jest obrona wolności i praw obywatelskich, w tym prawa do zrzeszania się, demonstrowania swoich przekonań itd. Rzecznik pełni także funkcję edukacyjną i informacyjną, a jego stronę i konta w mediach społecznościowych odwiedza rocznie kilka milionów osób. Pod tym względem jest instytucją, która może w większym stopniu wspierać ruchy społeczne, struktury bardziej luźne, bez wyraźnie zarysowanych granic charakterystycznych dla każdego typu organizacji, w tym organizacji społecznych. W ruchach społecznych częściej też dochodzi do zmian strukturalnych oraz rotacji wśród głównych aktywistów, zmuszonych w związku z tym do zdobywania wiedzy i umiejętności. Ruchy jako struktury bardziej inkluzywne, w których każdy, kto chce, może wykazać się aktywnością, potrzebują więcej wsparcia edukacyjnego, informacyjnego i prawnego, ze względu na specyficzne formy działania. Wydaje się, że RPO w istotny sposób odpowiada na potrzeby ruchów społecznych.

Państwo może także wspierać ruchy i organizacje społeczne w sposób symboliczny. Do tego typu działań można zaliczyć prowadzenie i wspieranie kampanii społecznych, które edukują i informują społeczeństwo o istotnych problemach społecznych, a zwiększając poziom świadomości społecznej w poszczególnych kwestiach, wpływają na wzrost aktywizmu społecznego. Do tego typu działalności zaliczyć można też bardzo liczne konkursy dla społeczników i aktywistów organizowane głównie przez jednostki

samorządu terytorialnego. Czasem są powiązane z nagrodami finansowymi, ale ich zasadnicze znaczenie polega na docenieniu prospołecznych postaw i promocji aktywizmu społeczne-

go. Można wskazać także na informacyjną i edukacyjną rolę organów państwa skierowaną do członków i zwolenników ruchów społecznych oraz organizacji pozarządowych.

Rekomendacje

1. Wypełnienie treścią zasady subsydiarności i partycypacji, głównie poprzez uproszczenie prawa dotyczącego przede wszystkim organizacji pozarządowych, ale też ruchów społecznych, które w dzisiejszym stanie prawnym mają więcej kłopotów z korzystania np. z finansowania ze środków publicznych. Dyskusja na ten temat trwa od kilku lat w środowisku społeczników i aktywistów. Piotr Frączak proponuje osiem zasad prostego prawa dla NGO, w tym np. zasadę specyfiki działalności społecznej, zasadę proporcjonalności obciążeń, zasadę jasności i jednoznaczności przepisów, zasadę domniemania działania w dobrej wierze czy zasadę samokontroli (Frączak, 2021). Istnieje potrzeba zmniejszenia obciążeń biurokratycznych, szczególnie istotnych dla nowo powstałych organizacji czy ruchów społecznych o luźnej strukturze i z liderami posiadającymi więcej zapału niż umiejętności urzędniczych. Być może nowa pani Ministra ds. Społeczeństwa Obywatelskiego doprowadzi sprawę do pomyślnego końca i weźmie pod uwagę także specyfikę ruchów społecznych.
2. Zmieniają się potrzeby społeczne. Jest to związane z pojawieniem się nowych wyzwań i przeobrażeń w sytuacji społeczno-demograficznej. Być może wprowadzenie zasady obowiązkowych konsultacji obywatelskich, np. realizowanych za pomocą nowoczesnych metod badania opinii publicznej, przed przyjęciem programu współpracy, pozwoliłoby nowym podmiotom na skorzystanie z dofinansowania na swoje działania oraz realizację nowych zadań publicznych i działań odrębnych od realizacji zadań publicznych, czyli np. aktywizujących obywateli.
3. Przywrócenie demokratycznego i opartego na zasadach merytorycznych zarządzania takimi rządowymi funduszami i instytucjami, jak np. Narodowy Instytut Wolności czy Fundusz Sprawiedliwości. Ten proces trwa, ale towarzyszyć mu powinny także dyskusje i działania dotyczące potrzebnych zmian prawnych i merytorycznych, zmierzające być może do zreformowania tych instytucji i zakresu ich działania.
4. Lepsze umocowanie prawne dla ruchów społecznych, uwzględniające ich specyfikę, co umożliwiłoby im korzystanie w większym stopniu z funduszy publicznych.
5. Instytucje państwowe powinny podejmować zdecydowanie więcej działań na rzecz edukowania i informowania społeczeństwa obywatelskiego o jego prawach oraz możliwościach działania. Powinny także lepiej wsłuchiwać się w głos organizacji i ruchów społecznych, które przecież powstają na bazie żywotnych interesów społecznych, potrafią je rozpoznać i wyartykułować. Należałoby wzmocnić instytucje konsultacji społecznych, rolę rad pożytku publicznego i zachęcać organy administracji do powoływania różnego rodzaju ciał opiniodawczo-doradczych złożonych z przedstawicieli ruchów i organizacji społecznych.
6. Ruchy społeczne i organizacje pozarządowe powinny bardziej aktywnie włączać się w prace różnego rodzaju ciał doradczych i opiniodawczych funkcjonujących przy organach administracji publicznej wszystkich szczebli. Wskazana także byłaby większa aktywność strony społecznej w politycznych procesach decyzyjnych. Jest to możliwe np. przez udział w parlamentarnych wysłuchaniach publicznych, sesjach rad wszystkich szczebli samorządu oraz przez występowanie z inicjatywami uchwałodawczymi i ustawodawczymi.

7. Wydaje się także, że zarówno NGO, jak i ruchy społeczne powinny zwiększyć swój potencjał organizacyjny. Może się to stać np. przez szkolenia dla aktywistów i członków nie tylko w zakresie korzystania z funduszy i grantów, lecz także w zakresie umiejętności społecznych i obywatelskich oraz tych związanych z promocją własnej działalności w różnorodnych mediach i kontaktach osobistych ze społecznościami, w których funkcjonują. Bez wątpienia powinny też stać się bardziej inkluzywne i w ten sposób pozyskiwać większy kapitał społeczny oraz tworzyć pozytywny klimat wokół własnych działań. To wzmocni pozycję ruchów społecznych i NGO wobec instytucji państwowych. Ich wpływ na postawy społeczne będzie większy i trwalszy, co pozwoli im stać się liczącym partnerem w rozmowach i negocjacjach oraz skuteczniej zabiegać o realizację swoich postulatów.

Bibliografia

- Boczoń J. (2023), *Konstytucyjna Zasada Pomocniczości* [1]. Czy przeminęła z wiatrem?, <https://publicystyka.ngo.pl/konstytucyjna-zasada-pomocniczosci-1-czy-przeminela-z-wiatrem> (dostęp: 05.09.2024)
- Czyżewska A. (2022), *Pierwsza dziesiątka Narodowego Instytutu Wolności i zagmatwana procedura konkursowa*, <https://publicystyka.ngo.pl/pierwsza-dziesiatka-narodowego-instytutu-wolnosci-i-zagmatwana-procedura-konkursowa> (dostęp: 10.09.2024)
- Dobranowska-Wittels M. (2024), *Tworzymy instytucję, która pokazuje zupełnie nową jakość* [wywiad], <https://publicystyka.ngo.pl/pierwsza-dziesiatka-narodowego-instytutu-wolnosci-i-zagmatwana-procedura-konkursowa> (dostęp: 04.09.2024)
- Dudkiewicz M., Makowski G. (2011), *Współpraca między organizacjami pozarządowymi a administracją samorządową*, Warszawa: ISP.
- Ekspertyza ISP. *Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym* (2006), Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Frączak P. (2023), *#prosteNGO. Pakty, czy to sposób na partycypacyjną demokrację?*, <https://publicystyka.ngo.pl/prostengo-pakty-czy-to-sposob-na-partycypacyjna-demokracje> (dostęp: 05.09.2024)
- Frączak P. (2023), *Organizacje: ważne narzędzie nie tylko reprezentacji, ale i partycypacji*, <https://publicystyka.ngo.pl/organizacje-wazne-narzedzie-nie-tylko-reprezentacji-ale-i-partycypacji> (dostęp: 20.08.2024)
- Frączak P. (2024), *#prosteNGO. Jakie społeczeństwo obywatelskie?*, <https://publicystyka.ngo.pl/prostengo-jakie-spoleczenstwo-obywatelskie> (dostęp: 15.09.2024)
- Frączak P. (2024), *Nowe, proste prawo dla NGO – dylematy!*, <https://publicystyka.ngo.pl/nowe-proste-prawo-dla-ngo-dylematy> (dostęp: 20.08.2024)
- Jakubowski K. (2023), *Co z tego, że NIW działa zgodnie z procedurami, skoro procedury powstały po to, aby działać zgodnie z NIW?*, <https://publicystyka.ngo.pl/co-z-tego-ze-niw-dziala-zgodnie-z-procedurami-skoro-procedury-powstaly-po-to-aby-dzialac-zgodnie-z-niw> (dostęp: 30.08.2024)
- Kempisty P. (2021), *Czy ruchy nieformalne zastąpią instytucjonalny III sektor? Piotr Kempisty, Kongres Ruchów Miejskich: Nie ma konkurencji, jest współpraca*, <https://publicystyka.ngo.pl/czy-ruchy-nieformalne-zastapia-in-stytucjonalny-iii-sektor-piotr-kempisty-kongres-ruchow-miejskich-nie-ma-konkurencji-jest-wspolpraca> (dostęp: 05.09.2024)
- Kowalski R. (2018), *Programy współpracy. Obowiązek z ustawy o pożytku*, <https://publicystyka.ngo.pl/programy-wspolpracy-obowiazek-z-ustawy-o-pozytku> (dostęp: 20.08.2024)
- Lewandowski M. (2021), *Realizacja usług publicznych przez NGO [polemika]*, <https://publicystyka.ngo.pl/realizacja-uslug-publicznych-przez-ngo-polemika> (dostęp: 05.09.2024)
- Lubimow-Burzyńska L., Kowalczyk E. (2014), *Organizacje pozarządowe we wdrażaniu zasad ekonomii społecznej (ujęcie ekonomiczne i prawnicze)*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 3.
- Mańka K. (2021), *Organizacje jako podmioty ubiegające się o realizację zamówień publicznych*, <https://publicystyka.ngo.pl/organizacje-jako-podmioty-ubiegajace-sie-o-realizacje-zamowien-publicznych> (dostęp: 15.08.2024)
- Markiewka T. (2021), *Oszczędzanie na usługach publicznych to oszczędzanie na demokracji [felieton Markiewki]*, <https://publicystyka.ngo.pl/oszczedzanie-na-uslugach-publicznych-to-oszczedzanie-na-demokracji-felieton-markiewki> (dostęp: 30.07.2024)
- Najwyższa Izba Kontroli (2021), „NIK o realizacji ustawowych zadań Funduszu Sprawiedliwości – Najwyższa Izba Kontroli”, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/realizacja-zadan-funduszu-sprawiedliwosci.html> (dostęp: 08.08.2024)
- Najwyższa Izba Kontroli (2024a), *NIK zawiadamia prokuraturę w sprawie Funduszu Patriotycznego – Najwyższa Izba Kontroli*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/instytut-dziedzictwa-mysli-narodowej.html> (dostęp: 05.09.2024)
- Najwyższa Izba Kontroli (2024b), *System dotacji dla organizacji pozarządowych potrzebuje uzdrowienia*, <https://www.nik.gov.pl/najnowsze-informacje-o-wynikach-kontroli/narodowy-instytut-wolnosci-niw-crso.html> (dostęp: 25.07.2024)
- Najwyższa Izba Kontroli (2024c), *Udzielanie, wykorzystywanie i rozliczanie środków wsparcia finansowego z wybranych programów realizowanych przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (D/23/505)*, Wystąpienie pokontrolne NIK z dnia 14 marca 2024 r., Warszawa.
- Nieciowska R. (2019), *30 lat wolności 1989–2019. Co regulowało życie organizacji pozarządowych [infografika]*, <https://publicystyka.ngo.pl/30-lat-wolnosci-1989-2019-co-regulowalo-zycie-organizacji-pozarządowych-infografika> (dostęp: 05.08.2024)

Rzecznik Praw Obywatelskich (2019), *Ruchy społeczne – działanie ruchów oddolnych*. Sesja 39 III KPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/panel/sesja-39KPO-dzialanie-ruchow-oddolnych> (dostęp: 15.08.2024)

Schimanek T., Gorczyński Ł., Frączak P. (2021), *#prosteNGO. Tworzenie i działalność organizacji pozarządowych. Potrzeba uproszczeń*, <https://publicystyka.ngo.pl/prostengo-tworzenie-i-dzialalnosc-organizacji-pozarzadowych-potrzeba-uproszczen> (dostęp: 30.08.2024)

Sierpowska I. (2009), *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „Przegląd Prawa i Administracji”.

Soszyńska A. (2016), *Uzależnienie czy pomocniczość? Czas na nowy etap rozwoju dla NGO*, <https://publicystyka.ngo.pl/uzaleznienie-czy-pomocniczosc-czas-na-nowy-etap-rozwoju-dla-ngo> (dostęp: 25.08.2024)

Szafranek M., Wójcik S. (red.) (2023), *W poszukiwaniu perpetuum mobile. Dobre prawo dla trzeciego sektora*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.

Ustawa o pożytku – proponowane zmiany. Co wypracowano?, <https://publicystyka.ngo.pl/ustawa-o-pozytku-proponowane-zmiany-co-wypracowano> (dostęp: 05.09.2024)

Zarządzanie organizacją, nie nastawioną na zysk ale na efekt społeczny, to ogromne wyzwanie, <https://inkubatorngo.pl/2022/06/zarzadzanie-organizacja-nie-nastawiona-na-zysk-ale-na-efekt-spoeczny-to-ogromne-wyzwanie/> (dostęp: 25.07.2024)

Żurawska K. (2019), *Ruch społeczny jako przejaw aktywności zbiorowości społecznej*, „Rozprawy Społeczne”, nr 3.

Strony internetowe

Biuletyn Informacji Publicznej RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/> (dostęp: 10.08.2024)

Strona główna – Narodowy Instytut Wolności, <https://niw.gov.pl/> (dostęp: 25.07.2024)

Departament Społeczeństwa Obywatelskiego – Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, <https://www.gov.pl/web/premier/departament-spoleczenstwa-obywatelskiego>.

Strona główna – ngo.pl, <https://www.ngo.pl/> (dostęp: 14.08.2024)

ROZDZIAŁ 4

Uwarunkowania prawne i organizacyjne działań ruchów społecznych w Polsce

Katarzyna Kobielska

Wykaz skrótów

AKTY PRAWNE

k.p.a. – ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego

u.f. – ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach

p.s. – ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach

u.r.s.z. – ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych

u.d.p.p.w. – ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

u.d.l. – ustawie z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa

u.o.s. – ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie

u.k.g.w. – ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich

u.o.s.p. – ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych

u.o.s. – ustawa z dnia 14 czerwca 2024 r. o ochronie sygnalistów

INNE

GUS – Główny Urząd Statystyczny

jst – jednostka samorządu terytorialnego

KGW – Koło Gospodyń Wiejskich

KRM – Kongres Ruchów Miejskich

KRS – Krajowy Rejestr Sądowy

LGD – Lokalna Grupa Działania

NGO (*non-government organization*) – organizacja pozarządowa

NIP – numer informacji podatkowej

OSP – Ochotnicza Straż Pożarna

REGON – Rejestr Gospodarki Narodowej

SLAPP (*strategic lawsuits against public participation*) – zjawisko tzw. strategicznych pozwów przeciw działaczom i działaniom związanym z partycypacją publiczną

SMI (*social movement industry*) – grupa organizacji opowiadających się za podobnymi sprawami

SMO (*social movement organization*) – organizacje ruchów społecznych

Wprowadzenie

Zarysowana w rozdziale pierwszym niniejszego opracowania perspektywa ruchów społecznych pozycjonuje je jako rodzaj działania zbiorowego ukierunkowanego na zmianę społeczną, charakteryzującego się bliskością przestrzenną i/lub sytuacyjną „wyznawców” oraz wspólnymi celami i koordynacją.

Z jednej strony w przestrzeni badania ruchów społecznych istnieje stanowisko, że nie są one organizacjami ani nawet specyficznym typem organizacji, że należy je traktować jako sieci, które mogą, ale nie muszą, obejmować organizacje formalne. Z drugiej zaś ci sami badacze zwracają uwagę na naturalne powiązania ruchów społecznych z organizacjami sektora społecznikowskiego i liczne punkty stykowe między nimi (della Porta, Diani, 2009, 28). Analizując ruchy społecz-

ne oraz ich wewnętrzne i zewnętrzne otoczenie, trzeba mieć na względzie perspektywę teorii mobilizacji zasobów – zakłada ona, że w przestrzeni ruchów społecznych mamy do czynienia z SMO – podmiotami opowiadającymi się za zmianą społeczną i będącymi komponentem ruchu, ale także z tzw. przemysłem ruchów społecznych SMI – zbiorem organizacji, które opowiadają się za podobnymi sprawami. I jedne, i drugie podlegają mechanizmom powstawania organizacji oraz zmianie organizacyjnej (Minkoff, McCarthy, 2008, 118 i nast.). Procesy te obejmują również elementy formalizacji i instytucjonalizacji, w naturalny sposób ukierunkowujące ruchy społeczne na organizacje sektora pozarządowego.

W niniejszym rozdziale zaprezentowana została przestrzeń funkcjonowania polskiego sektora społecznikowskiego, w której ruchy społeczne mają możliwość pozyskania zasobów pozwalających im działać w sposób zorganizowany – sprawniej, skuteczniej, efektywniej. W pierwszej kolejności omówiono organizacyjną dynamikę ruchów społecznych, określając sytuacje i momenty, w których ruch społeczny ewoluuje w kierunku form zinstytucjonalizowanych. Następnie osadzono ruchy społeczne w przestrzeni organizacji trzeciego sektora, zwracając uwagę na zróżnicowanie podmiotów społecznikowskich pod względem form i funkcji, jakie pełnią w systemie społecznym. Trzecia część rozdziału zawiera materiał wskazujący na formalne możliwości funkcjonowania organizacji pozarządowych w Polsce. Więcej uwagi w tej części opracowania poświęcono charakterystyce organizacji pozarządowych o specjalnym statusie – organizacjom rzeczniczym i strażniczym oraz formom współdziałania wewnątrzsektorowego. W ostatniej części rozdziału zaprezentowano podstawy (prawne) wybranych form oddziaływania organizacji społecznikowskich, co daje podstawy repertuariom podejmowanych aktywności.

Organizacyjna dynamika ruchów społecznych

Przed każdym ruchem społecznym stoją liczne wyzwania związane z koniecznością mobilizowania zasobów potrzebnych do realnego wprowadzenia zmiany. Ich katalog obej-

muje: 1) zasoby materialne (pieniądze, miejsce spotkań, zaopatrzenie członków w niezbędne oprzyrządowanie); 2) zasoby ludzkie (ochotnicze – wolontariusze, płatne); 3) zasoby społeczno-organizacyjne (np. sieć/baza kontaktów, donatorów); 4) zasoby kulturowe rozumiane w głównej mierze jako wiedza (know-how); 5) zasoby moralne rozumiane w kategoriach legitymacji do działania w czyimś imieniu, ale także dla sprawy, która jest ważna dla określonej grupy osób. Ponadto, ruchy społeczne uwikłane są w relacje instytucjonalne bądź z perspektywy podmiotów, wobec których wykazują kontestację, bądź takich, na które chcą wpłynąć, a bywa także, że same osiągają pewien poziom zorganizowania czy nawet instytucjonalizacji.

Analiza dynamiki ruchów społecznych pozwala stwierdzić, że nawet w początkowych fazach ich istnienia ważne są działania mobilizujące, koordynujące, organizacyjne ze strony przywódców ruchu, co samo w sobie powołuje do życia pewien rodzaj organizacji, nawet jeśli nie będzie to twór trwały. Im szerzej zakrojone jest oddziaływanie ruchu, tym silniejsza potrzeba działania zorganizowanego oraz formowania struktur, które w skoordynowany sposób będą dążyć do osiągnięcia celów ruchu, to także konieczność podejmowania świadomego przywództwa (Besta i in., 2019). Wewnętrzna struktura ruchu w początkowych etapach funkcjonowania może mieć wymiar amorficzny i zaowocować trwałym trzonem ruchu społecznego i jego formalizacją/instytucjonalizacją, rozumianą jako wypracowanie trwalszej struktury organizacyjnej, gdy pojawiają się sprzyjające okoliczności (Sztompka, 2002, 169–171).

Za wymiarem organizacyjnym ruchu społecznego przemawia stwierdzenie, że „organizacja to aktor zapewniający ciągłość działania zbiorowego”, bez tego elementu ruch społeczny zgasłby (della Porta, Diani, 2009, 153). Nie każdy ruch trwa bowiem jeden czy kilka miesięcy. Są takie, o których można powiedzieć, że doniosłość podnoszonych przez nie kwestii jest aktualna od lat (np. ruchy ekologiczne). I jeśli nawet pewne eksponowane przez nie kwestie weszły do agendy politycznej, uległy instytucjonalizacji (np. segregacja śmieci), to na poziomie świadomości społecznej i osiągnięcia pod tym względem zmiany społecznej wciąż występują deficyty (np. skala wykorzystania opakowań plastikowych) bądź też pojawiają się nowe wyzwania mieszczące się w misji ruchu (np. przekonanie konsumentów do korzystania z transportu publicznego, a zarazem podniesienie jakości usług z tym związanych, poprzez wywołanie presji na decydentów).

Tabela 4.1 Dynamika rozwoju ruchu społecznego

GENEZA	Społeczne uświadomienie trudnego położenia	
	Identyfikacja czynników i podmiotów odpowiedzialnych za zaistniały stan	
WŁAŚCIWA KARIERA	Krystalizowanie się ideologii	
	Wizja przyszłości/zmiany	
	Wylanianie się organizacji	
	Powstanie etosu	
	Biurokratyzacja struktur organizacyjnych (szczegół władzy, wyspecjalizowane komórki)	
	Organizacja typu ruchu społecznego	
KONIEC RUCHU SPOŁECZNEGO	Zwycięstwo (osiągnięcie zmian/celów)	Klęska
	Wylanianie się coraz bardziej złożonej i utrwalonej organizacji lub demobilizacja ruchu (ruch jednej kwestii)	Narastające rozczarowanie
	Wbudowuje się w trwałe, szersze struktury	Demobilizacja członków
	Przekształcając się w stowarzyszenia, frakcje, kluby czy partie polityczne	Zamieranie aktywności
		Odpyły zwolenników
TRANSFORMACJA	Demobilizacja ruchu (rozproszenie członków, rozpad struktur, dezaktualizacja ideologii)	
	Otwarcie nowych pól oddziaływania (podmiotowych i/lub przedmiotowych)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Sztompka, 2002, s. 165-173

Dynamika ruchu społecznego (cykl jego życia), w zależności od etapu, na którym się znajduje, będzie się wiązać z silniejszą bądź słabszą potrzebą działania zorganizowanego, a niekiedy nawet sformalizowanego (tab. 4.1). Ruch społeczny, będący w fazie genezy, odznaczać się będzie niskim poziomem potrzeby formalizacji, przepływu informacji i podejmowane działania będą mieć w dużej mierze charakter spontaniczny i nisko skoordynowany. Panujące wzmocnienie będzie oddolne, żywiołowe, konfrontacyjne i niekonwencjonalne, a zarazem wprost proporcjonalne do istotności podejmowanych kwestii z punktu widzenia społeczeństwa oraz skali oddziaływania. Faza kariery właściwej w początkowych etapach będzie nisko sformalizowana, aby wraz ze wzrostem liczby członków, dopływem zasobów, rozwojem strategii oddziaływania osiągnąć pewien poziom profesjonalizacji i zorganizowania (koordynacji) – wewnętrznej instytucjonalizacji, skutkującej realizacją projektów angażujących szersze grono odbiorców i kooperantów. W ostatniej fazie cyklu życia ruchu możemy mieć do czynienia z klęską lub zwycięstwem z perspektywy zakładanych początkowo dążeń. W tym pierwszym przypadku następować będzie naturalne obumieranie ruchu obejmujące rozczarowanie,

demobilizację członków, zamieranie aktywności, odpływ zwolenników, rozpad struktur, dezaktualizację ideologii.

Wariant, w którym ruch społeczny odniesie zwycięstwo, rozumiane jako doprowadzenie do zmiany np. poprzez włączenie kwestii leżących u jego podłoża do głównego nurtu polityki albo osiągnięcie zmiany na poziomie świadomości społecznej, może prowadzić w różnych kierunkach. Może nastąpić jego demobilizacja z zamieraniem aktywności, odpływem członków/zwolenników, rozpadem struktur. W rezultacie ruch może popaść w stan uśpienia [taką formułę „trwania” można przypisać działaniom realizowanym na rzecz osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów – kolejne protesty (2014, 2018, 2023), włącznie z okupacją budynku Sejmu RP (2018), następowały w cyklach pokrywających się z pogarszaniem się sytuacji ekonomicznej rodzin dotkniętych sytuacją niepełnosprawności]. Osiągnąwszy zwycięstwo, ruchy społeczne mogą także intencjonalnie zakończyć swoją działalność, gdyż np. z założenia skupiały się na pojedynczych kwestiach, a nie na całościowej, kompleksowej wizji przeorganizowania sytuacji społecznej. Kolejny scenariusz to głęboka wewnętrzna i zewnętrzna instytucjonalizacja – wylanianie się coraz bardziej trwałej i złożonej

formy organizacyjnej, tworzenie szerszych struktur, przekształcanie się w silnie zinstytucjonalizowane organizacje (stowarzyszenia, frakcje, kluby, partie polityczne). Ruch społeczny osiągnąwszy zwycięstwo i relatywnie zaawansowany stan formalny może także prowadzić monitoring

osiągnięć (np. w formule strażniczej) bądź też poszerzać działalność o nowe lub też uzupełniające pola działania – komplementarne do celów postawionych u jego zarania. Takie scenariusze można przypisać ruchowi pracowniczemu (tab. 4.2).

RYNEK PRACY JAKO OBSZAR AKTYWNOŚCI RUCHÓW SPOŁECZNYCH – zmiany (instytucjonalne) na przestrzeni lat

Rynek pracy, jako przestrzeń oddziaływania ruchów społecznego sprzeciwu, ma swoje źródła w ruchu robotniczym mającym na celu obronę interesów robotników i ochronę ich praw. Początki tego ruchu sięgają okresu rewolucji przemysłowej (np. bunt łódzkich tkaczy z 1861 r., będący sprzeciwem wobec instalowania maszyn tkackich – był to przejaw tzw. ruchu luddycznego). Początkowo ruch robotniczy był represjonowany – w wielu państwach funkcjonował zakaz zrzeszania się, organizowania strajków czy innych akcji noszących znamiona protestu. Największy rozkwit ruch robotniczy osiągnął w pierwszej połowie XX w. Presja społeczna była tak silna, że kwestie robotnicze zyskały wymiar międzynarodowy, a w rezultacie w 1948 r. przyjęto Konwencję Międzynarodowej Organizacji Pracy (powstałej w 1919 r.), uwzględniającą zapis o wolności związkowej i ochronie praw związkowych, a następnie (1949 r.) prawo organizowania się i rokowań zbiorowych. Ówczesne realia funkcjonowania powodowały, że w celu reprezentacji interesów pracowniczych konieczna była formalizacja działalności. Stąd pierwotne dążenia ruchu robotniczego zmierzały w głównej mierze do ustanowienia zawiązków zawodowych, które reprezentowałyby interesy szerokich rzesz pracowniczych. W tamtym czasie rozwijał się ruch związkowy i instytucje chroniące robotników. W efekcie ruchy społeczne, działające w późniejszym okresie – w dobie nowoczesności, bardzo często poruszały się w wypracowanej sformalizowanej przestrzeni, stawiając się w wyraźnej opozycji do pracodawców i państwa. Ich sprzeciw wyrażany był najczęściej w formie strajków i masowych protestów robotniczych. Dążyły one do osiągnięcia gwarancji praw pracowniczych, co w mniejszym bądź większym stopniu zostało osiągnięte przez szereg regulacji prawnych. Niemniej odmieniło to naturę ruchu: „regulacje prawne zmieniły obraz współczesnych kontestacji w sferze pracy zawodowej. Z ulicy, gdzie przebiegały masowe protesty robotnicze, regulacje prawne przeniosły jednostki na korytarze urzędów i sądów, gdzie mogą dochodzić swoich praw. Sprzeciw, który jest sprzeciwem indywidualnym, oznacza czekanie, czas spędzony w urzędach, często wielokrotne przychodzenie do urzędu, wypełnianie formularzy” (Beck za: Potasińska, 2015, 50). Czasy współczesne (od późnej nowoczesności) jeszcze bardziej zmieniły obraz tego rynku. Z jednej strony wciąż istnieją zinstytucjonalizowane formy organizacji reprezentujące sprawy pracowników oraz szereg rozwiązań prawnych, z drugiej zaś otoczenie dynamicznie się zmienia. Prawo pracy, miejsce pracy i czas pracy nie są już filarami w ponowoczesnej rzeczywistości. Obecnie rynek pracy jest zdominowany przez sektor usług, w którym dominują małe i średnie firmy, co

nie sprzyja ruchowi związkowemu. Pojawiły się nowe formy zatrudnienia i organizacji pracy (telepraca, leasing personelu, *outsourcing*). Realia pracy doprowadziły do wytworzenia się nowej klasy społecznej – prekariatu (osoby zatrudnione w ramach elastycznych form pracy). Pracownicy są zatomizowani bądź pracują w małych organizacjach, co nie sprzyja wzajemnemu zaufaniu i powstawaniu więzi o podłożu pracowniczym (a więc także funkcjonowaniu związków zawodowych). Zmiany demograficzne powodują, że w ostatnich latach rynek pracodawcy (z którym walczone) ewoluował w kierunku rynku pracownika, co ma swoje konsekwencje również dla ruchu pracowniczego. Rozwiązania technologiczne sprzyjają pracy poza skupiskiem pracowników. Pandemia COVID-19 wymusiła przeorganizowanie pracy w wielu firmach, a wypracowane w jej trakcie rozwiązania utrwały się – praca zdalna, to obecnie w wielu firmach codzienność.

Ewolucja rynku pracy powoduje zmiany w ruchach społecznych działających na rzecz spraw pracowniczych – pojawiły się międzynarodowe przejawy kontestacji, które są zbliżone (jeśli nie tożsame) z ruchem alterglobalistów. Walczą oni z globalizacją przez kontrstrucyty, manifestacje, protesty organizowane w opozycji do wydarzeń o wymiarze międzynarodowym, np. organizowane w opozycji do szczytów organizacji finansowych działających ponadnarodowo (np. Światowej Organizacji Handlu, G-8, Banku Światowego czy Unii Europejskiej). Zasięg ogólnosiwiatowy osiągnęły protesty zainicjowane (przez prekariat) 1 maja 2001 r. w Mediolanie jako EuroMayDay. Podobny wymiar przyjął ruch oburzonych zapoczątkowany przez młodych Hiszpanów w 2011 r. czy Occupy Wall Street.

Warto także wspomnieć o pewnym trendzie stanowiącym swoisty mariaż „starych” ruchów społecznych, np. związków zawodowych (formy silnie zinstytucjonalizowanej) z nowymi ruchami społecznymi. Mianowicie, zaobserwowano, że związki zawodowe dokonały swoistej odnowy – zmieniły niektóre cele działania oraz zaadaptowały pewne wartości i zasady organizacyjne charakteryzujące nowe ruchy społeczne. W rezultacie osiągnęły sukces w organizacji protestów pracowników sektora publicznego, czyli tej potencjalnej grupy protestujących, która powinna zostać zmobilizowana przez nowe ruchy społeczne. Pojawiły się tutaj liczne powiązania dlatego, że członkowie związków działali jednocześnie w nowych ruchach albo dlatego, że związki weszły w formalne koalicje z nowymi ruchami (np. ruchem pokojowym) albo też dlatego, że aktywiści dawnych ruchów studenckich stali się profesjonalistami, badaczami lub organizatorami w strukturach związkowych (Klandermans, Tarrow, 89).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Potasińska A., 2015, s. 44–54; Klandermans B., Tarrow S., 2008, s. 64–97

Sektor 3,5 – przestrzeń dla ruchów społecznych

Ruchy społeczne najczęściej klasyfikuje się jako podmioty trzeciego sektora, ponieważ mają charakter społecznikowski, nie spełniają kryteriów przypisywanych sektorom publicznemu i prywatnemu, częstokroć też działają w opozycji do nich. Ruchy społeczne niekiedy wywodzą się z organizacji pozarządowych, innym razem – osiągając mniej lub bardziej sformalizowaną postać – same stają się organizacjami pozarządowymi. Niewątpliwie jednak przychodzi im funkcjonować w otoczeniu NGO, które mogą być ich naturalnym sojusznikiem. Ponieważ należą do tej samej „rodziny”,

co klasyczne organizacje pozarządowe, w tym środowisku można upatrywać odniesień do specyfiki ich funkcjonowania, możliwości i przestrzeni rozwoju, w tym także ram prawnych.

Należy nadmienić, że ruchy społeczne nie są „czystymi” organizacjami pozarządowymi, choć mogą taki poziom zorganizowania osiągnąć. Niektórzy badacze wyróżniają, obok trzeciego sektora (sektora organizacji pozarządowych), jeszcze sektor czwarty, który obejmuje organizacje nieformalne. Ich charakterystyka (tab. 4.3) pozwala stwierdzić, że większość przypisywanych im cech odzwierciedla specyfikę ruchów społecznych. Niemniej te ostatnie wydają się „czymś” pomiędzy sektorem trzecim i czwartym. W zależności od kontekstu sytuacyjnego mogą czasem zbliżać się do trzeciego sektora, by innym razem zbliżyć się do proponowanego sektora czwartego albo też jednocześnie spełniać w jednym czasie kryteria obu.

Tabela 4.3 Porównanie organizacji trzeciego i czwartego sektora

Cechy	III sektor	IV sektor
Przesłanki działania	Dobrowolność, bezinteresowność, dobroczynność, miłosierdzie, miłość bliźniego, działania w imieniu mniejszości, częsta improwizacja, wspólnota znaczeń, intuicja i ekspresja osobowości	Dobrowolność, aktywność, spontaniczność, improwizacja, akcyjność, temporalność, wspólnota znaczeń
Priorytety	Strażnik wartości, dobrowolność działania, przedsiębiorczość, partycypacja społeczna, partnerstwo, rzecznictwo ludzi w potrzebie, indywidualizacja, selektywność potrzeb, partykularyzm, decentralizacja, deinstytucjonalizacja, subsydiarność w procesie zaspokajania potrzeb, samopomoc, pomoc wzajemna i samodzielność	Działanie w potrzebie, samopomoc, mobilizacja, brak struktur, rozszerzone przywództwo
Mandat organizacyjny	Statut i regulaminy wewnętrzne, uchwały, decyzje ciał statutowych, np. rad i zarządów	Brak formalizacji, umowa między członkami, założycielami
Odbiorca usług	Nasz człowiek: bliskość emocjonalna, wielowymiarowe interakcje oraz identyfikacja z podmiotem działania	Grupy założycielskie, sąsiedztwo
Odpowiedzialność	Wobec odbiorców, rezultatów działania	Odpowiedzialność wobec własnej grupy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bogacz-Wojtanowska, 2024, s. 42–43

Do sektora organizacji pozarządowych (wg operacjonalizacji GUS) zaliczane są podmioty, które spełniają następujące warunki:

- są w odpowiednim stopniu sformalizowane (np. w wyniku zarejestrowania we właściwym urzędzie), lub przynajmniej ich cele, sposób działania i struktura mają charakter trwały;
- są instytucjonalnie odrębne od administracji publicznej;

- mają charakter niezarobkowy (działają nie dla zysku i nie rozdzielają ewentualnej nadwyżki między swoich członków, pracowników itp.);
- są samorządne i suwerenne (władze i kierunki działania określone są wewnątrz organizacji);
- charakteryzują się dobrowolnością uczestnictwa w działalności organizacji.

Organizacje sektora pozarządowego można poddać kategoryzacji według kryterium pełnionych funkcji, co pozwala wyodrębnić trzy podstawowe typy (tab. 4.4):

samopomocowe, usługowe i rzecznice. W obszarze zainteresowania ruchów społecznych będą przede wszystkim organizacje samopomocowe oraz rzecznice. Organizacjom usługowym należy w tym kontekście przypisać wtórny charakter, jakkolwiek działania wspierające czy

edukacyjne adresowane do interesariuszy danej kwestii społecznej mogą przybrać wymiar usługowy (np. ruchy feministyczne oferują różnego rodzaju szkolenia lub warsztaty wspierające/edukujące kobiety w zakresie ich praw).

Tabela 4.4 Główne typy organizacji pozarządowych i ich cechy według Handy'ego

Typ	Cechy organizacji
Samopomocowy	Minimalna struktura organizacyjna oparta na spotkaniach i otwartym członkostwie Brak potrzeby profesjonalnego zarządzania, które jest traktowane jako strata energii
Usługowy	Organizacja i struktura są niezbędne Profesjonalne zarządzanie i praca profesjonalistów Działalność oparta na miarach skuteczności i efektywności, standardy pracy Tendencja do biurokratyzacji Ewentualny brak otwartego członkostwa
Rzecznicy	Przywództwo (często charyzmatyczne) zamiast zarządzania Bardziej ruch społeczny niż zorganizowana forma, a jeśli już, to służąca idei i szerszemu ruchowi społecznemu

Źródło: opracowanie własne za: Bogacz-Wojtanowska, 2024, s. 121

Organizacje samopomocowe to podmioty dążące do rozwiązania problemu dotyczącego wybranej grupy społecznej bądź też umożliwiające jednostkom ekspresję własnych pragnień, odczuć, opinii, dzielenie się wspólnymi zainteresowaniami. Zarysowany wymiar oddziaływania można niekiedy przypisać ruchom społecznym. W tej przestrzeni łatwo jest zidentyfikować organizacje, które zaliczylibyśmy do tzw. czwartego sektora. Organizacje rzecznice odgrywają rolę mecenasów idei, „zwykle prezentują się jako ci aktorzy sfery społecznej czy gospodarczej, którzy chcą

naprawiać, zmieniać lub przekształcać istniejącą rzeczywistość, czyli diagnozują ją jako niekorzystną lub niebezpieczną. Proces naprawy lub przekształceń nie ma się odbywać ich siłami – zmiana następuje w wyniku ewolucji postaw i wzorów kulturowych, przeobrażeń działań organizacji publicznych wynikających ze zmiany polityki publicznej. Zmiana może także dotyczyć zachowań organizacji prywatnych, często zmuszanych do podjęcia lub zaprzestania jakiejś aktywności, którą oprotestowują organizacje obywatelskie” (Bogacz-Wojtanowska, 2013, 169).

Rycina 4.1 Formy działania polskich organizacji pozarządowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kondycja..., 2023, s. 29

Jak wynika z badań prowadzonych przez Stowarzyszenie Klon/Jawor (Kondycja..., 2023) polskie organizacje pozarządowe przede wszystkim skoncentrowane są na świadczeniu usług na rzecz swoich członków i/lub klientów (ryc. 4.1) – tego rodzaju działalność jest deklarowana przez 66% NGO-sów. Prawie połowa organizacji (48%) prowadzi działalność informacyjną – co wydaje się nieodzowne przy obecnym przepływie informacji i swoistym „natłoku” oferty. Spory odsetek organizacji (odpowiednio po 29%) wspiera osoby indywidualne finansowo lub rzeczowo oraz organizuje wzajemną pomoc (organizacje samopomocowe). Z punktu widzenia ruchów społecznych i traktowania organizacji pozarządowych jako partnerów (czynnych bądź biernych) istotne są dane wskazujące, iż 37% podmiotów sektora społecznikowskiego jest aktywnych poprzez animowanie współpracy między organizacjami pozarządowymi w kraju, a 34% mobilizuje i edukuje opinię publiczną. Naturalną przestrzeń dla ruchów społecznych tworzą także organizacje pozarządowe przyjmujące formy działania polegające na reprezentowaniu i rzecznictwie interesów członków i klientów oraz wspieraniu innych organizacji pozarządowych i inicjatyw obywatelskich (odpowiednio po 27% wskazań).

Organizacje pozarządowe w Polsce jako przestrzeń funkcjonowania ruchów społecznych

Podstawy prawne

W polskim porządku prawnym formalnie obowiązującą, a zarazem najczęściej przywoływaną, definicją organizacji pozarządowej jest formuła zawarta w art. 3 ust. 2 u.d.p.p.w., w której określono, iż organizacjami pozarządowymi są podmioty:

- niebędące jednostkami sektora finansów publicznych lub przedsiębiorstwami, instytucjami badawczymi, bankami i spółkami prawa handlowego będącymi państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi;

- niedziałające w celu osiągnięcia zysku – osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia, z zastrzeżeniem wskazanych w ust. 4: partii politycznych, związków zawodowych i organizacji pracodawców, samorządów zawodowych i fundacji utworzonych przez partie polityczne.

Prawo dotyczące funkcjonowania polskich NGO jest obecnie rozproszone – jak wynika z ekspertyzy „Postulat zebrania regulacji prawa organizacji pozarządowych...” (2024, 3). Obecnie w tzw. obrocie prawnym występuje w przybliżeniu 20 form prawnych dla organizacji pozarządowych. Część z nich odwołuje się do prawa o stowarzyszeniach, zachowując jednocześnie odrębność regulacji (np. koła gospodyń wiejskich, kluby sportowe).

Podstawowymi i najpopularniejszymi formami prawnymi organizacji sektora pozarządowego są stowarzyszenia i fundacje (tab. 4.5). Funkcjonowanie tych pierwszych reguluje p.s., w której wskazano dwa typy organizacji – stowarzyszenia rejestrowe (art. 2 i nast.) oraz stowarzyszenia zwykłe (art. 40–43). Główne różnice między nimi dotyczą liczby osób koniecznych do zarejestrowania stowarzyszenia, miejsca rejestracji, złożoności struktury władz organizacji, osobowości prawnej oraz możliwości prowadzenia działalności gospodarczej i organizowania oddziałów terenowych.

Stowarzyszenie rejestrowe jest najpowszechniejszą formą prawną przyjmowaną przez polskie organizacje po-

zarządowe. Do jego założenia wymagana jest minimalna liczba siedmiu członków. Aby uruchomić tego rodzaju organizację należy w pierwszej kolejności przygotować statut zawierający nazwę stowarzyszenia, cele planowanej działalności, środki działania, dane dotyczące miejsca podejmowania działalności, sposób nabycia i utraty członkostwa, zasady otrzymywania wynagrodzenia przez członków, zasady wyboru władz, w tym organu nadzoru wewnętrznego (tryb powoływania/odwoływania, kompetencje, sposób reprezentacji oraz warunki określające ważność podejmowanych uchwał), zasady wprowadzania zmian w statucie oraz zasady dotyczące rozwiązania. Opisywany rodzaj stowarzyszenia należy zarejestrować we właściwym dla jej siedziby oddziale KRS oraz uzyskać numery REGON i NIP. Stowarzyszenie ma obowiązek prowadzić bieżącą księgowość, sporządzać roczne sprawozdania finansowe ze swojej działalności i składać je do właściwego terytorialnie urzędu skarbowego. W zakresie zgodności z przepisami prawa i statutu jest nadzorowane przez właściwego terytorialnie starostę/prezydenta miasta (Itrich-Drabarek, 2018, 206). Stowarzyszenie rejestrowe może prowadzić działalność gospodarczą, z której dochody, co do zasady, mogą być przeznaczane na realizację celów statutowych. Prowadzenie działalności gospodarczej stawia organizację na równi z przedsiębiorcami i obowiązującymi ich formalnościami w kontekście zasad podatkowych (konieczność odprowadzania podatku dochodowego od osób prawnych oraz podatku od towarów i usług, sprawozdawczość skarbową).

Tabela 4.5 Główne ramy funkcjonowania stowarzyszeń rejestrowych, zwykłych i fundacji

Cecha	Stowarzyszenie rejestrowe	Stowarzyszenie zwykłe	Fundacja
Liczba osób konieczna do zarejestrowania	min. 7	min. 3	min. 1
Miejsce rejestracji	Właściwy dla siedziby KRS	Właściwe dla siedziby starostwo powiatowe	Właściwy dla siedziby KRS
Obowiązkowe władze	Walne zebranie, zarząd, komisja rewizyjna	Przedstawiciel stowarzyszenia (ew. zarząd)	Zarząd
Dokument inicjujący działalność	Statut	Regulamin	Statut
Osobowość prawna	Tak	Nie	Tak
Możliwość prowadzenia działalności gospodarczej	Tak	Nie	Tak
Oddziały terenowe	Tak	Nie	Tak
Nadzór starosty	Tak	Tak	Tak
Obowiązek sprawozdawczości i księgowości	Tak	Tak	Tak
Zatrudnianie pracowników	Tak	Tak	Tak
Składki członkowskie	Tak	Tak	Nie
Dotacje, darowizny, zbiórki publiczne	Tak	Tak	Tak
Status OPP	Tak	Tak	Tak
Zdolność sądowa	Tak	Tak	Tak

Źródło: opracowanie własne

Członkami-założycielami stowarzyszenia zwykłego mogą być wyłącznie osoby fizyczne w liczbie min. 3 osób. Składają one wniosek o wpisanie stowarzyszenia do ewidencji stowarzyszeń zwykłych prowadzonej we właściwym terytorialnie starostwie powiatowym lub urzędzie miasta. Podstawy funkcjonowania danego stowarzyszenia zwykłego określa się w regulaminie, wskazując nazwę, cele prowadzenia działalności, środki działania, siedzibę i teren prowadzenia działalności, sposób nabycia i utraty członkostwa, zasady wyboru przedstawiciela lub zarządu (jeśli takowy został przewidziany) – ich tryb powoływania/odwoływania, kompetencje, sposób reprezentacji oraz warunki określające ważność podejmowanych uchwał), zasady zmiany regulaminu i zasady dotyczące rozwiązania. Aby działać zgodnie z obowiązującymi regulacjami, stowarzyszenie zwykłe musi uzyskać numery REGON i NIP oraz prowadzić bieżącą księgowość, sporządzać sprawozdania finansowe (roczne) ze swojej działalności i składać je do właściwego urzędu skarbowego. W zakresie zgodności z przepisami prawa i regulaminu ten rodzaj stowarzyszenia jest nadzorowany przez właściwego terytorialnie starostę/prezydenta miasta (Itrich-Drabarek, 2018, 207). Stowarzyszenia zwykłe są prostą formą zrzeszania się, niewymagającą złożonej działalności biurokratycznej. Są podmiotami najczęściej działający-

mi w środowisku lokalnym i na jego rzecz. Z perspektywy ruchów społecznych nie wydają się atrakcyjnym rozwiązaniem, chyba że będą to podmioty działające w ramach ruchów miejskich. Ten rodzaj stowarzyszeń, nie posiadając osobowości prawnej (przypisuje się im tzw. ułomną osobowość prawną), ograniczony jest w aspekcie wchodzenia w różnego rodzaju zrzeszenia, tworzenie filii itp., ponieważ członkami tego rodzaju stowarzyszeń mogą być wyłącznie osoby fizyczne. Przede wszystkim jednak członkowie takiego stowarzyszenia ponoszą odpowiedzialność majątkową za zobowiązania stowarzyszenia. Z danych przekazanych GUS przez starostwa powiatowe i urzędy miast (na prawach powiatu) wynika, że w 2022 r. w Polsce zarejestrowanych było 10,5 tys. stowarzyszeń zwykłych co oznacza, że stanowią one w przybliżeniu 10% w ogólnej puli organizacji pozarządowych (*Działalność stowarzyszeń...*, 2023).

W Polsce fundacje działają na podstawie u.f. Mogą je ustanawiać osoby zarówno fizyczne (niezależnie od obywatelstwa i miejsca zamieszkania), jak i prawne (przedsiębiorstwa, uczelnie itp.). Fundatorem może także zostać osoba nieżyjąca, jeśli tego rodzaju wola (oraz majątek) została wyrażona w testamencie. Aby uruchomić fundację niezbędne jest: 1) sporządzenie aktu fundacyjnego (oświadczenia woli potwierdzonego notarialnie); 2) określenie funduszu

założycielskiego (majątku, np. kapitał, papiery wartościowe, rzeczy ruchome i nieruchomości, hipoteka, zastaw, prawa autorskie i inne); 3) opracowanie statutu fundacji; 4) rejestracja we właściwym terytorialnie KRS. W momencie rejestracji fundacja staje się niezależna od fundatora – organ zarządzający w postaci zarządu przejmuje odpowiedzialność za jej działania. W statucie należy przewidzieć organy fundacji oraz sposoby ich powoływania – w praktyce, poza zarządem, tworzy się np. radę fundacji, komisję rewizyjną, radę programową, naukową itp. (Itrich-Drabarek, 2018, 67). W akcie założycielskim fundator określa cel powołania fundacji oraz majątek wnoszony na realizację tego celu. Przepis stanowi, że wysokość wkładu założycielskiego wynosi 0,5–1 tys. zł. W przypadku fundacji przewidujących prowadzenie działalności gospodarczej wkład ten powinien wynosić dodatkowo 1 tys. zł. Wysokość wkładu może być wyższa, trzeba jednak pamiętać, aby zabezpieczyć podział środków wkładu na część związaną stricte z realizacją celów statutowych oraz z działalnością gospodarczą. Obecnie fundacje są formą prawną przyjętą przez 19,3% organizacji sektora pozarządowego. W ostatnich latach daje się zaobserwować wyraźny i systematyczny przyrost ich liczby.

„Rosnąca chęć zakładania fundacji w Polsce może wynikać z różnych kwestii, między innymi związanych z celem powstawania organizacji i sposobem jej zarządzania. Zazwyczaj osoby, które zakładają fundacje, mają swój autorski pomysł i wizję, chcą mieć wpływ na działanie organizacji, a także zachować go w przyszłości. W stowarzyszeniach natomiast ważne jest kolektywne i demokratyczne podejmowanie decyzji, co wymaga większej ilości czasu i zaangażowania. Czasami też członkinie i członkowie angażują się w stowarzyszenie na samym początku, a następnie przestają tak intensywnie uczestniczyć w jego pracach. Dodatkowo prostsza struktura wewnętrzna fundacji (wystarczy tylko zarząd, nie ma konieczności powoływania innych organów) sprawia, że zarządzanie fundacją jest łatwiejsze i szybsze, gdyż można to robić nawet jednoosobowo. Eksperti i ekspertki podkreślają również, że wzrostowa dynamika w powstawaniu fundacji może być powiązana z łatwiejszymi warunkami, które trzeba spełnić, aby ją założyć – wystarczy do tego tylko jedna osoba i nie jest potrzebny znaczący kapitał finansowy czy materialny”.

(„Forma ma znaczenie. Stowarzyszenia i fundacje”, 2019)

Poza wskazanymi formami prawnymi, polski ustawodawca przewidział również funkcjonowanie takich podmiotów pozarządowych, działających na podstawie tych samych i/lub innych niż wskazane przepisów prawa, jak:

- Kluby sportowe – mogące przyjmować formę spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub akcyjnej, stowarzyszenia zarejestrowanego w KRS, fundacji, spółdzielni – działające na podstawie u.o.s.;
- KGW, działające na podstawie u.k.g.w., w której nieco inaczej sformatowano zasady rejestracji (min. 10 członków, możliwość istnienia tylko jednego koła w jednej wiosce, możliwość członkostwa tylko w jednym KGW, rejestracja w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich prowadzonym przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa);
- OSP, których działalność reguluje u.o.s.p., odwołując się zarazem (art. 1, ust. 1) do p.s.;
- Lokalne Grupy Działania, których funkcjonowanie reguluje ustawa o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności, w której odwołano się do p.s., wprowadzając jednak modyfikacje dotyczące struktury tego rodzaju stowarzyszeń, określenia szczególnej sfery działalności i celów, organu nadzorującego, członkostwa, struktury organizacyjnej;
- Izby gospodarcze, będące organizacjami samorządu gospodarczego o charakterze zrzeszeniowym, których podstawę prawną funkcjonowania stanowi ustawa o izbach gospodarczych. W świetle wskazanych przepisów różnice ustrojowe (w stosunku do klasycznego stowarzyszenia) dotyczą liczby członków, określone cele statutowe, dopuszczalność realizacji zadań zleconych z zakresu administracji państwowej (po spełnieniu wymaganych warunków),
- Związki wyznaniowe, czyli wspólnoty religijne zakładane na podstawie ustawy o wolności sumienia i wyznania, regulującej m.in. system rejestracji (rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzony przez ministra właściwego ds. wyznań religijnych).

Obok wskazanych form prawnych istniejące regulacje, w tym przepisy organizacyjne, dopuszczają rozwiązania mieszczące się w obszarze aktywności społecznikowskiej, ale niewymagające posiadania formalnego statusu (osobowości prawnej). Takie sytuacje dotyczą np. zbiorów publicznych, inicjatywy lokalnej, zgromadzeń, małych grantów itp.

We wskazanych przypadkach inicjatywa może należeć do niesformalizowanej grupy osób, jakkolwiek trzeba mieć na uwadze, że w takich sytuacjach, każdorazowo należy wytypować osobę reprezentującą wydarzenie i jego uczestników wobec instytucji (najczęściej) publicznych i/lub prawa, a zarazem także biorącą odpowiedzialność za przebieg zdarzeń.

Organizacje rzecznicze

Współcześnie rzecznictwo (łac. *advocare*) oznacza występowanie w czyimś imieniu w obronie konkretnych spraw i praw, reprezentowanie czyichś interesów. Rzecznictwo polega na wywieraniu przez grupy i zbiorowości społeczne nacisku na instytucje (publiczne lub prywatne) w celu wprowadzenia zmian w funkcjonowaniu tych instytucji w obszarach, które przez wywierających nacisk uznawane są za ważne (Skrzypiec, 2011, 11). Organizacje zaangażowane w rzecznictwo bronią np. praw człowieka, występują przeciw nierównościom społecznym, opowiadają się za działaniami na rzecz środowiska naturalnego. Obecnie w celu odniesienia skutku w działania rzecznicze włącza się jak najszersze grono osób i organizacji. Rzecznictwo zatem wymaga jednoczenia się wokół istotnych kwestii, problemów i potrzeb. Ze względu na fakt, iż zidentyfikowane problemy najczęściej stoją w opozycji do stanu prawnego i/lub działalności politycznej i/lub interesów biznesu czy korporacyjnych, naturalnym aktorem podejmującym głos sprzeciwu są organizacje sektora społecznikowskiego. W rolę rzeczników mogą wchodzić zarówno organizacje specjalizujące się w tego rodzaju działalności, np. think tanki (organizacje specjalizujące się w prowadzeniu badań, analiz dotyczących sfery publicznej oraz innych kwestii doniosłych społecznie), podmioty strażnicze (o których w dalszej części), jak i organizacje na co dzień skupiające się na działalności usługowej. Rolę tych ostatnich należy doceniać w kontekście wiedzy na temat środowisk, na których rzecz pracują (np. Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta działające na rzecz osób w kryzysie bezdomności to ogólnopolska, usieciowiona organizacja posiadająca bardzo kompleksową wiedzę na temat bezdomności).

Rzecznictwo bywa utożsamiane z lobbingiem, co nie jest właściwym podejściem, gdyż to pierwsze ma szerszą zakrojoną perspektywę podmiotową i przedmiotową. Uważa się nawet,

że lobbing jest/może być jedną z form rzecznictwa. Przede wszystkim jednak lobbing to działalność indywidualna zmierzająca do nakłonienia decydentów do poparcia sprawy i/lub podjęcia decyzji spójnej z interesem lobbysty. W polskim systemie prawnym lobbing jest regulowany u.d.l. Natomiast rzecznictwo to zbiorowe oddziaływanie na rzecz wprowadzenia zmiany szerzej zakrojonej, obejmujące różnorodne rodzaje aktywności. Niektóre z nich zostały uregulowane prawem (np. zgromadzenia, petycje), inne zaś mają wymiar pozainstytucjonalny. Rzecznictwo jest więc sposobem postępowania i celem samym w sobie, a nie rozwiązaniem instytucjonalnym, o którym możemy mówić w przypadku lobbingu.

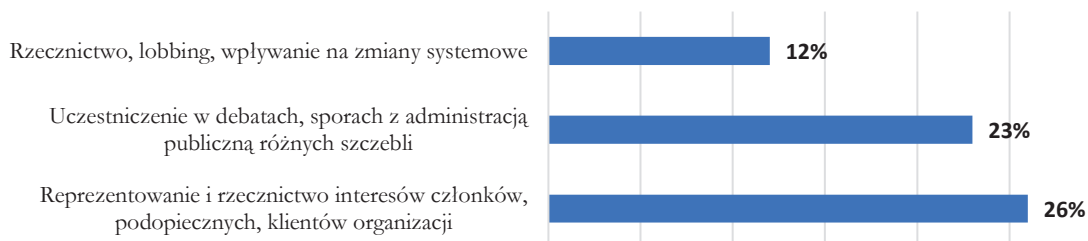
Kondycja polskich organizacji rzeczniczych została w ostatnich latach zweryfikowana w ramach działalności badawczej Stowarzyszenia Klon/Jawor (Efekt mrozący. O kondycji rzecznictwa organizacji pozarządowych, 2023). Reprezentanci badanych organizacji w pierwszej kolejności postrzegają rzecznictwo przez pryzmat: a) działania na rzecz zmian systemowych i zmian w prawie; b) zabierania głosu w imieniu danej grupy społecznej lub sprawy; c) podejmowania prób wpływania na osoby decyzyjne w imię interesu publicznego lub rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, regionu, najbliższej okolicy. Inne/uzupełniające ujęcia rzecznictwa to: edukowanie społeczeństwa, budowanie poparcia społecznego dla danej sprawy, podnoszenie świadomości na temat danego problemu w instytucjach oraz wśród profesjonalistów w branży, doradzanie i dostarczanie wiedzy lub rozwiązań organom, które kształtują prawo, organizowanie i wspieranie obywateli, aby mieli większy wpływ na władze (Efekt mrozący..., 21).

W 2021 r. 38% działających w Polsce organizacji pozarządowych prowadziło aktywność rzeczniczą (ryc. 4.2), do której zaliczono: 1) rzecznictwo, działania lobbingowe, wpływanie na zmiany o charakterze systemowym (np. prace na rzecz zmiany prawa); 2) reprezentowanie i rzecznictwo interesów członków, podopiecznych lub klientów organizacji; 3) uczestnictwo w debatach, sporach z administracją publiczną i samorządem (np. udział w konsultacjach społecznych, kampaniach, protestach). Drugi i trzeci rodzaj aktywności są kwalifikowane jako tzw. szerokie rzecznictwo, natomiast pierwszy – jako wąskie, wyspecjalizowane, wymagające niekiedy rzadkich kompetencji i zasobów. Stąd też stosowane jest przez mniej liczne grono podmiotów (12%).

Organizacjom rzecznictwom można przypisać różnorodne obszary (przedmiotowe) oddziaływania. Do najpopularniejszych jednak należą: ochrona środowiska (67% wska-

zań), prawo i jego ochrona, prawa człowieka (65%), rozwój lokalny (57%), ochrona zdrowia (53%), usługi socjalne (45%) (Efekt mrozący..., 15).

Rycina 4.2 Aktywność polskich organizacji pozarządowych według wybranych form rzecznictwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie Efekt mrozący..., 2022, s. 14

Repertuar form aktywności wykorzystywanych przez organizacje rzecznictwa stanowi swego rodzaju przesłankę odróżniającą je od organizacji samopomocowych i usługowych. Obejmuje on:

- kontakty bezpośrednie z decydentami – oficjalne i nieoficjalne rozmowy, spotkania;
- tworzenie koalicji organizacji (sieciowanie);
- udział w ciałach dialogu na poziomie krajowym;
- współpraca z parlamentarzystami, udział w komisjach sejmowych i senackich;
- współpraca z europarlamentarzystami;
- konsultacje, opiniowanie aktów prawnych;
- monitoring prawa;
- procesy sądowe, litygacja strategiczna;
- petycje, zbieranie podpisów;
- protesty (w tym przez tworzenie/okupowanie przestrzeni miejskiej);
- opracowywanie badań, raportów, analiz;
- organizowanie grup tematycznych lub konsultacji na różnych poziomach decydowania publicznego;
- projekty pilotażowe i proponowanie rozwiązań;
- kampanie w mediach tradycyjnych i społecznościowych;

- edukacja (materiały edukacyjne, konferencje);
- listy, pisma do decydentów (Efekt mrozący..., 23);
- tworzenie nowej przestrzeni publicznej¹ jako specyficzna forma protestu, pozwalająca kształtować/wzmacniać tożsamość ruchu (Marczewska-Rytko, 2015, 49–51).

Zaproponowane zestawienie można pogrupować według trzech kategorii działań: 1) aktywność ekspercka – czy to związana z monitorowaniem prawa, czy też z aktywnością przy jego kreowaniu, ale także monitorowaniu. Eksperci z różnych dziedzin (np. zdrowie, ochrona środowiska, konflikty społeczne) przekazują zasoby wiedzy na rzecz organizacji. W tym miejscu wyłania się dodatkowa kategoria organizacji pozarządowej – tzw. *think tank* (wspierający innych merytorycznie przez zasoby wiedzy); 2) bezpośrednie oddziaływanie na decydentów; 3) organizowanie poparcia (aktywnego bądź biernego) szerszych lub węższych grup społecznych, w tym podnoszenie świadomości w zakresie podejmowanych kwestii.

Analiza kondycji opisywanego rodzaju organizacji wskazuje, iż rzecznictwo może być prowadzone skuteczniej, gdy organizacje charakteryzują się/posiadają następujące zasoby (Efekt mrozący..., 15):

¹ Zajmowanie przestrzeni miejskiej, np. budynków mających wymiar symboliczny, pozwala tworzyć wspólnotę i przezwyciężyć strach. Często jest to miejsce nieprzypadkowe – jego wybór ma na celu naruszyć przestrzeń sprawujących władzę. W rezultacie następuje otwarcie przestrzeni publicznej na debatę – powstaje fizyczne „forum” (np. białe miasteczka protestujących pielęgniarzek).

- ponadlokalna skala oddziaływania (regionalna, krajowa, ponadnarodowa);
- zdolność wpływania na zmiany systemowe (mają ją NGO-sy działające w skali kraju i/lub ponadnarodowo);
- długi staż funkcjonowania (ponad 15 lat);
- zasoby kadrowe (stały zespół pracowniczy);
- ponadprzeciętne zasoby finansowe – 45 tys./rok (średnia to 26 tys. zł/rok);
- otwartość na standardy i doświadczenia UE;
- otwartość na działania w ramach federacji i porozumień NGO – docenianie znaczenia inicjatywy i sprawczości NGO.

Organizacje strażnicze

Organizacje strażnicze (ang. *watchdog*) to według Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka takie podmioty, których celem działania jest obywatelska kontrola działalności władz publicznych lub też obywatelska kontrola działań wielkiego biznesu (Skrzypiec, 2011, 10). Przedmiotem zainteresowania organizacji strażniczych są: podmioty publiczne (instytucje władzy i administracji publicznej) i prywatne (sektor biznesu), ale także prywatnie działające *non profit*, takie jak: organizacje kościelne czy partie polityczne. Co do zakresu, działalność strażnicza może być prowadzona na różnych obszarach dotyczących funkcjonowania powyższych sektorów, np.: praworządności, gospodarki finansami publicznymi, praw człowieka, ochrony środowiska, równości szans, przeciwdziałania dyskryminacji, dostępu do usług publicznych i ich jakości itd. Popularne obszary monitoringu to: korupcja, funkcjonowanie sił przymusu (policji, służb specjalnych), prokuratur, sądów (przestrzeganie praw zatrzymanych, stosowane środki przymusu, inwigilacja i podsłuchy, uczciwość postępowań sądowych i in.), wolności obywatelskie (np. wolność słowa, zgromadzeń, stowarzyszania), dostęp do informacji publicznej, ochrona danych obywatela, równe traktowanie. Istota prowadzonego monitoringu sprowadza się do oceny sytuacji (prowadzonej

działalności) z punktu widzenia kryterium naruszania reguł obowiązującego prawa oraz przejrzystości stosowanych procedur.

Repertuar rozwiązań, stosowanych przez organizacje strażnicze, odzwierciedla ich specyfikę, obejmując:

- obserwowanie – monitoring postępowania, obserwacja, realizowanie badań, śledzenie (np. śledztwo dziennikarskie);
- nagłaśnianie (ang. *whistleblowing*) – tzw. donosicielstwo na przełożonych, którzy uczestniczą w działaniach związanych np. z malwersacjami, korupcją, naruszaniem prawa w jednostkach sektora publicznego;
- powiadamianie właściwych organów kontroli i/lub ścigania, inspekcji, straży o przypadkach naruszenia prawa lub procedur, interesu publicznego;
- interweniowanie – występowanie do organów administracji publicznej z wnioskami, petycjami, włączanie się do postępowań administracyjnych, udział w procesach sądowych;
- hakytywizm – czyli połączenie oddolnego protestu politycznego z hakerstwem komputerowym, nieprzekraczające jednak granic cyberterroryzmu, polegające na nagłaśnianiu sytuacji o wątpliwym wydźwięku z punktu widzenia funkcjonowania społeczeństwa, np. działalność grupy hakytywistów Anonymous (por. Dytman-Stasieńko, 2017);
- reprezentowanie interesów poprzez wchodzenie w rolę *advocacy* – rzecznictwo.

Repertuar ów, włącznie z całym wachlarzem aktywności podejmowanych przez organizacje rzecznicze jest zarazem repertuarem charakterystycznym dla ruchów społecznych. Stąd tego rodzaju organizacje pozarządowe, nawet jeśli zachowują dystans czy bierność wobec wzmoczenia związanego z jakimś ruchem społecznym i/lub nie deklarują „przynależności”, mogą stać się istotnym interesariuszem. Wynikać to będzie zarówno ze zbieżności ich misji i celów, jak i potencjalnej możliwości dostępu do zasobów, którymi dysponują (ludzkich, finansowych, relacji, know-how itd.).

Współdziałanie wewnątrzsektorowe jako przestrzeń dla ruchu społecznego

Współpraca między organizacjami trzeciego sektora to obszar sprzyjający mobilizacji zasobów niezbędnych, aby ruch społeczny rozszerzał swoje oddziaływanie na otoczenie, ale także know-how z perspektywy działalności tych pierwszych (Schmidt, 2012). To również kolejna możliwa do zastosowania ścieżka/strategia postępowania związana z rozwojem ruchu. W ostatnich latach 31% polskich organizacji pozarządowych należało do różnego rodzaju porozumień (Kondycja..., 51). Oznacza to, że co trzeci podmiot wchodził w relacje polegające na luźnym bądź ścisłym współdziałaniu z innymi, sobie podobnymi organizacjami pozarządowymi.

Współdziałanie w ramach sektora społecznikowskiego może polegać na tworzeniu mniej lub bardziej sformalizowanych ram współpracy. Luźne formy współpracy to funkcjonujące w przestrzeni społecznej sieci czy kooperatywy polegające na niezobowiązującym współdziałaniu. Kontakty mają wymiar nie do końca formalny, a komunikacja jest sporadyczna i ewentualnie nasila się w zależności od intensywności aktywności (akcyjnie). Decyzje są podejmowane niezależnie – każdy z podmiotów uczestniczących w sieci/kooperatywie działa we własnym zakresie. Im bardziej zaawansowana współpraca, tym ściślejsze związki przy podejmowaniu decyzji, aż do jej sformalizowania i ustalenia skonkretyzowanych reguł postępowania, oraz intensywniejsze procesy komunikacyjne (tab. 4.6). Podejmowana przez organizacje pozarządowe i grupy nieformalne współpraca może dochodzić do skutku okazjonalnie bądź może być regularna, osiągając niekiedy wymiar trwały i/lub przechodząc na kolejne, mniej lub bardziej sformalizowane, poziomy zaawansowania.

Tabela 4.6 Formy współpracy organizacji pozarządowych

Faza	Cechy
Sieć	Kontakty nieformalne Sporadyczna komunikacja Niezależne decyzje
Kooperacja	Dzielenie się informacją Stopniowy podział ról Formalizacja komunikacji Niezależne decyzje
Koordynacja	Dzielenie się informacją i zasobami Definiowanie ról Częsta komunikacja Część decyzji podejmowana wspólnie
Koalicja	Dzielenie się ideami i zasobami Częsta i priorytetowa komunikacja Decyzje podejmowane wspólnie (każdy ma prawo głosu)
Partnerstwo	Wzajemne zaufanie Powstanie nowego wspólnego systemu Konsensus w podejmowaniu wspólnych decyzji i celów

Źródło: Bogacz-Wojtanowska, 2013, s. 25

Wśród form współdziałania przyjmowanych przez organizacje pozarządowe wyodrębnią się:

1. **Sieci** – grupa organizacji działająca wspólnie na podstawie nieformalnych, luźnych zasad, najczęściej w celu wymiany informacji;
2. **Koalicje** – w koalicjach, poza przepływem informacji następuje także przepływ środków własnych i zasobów, którymi dysponują poszczególne organizacje (np. Koalicja Organizacji Prozwierzęcych, Koalicja Pacjentów Onkologicznych, Koalicja Otwartej Edukacji, Koalicja Klimatyczna, Koalicja Ratujmy Rzeki);
3. **Federacje** – trwałe i sformalizowane formy współpracy, oparte na zasadzie partnerstwa. Samą nazwę należy uznać za umowną, ponieważ tego rodzaju związki organizacji pozarządowych przyjmują różne nazwy. Na tej płaszczyźnie często wyrasta „organizacja matka” czy też organizacja parasolowa, która pełni funkcje koordynacyjne i dostarcza zasobów potrzebnych do funkcjonowania pozostałym podmiotom i ich uwspólnionym celom.

Współpraca wewnątrzsektorowa organizacji pozarządowych ma swoje umocowanie w polskim prawie – przepis art. 22 p.s. stanowi, iż związek stowarzyszeń mogą utworzyć co najmniej trzy stowarzyszenia. Organizacje inne niż stowarzyszenie rejestrowe nie mogą być inicjatorami takiego przedsięwzięcia, mogą należeć do zrzeszenia, jednak nie mają mocy założycielskiej – taka konstrukcja prawna dotyczy zarówno stowarzyszeń zwykłych, grup nieformalnych, jak i fundacji. Wskazane podmioty mogą współpracować z danym związkiem – znana jest praktyka przyznawania statusu członka wspierającego. Federacje przyjmują różne nazwy – związek, forum, partnerstwo, wspólnota, a nawet sieć.

Na płaszczyźnie współpracy wewnątrzsektorowej widoczne są podmioty, które integrują organizacje pozarządowe w wymiarze ponadnarodowym, dążąc do „zinstytucjonalizowanego uczestnictwa”. Tego rodzaju ruch był w przeszłości stymulowany odgórnie, np. przez instytucje Unii Europejskiej. Przykłady takich organizacji (federacji) to: European Environment Bureau, zrzeszające obecnie 185 organizacji z 41 krajów, czy też European Women's Lobby, grupujące kilka tysięcy podmiotów z kilkudziesięciu krajów (Lahusen, 2008).

Federacje i im podobne związki stowarzyszeń najczęściej przyjmują zadania polegające na: 1) rzecznictwie w sprawach istotnych dla organizacji członkowskich, lobbingu na rzecz stanowienia prawa i procedur sprzyjających rozwojowi podmiotów członków; 2) świadczeniu usług na rzecz członków w zakresie wspólnych spraw (potrzeb); 3) określaniu standardów działania dla organizacji członkowskich pozwalających działać w zbliżony sposób, reagować na podobne problemy itp. („Federacja w działaniu”).

W opisywanej przestrzeni funkcjonują organizacje specjalnego typu – tzw. organizacje parasolowe, których misją jest wspieranie innych podmiotów pozarządowych lub też grup nieformalnych. Oferowane wsparcie przyjmuje wymiar merytoryczny i/lub organizacyjny. Organizacja dostarcza mniejszym, mniej doświadczonym organizacjom oraz inicjatywom obywatelskim wiedzę, informacje, doradztwo. „Do najpopularniejszych form tego typu działań należą m.in.: szkolenia, dostarczanie informacji, doradztwo w przedmiotowym zakresie działania organizacji o charakterze ogólnym (np. w zakresie prawa dostępu do informacji publicznej), opracowywanie metodologii prowadzenia monitoringów (metod, techniki i narzędzi), wspieranie działań

interwencyjnych (np. w konkretnych sprawach związanych z realizacją prawa dostępu do informacji publicznej przez wspierany podmiot) czy działalność ekspercka (think tank)” (Skrzypiec, 2011, 11–12).

Współpraca wewnątrzsektorowa i korzyści, jakie niesie (dzielenie się wiedzą, kontaktami, skala oddziaływania itp.), to z jednej strony zasób, jaki mogą wykorzystać ruchy społeczne, dołączając do tego rodzaju inicjatyw. Z drugiej zaś same ruchy, które po osiągnięciu sformalizowanej struktury mogą za pomocą tego rodzaju działalności poszerzać swoje oddziaływanie.

Ramy prawne wybranych form działania organizacji ruchów społecznych

Organizacje pozarządowe wykorzystują wiele rozwiązań, które prowadzą do osiągnięcia stawianych misji i celów oraz oczekiwanych rezultatów. Niektóre z tych rozwiązań mają wymiar niesformalizowany (Besta i in. 2019), inne bazują na przepisach prawa. Wszystkie należy postrzegać w kategoriach swoistej infrastruktury, która w określonych momentach może okazać się przydatna do wykorzystania, w innych zaś zupełnie nie będzie brana pod uwagę, np. ze względu na brak adekwatności w stosunku do planowanych celów i ich rezultatów. Wśród form działania regulowanych obowiązującymi przepisami prawa należy wskazać:

- **Ciała dialogu społecznego** – podmioty, do których zaliczamy organizacje pracodawców (ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców), reprezentatywne organizacje związkowe (ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych) oraz Radę Dialogu Społecznego (ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego). Stanowią one silnie zinstytucjonalizowaną formę reprezentacji spraw obywateli zrzeszonych w związkach zawodowych wobec instytucji państwa i pracodawców. Poziom formalizacji ich funkcjonowania jest na tyle silny,

że mają one zagwarantowane włączenie w proces stanowienia prawa – opiniują założenia i projekty aktów prawa. Są to istotni gracze w kwestiach dotyczących praw pracowniczych, stąd też ruchy społeczne nie mogą ich pomijać jako interesariuszy spraw związanych ze wskazanym rodzajem problematyki.

- **Ciała opiniodawcze** – są to podmioty powoływane na różnych szczeblach władzy/administracji, a ich zadaniem jest opiniowanie, doradzanie, niekiedy inicjatywa w kwestiach, które merytorycznie stanowią przedmiot ich aktywności. Będą to np. rady senioralne (np. Rada ds. Polityki Senioralnej przy właściwym ministrze, rady wojewódzkie, powiatowe, gminne), rady działalności pożytku publicznego i inne. Niektóre z tych podmiotów znajdują swoje umocowanie w przepisach szczegółowych (np. w zakresie zasad ich powoływania, organizacji pracy). Są też takie, które funkcjonują na podstawie przepisów ogólnych. Ruchy społeczne mogą współpracować z tego rodzaju podmiotami w celu wzmocnienia przekazu dotyczącego kwestii istotnych społecznie, mogą także zgłaszać do nich swoich reprezentantów (na ogół taka możliwość pojawia się w momencie zakończenia kolejnej kadencji). Najczęściej jednak dostęp do takiego grona oznacza konieczność posiadania „zaplecza instytucjonalnego” w formie organizacji pozarządowej.
- **Dostęp do informacji publicznej** to rozwiązanie pozwalające obywatelom i organizacjom społecznym (w szczególności strażniczym) monitorować działalność instytucji publicznych. Kompleksowo reguluje je ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej. Informacja publiczna jest to każda informacja o sprawach publicznych wytwarzana przez instytucje publiczne oraz przez pozostałe podmioty, które realizują zadania publiczne finansowane lub współfinansowane przez instytucje publiczne. Sam dostęp do informacji publicznej oraz działalności organów władzy publicznej i osób pełniących funkcje publiczne został zagwarantowany konstytucyjnie (art. 61). Organizacje strażnicze z jednej strony wykorzystują ten mechanizm jako źródło informacji o działalności instytucji publicznych, a zarazem podstawę ich uzyskiwania, z drugiej zaś pilnują czy stosowne informacje (mając na uwadze wyłączenia do-

stępu) są publikowane zgodnie z obowiązującymi standardami i czy w tym aspekcie nie narusza się obowiązujących przepisów.

- **Inicjatywa lokalna** – to rozwiązanie umocowane w u.d.p.p.w. (art. 19b i nast.), mające wymiar samopomocowy – jest odpowiedzią na problemy/potrzeby lokalnie dostrzegane przez mieszkańców danego terenu, które mogą oni zaspokoić we własnym zakresie, przy wykorzystaniu własnych zasobów i przy wsparciu jst. W ramach inicjatywy lokalnej mieszkańcy bezpośrednio bądź za pośrednictwem organizacji pozarządowych mogą złożyć wniosek o realizację zadania publicznego do jst, na której terenie mieszkają lub organizacja ma siedzibę. Co istotne w takim wniosku należy przewidzieć zakres (merytoryczny i/lub finansowy) wkładu własnego mieszkańców. Szczegółowe zasady realizacji inicjatywy każdorazowo reguluje uchwałodawstwo przyjmowane na poziomie lokalnym (w poszczególnych gminach, powiatach, samorządach województw).
- **Inicjatywa uchwałodawcza** jest rozwiązaniem funkcjonującym na poziomie jst – wiąże się z przyznaniem mieszkańcom prawa do wnoszenia propozycji uchwał procedowanych następnie na poziomie rady gminy, powiatu czy sejmiku województwa. Rozwiązanie to zostało umocowane prawnie w ustawach ustrojowych jst – ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (art. 41a), ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (art. 42a), ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (art. 89a). Szczegółowe regulacje dotyczące trybu przeprowadzania tej procedury są określone w statutach jst przyjmowanych przez właściwy terytorialnie organ stanowiący. Uruchomienie inicjatywy uchwałodawczej wiąże się z koniecznością zdobycia poparcia (podpisów) mieszkańców danego terytorium. W gminach do 5 tys. wymagany jest podpis 100 mieszkańców, w gminach do 20 tys. – trzeba zdobyć 200 podpisów, a w większych niż 20 tys. – 300 podpisów, w mniejszych powiatach konieczne jest uzyskanie – 300 podpisów, a w większych – 500 podpisów, natomiast w województwie 1000 podpisów. Inicjatywa uchwałodawcza to rozwiązanie warte wykorzystania przez ruchy miejskie, wymaga jednak pewnej fachowości związanej ze znajomością sztuki tworzenia aktów prawa miejscowego.

- **Inicjatywa ustawodawcza** to rozwiązanie funkcjonujące na poziomie krajowym. Obywatele polscy mają konstytucyjną gwarancję (art. 118) przedkładania władzy ustawodawczej projektów aktów normatywnych. Propozycja taka musi być poparta podpisami minimum 100 tys. obywateli. Szczegółowy tryb przygotowywania i procedowania tego rodzaju projektów określa Regulamin Sejmu RP. Opis tego procesu oraz przykładowe inicjatywy ustawodawcze zostały zaprezentowane w rozdziale 7 niniejszego opracowania.
- **Konsultacje.** Konsultacja oznacza udzielanie rady, zasięgnięcie opinii fachowca, eksperta, zaufanej osoby. W ujęciu funkcjonalnym konsultacja jest „formą zorganizowanego uczestnictwa osób trzecich w szeroko pojętym procesie decyzyjnym. Jej celem jest wspomaganie podmiotu zobowiązanego do wydania rozstrzygnięcia poprzez dostarczenie decydentowi wiedzy specjalistycznej lub opinii osób bezpośrednio zainteresowanych treścią rozstrzygnięcia” (Marchaj, 27). Działania o charakterze konsultacyjnym każdorazowo stanowią etap większego postępowania decyzyjnego. Mogą zostać wdrożone na etapie zarówno rozpoznania sytuacji decyzyjnej i poszukiwania wariantów rozwiązania, jak i na etapie gdy rozwiązanie jest już sformułowane (w wariantcie wstępnym bądź zaawansowanym). Konsultacje mogą przyjąć formę doradztwa fachowego pomiędzy specjalistą a organem w celu zaspokojenia deficytu wiedzy (Knosala, 2010, 189 i nast.).
- **Konsultacje publiczne** to etap rządowego procesu przygotowywania aktów prawnych. Prowadzone są, co do zasady, w celu poprawy jakości stanowionego prawa. Zasady ich przeprowadzania ujęto w Regulaminie pracy Rady Ministrów oraz w kilku ustawach, np. ustawie z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych czy ustawie z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Podmiotami uwzględnianymi w toku procedowania są: inne organy administracji publicznej, jst i ich stowarzyszenia, samorządy zawodowe, izby gospodarcze, organizacje reprezentujące pracodawców, związki zawodowe, organizacje społeczne i gospodarcze (Marchaj, 2016, 38–44).
- **Konsultacje społeczne** to wspólna nazwa różnych form prawnych służących organizowaniu procesów podejmowania decyzji publicznych z udziałem osób/podmiotów bezpośrednio zainteresowanych daną kwestią. Zazwyczaj określenie to odzwierciedla działania podejmowane na poziomie jst. Ich adresatem są najczęściej „wszyscy”, „mieszkańcy” lub w inny sposób dookreślone „osoby zainteresowane” (Marchaj, 44). Konsultacje mogą również być kierowane wprost do organizacji pozarządowych – taką konstrukcję przewidziano np. w u.d.p.p.w. w kontekście opracowania rocznych programów współpracy z organizacjami pozarządowymi. Konsultacje społeczne służą bezpośredniemu udziałowi obywateli w procesach podejmowania decyzji publicznych. Zatem w przypadku konsultacji społecznych ich głównym adresatem, a w określonych sytuacjach inicjatorem, są obywatele. D. Długosz i J.J. Wygnański (2005, 25–26) przypisują im następujące funkcje: informacyjną, partycypacyjną, identyfikacyjną, kreacyjną, korygującą, organizacyjną, edukacyjną, prewencyjną. Przepisy prawa dotyczące konsultacji społecznych są rozproszone – znajdują się zarówno w ustawach, jak i w przepisach wykonawczych, występują także na poziomie lokalnym. Konsultacje społeczne mogą być obligatoryjne oraz fakultatywne, nazwane (gdy ustawodawca nadał im nazwę przepisem) lub nienazwane, przeprowadzane na podstawie przepisu kompetencyjnego lub szczegółowego przepisu prawnego albo też w procesie prawodawczym lub decyzyjnym, bezpośrednie lub pośrednie (Marchaj, 60–67). Istnieją sytuacje, przewidziane przepisem prawa, gdy nieprzeprowadzenie procedury konsultacyjnej będzie skutkować nieważnością podjętej uchwały. Konsultacje społeczne mogą być przeprowadzane z inicjatywy mieszkańców na zasadach określonych uchwałodawstwem lokalnym. Jest to mechanizm możliwy do wykorzystania w szczególności przez ruchy miejskie, które mogą być zarówno ich inicjatorem, jak i aktywnym uczestnikiem.
- **Kontrola społeczna (obywatelska)** to przestrzeń do sprawdzania i oceniania podmiotów sfery publicznej (szczególnie władz i administracji publicznej). Jest to rodzaj kontroli klasyfikowanej jako zewnętrzna, czyli realizowanej przez podmioty i instytucje kontroli znajdujące się poza obrębem systemu instytucji publicznych i poza strukturalnymi związkami z tymi ostatnimi (Kawa, 2022). Niektóre formy kontroli obywatelskiej mają wy-

miar sformalizowany (np. petycje, skargi, wnioski), inne zaś pozainstytucjonalny (np. monitoring stanowionego prawa, działalność mediów). Również działalność organizacji pozarządowych (zwłaszcza rzeczniczych i strażniczych) jest kwalifikowana jako wskazany rodzaj kontroli. Jej skutki powinny prowadzić do jakiegoś rodzaju poprawy, korekty konkretnych decyzji czy funkcjonowania danego podmiotu oraz do zwiększenia responsywności władz i administracji publicznej.

- **Obowiązki posła** – ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora przyznaje obywatelom przestrzeń do kontaktu z nimi, co może być wykorzystane jako pozyskanie danego polityka do sprawy, którą reprezentuje organizacja/ruch społeczny. Jak stanowi art. 21.1. posłowie i senatorowie przyjmują opinie, postulaty, wnioski wyborców oraz ich organizacji i biorą je pod uwagę w swej działalności parlamentarnej. W celu ułatwienia kontaktu z posłem/senatorem tworzą oni biura poselskie, senatorskie lub poselsko-senatorskie w celu obsługi swojej działalności w terenie (art. 23.1). Realizacja wskazanych obowiązków pozwala nawiązywać bezpośrednie kontakty z reprezentantami władzy, decydentami najwyższego szczebla.
- **Petycja** – to zinstytucjonalizowana forma protestu wobec działalności władz i administracji publicznej. Jej podstawa prawna występuje w Konstytucji RP (art. 63), szczegóły zaś reguluje ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach. Jak stanowi przepis (art. 2. ust. 1) petycja może być złożona przez osobę fizyczną lub prawną, jednostkę organizacyjną niebędącą osobą prawną lub grupę tych podmiotów („podmiot wnoszący petycję”) do organu władzy publicznej, a także do organizacji lub instytucji społecznej w związku z wykonywanymi przez nią zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Petycja może być złożona w interesie: 1) publicznym; 2) podmiotu wnoszącego petycję; 3) podmiotu trzeciego, za jego zgodą. Przedmiotem petycji może być żądanie, w szczególności, zmiany przepisów prawa, podjęcia rozstrzygnięcia lub innego działania w sprawie dotyczącej podmiotu wnoszącego petycję, życia zbiorowego lub wartości wymagających szczególnej ochrony w imię dobra wspólnego, mieszczących się w zakresie zadań i kom-

petencji adresata petycji. Petycja to środek oddziaływania organizacji rzeczniczych oraz strażniczych.

- **Proces sądowy** stanowi formę „osobistego” sprzeciwu wobec postępowania organów publicznych i realizowany jest w trybie sądownoadministracyjnym, na podstawie ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo przed sądami administracyjnymi, w charakterze skarżącego (art. 32). Zdolność taką przypisano zarówno osobom fizycznym oraz prawnym, jak i organizacjom społecznym, choćby nie posiadały osobowości prawnej, w zakresie ich statutowej działalności w sprawach dotyczących interesów prawnych innych osób (art. 25 i 26). Organizacje społeczne mogą także przyłączać się do spraw sądowych interesujących z punktu widzenia interesu publicznego, do czego uprawnia je art. 33 ust. 2 (Batko-Tołuć, Izdebski, 20). Organizacje ruchów społecznych bywają także zaangażowane w praktykę procesów sądowych na poziomie prawa cywilnego, np. gdy autorytety działające na ich rzecz zdecydują się wszcząć tego rodzaju postępowanie w odpowiedzi na ataki kontrruchów. Opisywane rozwiązanie stanowi „ścieżkę ostateczną”, gdy łagodniejsze rozwiązania (skargi, wnioski) nie skutkują. W ramach opisywanego mechanizmu powstała praktyka określana jako SLAPP (ang. *strategic lawsuits against public participation*) – zjawisko tzw. strategicznych pozwów przeciw działaczom i działaniom związanym z partycypacją publiczną.

Szczególnym rodzajem zaangażowania w procesy sądowe jest litygacja strategiczna – rodzaj działania prawnego podejmowanego w interesie publicznym, mającego na celu eksponowanie ważnych kwestii społecznych, przeciwdziałanie naruszeniom prawa oraz uzyskanie jak najszerzego rozgłosu dla danej sprawy. Najczęściej polega na wszczynaniu postępowania przed sądem w celu kształtowania systemu prawnego (zmiana prawa lub praktyki jego stosowania). Przykładem zastosowania litygacji strategicznej jest działalność (np. Instytutu Spraw Publicznych) w zakresie wspierania par jedнопłciowych – w obszarze równości płci (w ramach projektu Obserwatorium Równości Płci).

- **Skarga** to zinstytucjonalizowana forma protestu wobec działalności władz i administracji publicznej. Podstawę

do takiej formy wyrażania niezadowolenia przez obywateli znajdujemy w Konstytucji RP (art. 63). Szczegóły stosowania skargi reguluje k.p.a. (art. 227 i nast.), w którym określono, że przedmiotem skargi może być w szczególności zaniedbanie lub nienależyte wykonywanie zadań przez właściwe organy albo przez ich pracowników, naruszenie praworządności lub interesów skarżących, a także przewlekłe lub biurokratyczne załatwianie spraw. Warto nadmienić, iż skargę można także złożyć na działalność organizacji społecznej (art. 230 k.p.a.), dotyczy to jednak sytuacji, gdy realizują one zadania publiczne.

- **Strajk** to zinstytucjonalizowana forma oporu realizowana, co do zasady, wobec pracodawcy i/lub w celu wywarcia wpływu na ustawodawcę, o ile dana kwestia leży w jego gestii decyzyjnej. Przeprowadzenie strajku, mimo że dotyczy formalnie rynku pracy, może mieć szerszy wymiar, stąd warto potraktować tę formę protestu jako element otoczenia działalności realizowanej przez organizacje ruchów społecznych – wynika to z faktu, że określone grupy zawodowe często wspierają się solidarnie. Strajk jest w polskim prawie regulowany ustawą z dnia 23 maja 1991 o rozwiązywaniu sporów zbiorowych. Zdefiniowano go (art. 17.1.) jako zbiorowe powstrzymanie się pracowników od wykonywania pracy w celu rozwiązania sporu dotyczącego (art. 1) warunków pracy, płac lub świadczeń socjalnych oraz praw i wolności związkowych pracowników lub innych grup, którym przysługuje prawo zrzeszania się w związkach zawodowych. Strajk jest organizowany po wyczerpaniu procedur rokowań, mediacji i arbitrażu, dlatego też jest traktowany jako środek ostateczny. Udział w strajku jest dobrowolny. Strajk może mieć wymiar solidarnościowy – wspierający pracowników innych zakładów (art. 22). Może przyjąć formy strajku głodowego, okupacyjnego, ostrzegawczego, generalnego, włoskiego (skrajnie skrupulatne wykonywanie obowiązków zawodowych), dzikiego (nielegalny z punktu widzenia u.r.s.z.). Z perspektywy ruchów społecznych strajk jest formą protestu wymagającą zaangażowania instytucjonalnego związków zawodowych – wymaga więc współpracy, w przedmiocie oddziaływania zaś może wiązać się z kwestiami podejmowanymi przez ruchy pracownicze, równościowe itp.

- **Sygnalista** to zinstytucjonalizowana forma działania polegającego na nagłaśnianiu sytuacji niepokojących, uregulowana ustawą z dnia 14 czerwca 2024 r. o ochronie sygnalistów. Whistleblower (z ang. „gwizdkowy, dmuchający w gwizdek”) to forma (najczęściej jednostkowego) donosicielstwa na bezpośrednich przełożonych lub kooperantów, którzy dokonują np. malwersacji, korupcji czy pogwałcenia prawa w jednostkach sektora publicznego. Działania te polegają na powiadamianiu władz, organów ścigania, inspekcji, straży i innych uprawnionych podmiotów o zidentyfikowanych przypadkach czy też podejrzeniach naruszenia prawa, procedur, interesu publicznego (Skrzypiec, 2011, 11). W świetle przepisu (art. 4.1) sygnalista to osoba fizyczna lub prawna, która zgłasza lub ujawnia informację o naruszeniu prawa w kontekście związanym z pracą. Może to być pracownik, pracownik tymczasowy, osoba świadcząca pracę na innej podstawie niż stosunek pracy, przedsiębiorca, prokurent, akcjonariusz lub wspólnik, osoby zatrudnione przez podwykonawców czy dostawców, stażysta, wolontariusz, praktykant. Przedmiotem naruszenia może być korupcja, zamówienia publiczne, naruszenia związane ze świadczeniem usług, produktów i rynków finansowych, przeciwdziałanie praniu pieniędzy, bezpieczeństwo produktów i transportu, ochrona środowiska, ochrona radiologiczna, bezpieczeństwo żywności, zdrowie i dobrostan zwierząt, zdrowie publiczne, ochrona konsumentów, prywatności i danych osobowych, bezpieczeństwo w sieci i systemów teleinformatycznych, konstytucyjnych wolności i praw człowieka oraz obywatela. Sygnalista kieruje zgłoszenie naruszenia prawa do właściwego organu prawnego, Rzecznika Praw Obywatelskich lub właściwego organu prawnego – może to zrobić imiennie, i podlega ochronie na podstawie wskazanej ustawy, lub anonimowo. Ochrona sygnalisty polega na zakazie (art. 12 u.o.s.) stosowania działań odwetowych wobec niego.
- **Udział w obradach organów stanowiących** to prawo obywatela do udziału w posiedzeniach organów pochodzących z wyborów (i ich organów wewnętrznych). Możliwość ta dotyczy obserwowania prac takich podmiotów, jak rada gminy, rada powiatu, sejmik województwa, Sejm, Senat czy też komisji jako ich organów wewnętrznych. Udział ów może mieć charakter osobisty

lub pośredni (z wykorzystaniem zapisów w wersji elektronicznej i/lub pisemnej) udostępnianej bez przeszkód obywatelom. Wskazany mechanizm umożliwia działania strażnicze oraz szerzej – rzecznicze. Udział społeczeństwa w posiedzeniach organów pochodzących z wyborów regulowany jest przez różnego rodzaju przepisy. W zależności od poziomu analizowanego władztwa są to zarówno ustawy ustrojowe dotyczące poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego, uchwałodawstwo (gminne, powiatowe, samorządu województwa), statuty/regulaminy określające schematy prac organów jst, jak i Regulamin Pracy Sejmu RP czy przepisy porządkowe (np. ustanawiane przez Marszałka Sejmu RP).

- **Ujawnienie publiczne** – to zinstytucjonalizowana forma działania polegająca na podaniu do wiadomości publicznej (prasa, telewizja) informacji o nieprawidłowościach. Ujawnienia dokonuje sygnalista, którego chroni przed działaniami odwetowymi u.o.s. W tej kategorii mieszczą się m.in. śledztwa dziennikarskie czy działalność hakytywistów.
- **Wniosek** to zinstytucjonalizowana forma protestu wobec działalności władz i administracji publicznej. Podstawę dla jego sformułowania znajdujemy w Konstytucji RP (art. 63). Szczegóły dotyczące wniosku reguluje k.p.a. (art. 241 i nast.), w którym określono, że przedmiotem wniosku mogą być w szczególności sprawy ulepszenia organizacji, wzmocnienia praworządności, usprawnienia pracy i zapobiegania nadużyciom, ochrony własności, lepszego zaspokajania potrzeb ludności.
- **Wysłuchanie publiczne** – polega na dopuszczeniu do głosu, podczas tworzenia prawa na szczeblu krajowym, wszystkich, którzy będą tym prawem dotknięci. Procedura odbywa się w sposób uporządkowany i formalnie uregulowany. Wstęp na wysłuchanie powinien zostać zapewniony każdemu, kto uprawdopodobni swój interes i jest w stanie wnieść nową/dodatkową wiedzę. Ze względów praktycznych oraz ustrojowych preferowane są podmioty zbiorowe – takie, które będą w stanie wnieść do debaty wartościowe i fachowo opracowane informacje, a więc środowiska eksperckie, stowarzyszenia obywateli, grupy producenckie, lobbies itp. (Dobrowolski, Gorywoda, 2004, 5). Wysłuchanie publiczne uruchamiane jest na etapie prac komisji

sejmowych lub senackich (w tym przypadku wysłuchanie publiczne dotyczy projektów senackich). Obecnie podstawę prawną wysłuchania publicznego znajdujemy w u.d.l. (art. 8–9) oraz w Regulaminie Sejmu art. 70a i nast. (Dział II, Rozdział 1a „Wysłuchanie publiczne”) i w Regulaminie Senatu art. 80a (Borski, 2016).

- **Zgromadzenie** to rozwiązanie regulowane w polskim systemie ustawą z dnia 24 lipca 2015 r. Prawo o zgromadzeniach. Zgromadzeniem jest zgrupowanie osób na otwartej przestrzeni dostępnej dla nieokreślonych imiennie osób w określonym miejscu, w celu odbycia wspólnych obrad lub wyrażenia wspólnego stanowiska w sprawach publicznych (art. 3.1). Zgromadzenie może być zaplanowane, jednak prawo przewiduje także jego organizację spontaniczną (art. 3.2), gdy odbywa się w związku z zaistniałym nagłym i niemożliwym do wcześniejszego przewidzenia wydarzeniem związanym ze sferą publiczną, którego odbycie w innym terminie byłoby niecelowe lub mało istotne z punktu widzenia debaty publicznej. Zgromadzenie może przyjmować formę manifestacji, protestu, wiecu, pikiety, demonstracji/kontrdemonstracji. Wyróżniamy zgromadzenia zgłaszane w sposób zwykły lub uproszczony oraz zwykłe i cykliczne. Obywatele zgłaszają chęć zorganizowania zgromadzenia, informując o tym organ gminy lub centrum kryzysowe. W przypadku zgromadzeń spontanicznych nie jest to potrzebne. Zgromadzenie może mieć charakter cykliczny i jako takie jest zgłaszane do wojewody. Organizator, zgłaszając zgromadzenie, określa jego datę, godzinę rozpoczęcia i zakończenia, miejsce rozpoczęcia i zakończenia, trasę przejścia, przewidywaną liczbę uczestników, cel (określenie spraw publicznych, których dotyczy), rodzaj środków zapewniających spokojny przebieg, a także przekazuje dane dotyczące organizatora i każdorazowo dane dotyczące przewodniczącego.

Organizacje ruchów społecznych podejmują różnego rodzaju działania – zarówno te o charakterze unormowanym (jak opisane powyżej), jak i niewymagające takiego rodzaju obwarowań, natomiast wpisujące się w praktykę życia społecznego oraz repertuary ruchów społecznych. Przede wszystkim należy jednak pamiętać, że podejmowane przez organizacje/ruchy akcje nigdy nie ograniczają się do jedne-

go rodzaju aktywności. Zazwyczaj jest to zbiór różnorodnych działań mających doprowadzić do osiągnięcia szerzej zakrojonych celów. Będą to działania unormowane oraz niezinstytucjonalizowane (szerzej opisane w pozostałych rozdziałach niniejszego opracowania). Prawnie unormowane mechanizmy oddziaływania będą wymagać od osób/organizacji je stosujących zarówno znajomości obowiązujących regulacji, jak i nawiązywania współpracy wewnątrzsektorowej w wielu sytuacjach, co wiąże się z koniecznością posiadania osobowości prawnej.

Podsumowanie

Ruchy społeczne to podmioty, które nie funkcjonują w próżni organizacyjnej. Istnieje co najmniej kilka scenariuszy odzwierciedlających ich związki z działalnością zorganizowaną i organizacjami jako takimi: 1) osiągając kolejne etapy rozwoju, ruchy społeczne mogą się stać organizacjami (mniej lub bardziej sformalizowanymi); 2) organizacje (najczęściej pozarządowe) mogą zainicjować ruch społeczny, odgrywając rolę rzeczników danej doniosłej kwestii społecznej; 3) organizacje pozarządowe mogą stać się zapleczem zasobów dla ruchu społecznego; 4) ruchy społeczne mogą wchodzić w liczne alianse (współdziałanie) z organizacjami. Aby osiągnąć cele oraz zakładane rezultaty, a w ostateczności zmianę społeczną, ruchy społeczne muszą mobilizować, koordynować, organizować, w związku z czym w naturalny sposób wchodzi na scenę działania zorganizowanego.

Ilość i jakość zasobów potrzebnych ruchowi społecznemu (materialne, ludzkie, społeczno-organizacyjne, kulturowe) do osiągania celów i zakładanych rezultatów są wprost proporcjonalne do etapu rozwoju danego ruchu oraz skali/ambicji jego oddziaływania (mobilizacji). Do koordynacji tych zasobów niezbędna jest „jakaś” forma organizacji. Stąd w przypadku ruchów dążących do trwałej zmiany społecznej ujawnia się potrzeba wypracowania formalnych rozwiązań organizacyjnych.

Sektor pozarządowy stanowi dogodny środowisko rozwoju ruchów społecznych. Składają się na niego zarówno tzw. klasyczne organizacje (podmioty o większym poziomie sformalizowania, działające w wyznaczonych ramach prawnych i/lub organizacyjnych), jak i podmioty nieformalne

(tzw. czwarty sektor), bardziej spontaniczne, oddolne, samopomocowe, bez trwałych struktur. Zbiór ten można określić mianem organizacji społecznikowskich, w których ruchy społeczne znajdują przestrzeń relatywnie swobodnego działania – mogą na różne sposoby czerpać z tego środowiska rozmaite zasoby, włącznie z przyjmowaniem form prawnych charakterystycznych dla organizacji trzeciego lub czwartego sektora. Ten swoisty konglomerat stanowi tzw. przemysł ruchów społecznych (SMI) dążących w mniej lub bardziej zaawansowany sposób do zmiany społecznej.

Naturalnym środowiskiem funkcjonowania ruchów społecznych jest przestrzeń formalna i organizacyjna, w jakiej funkcjonują organizacje rzecznicze (w tym strażnicze) czy wyspecjalizowane, takie jak think tanki (skupiające ekspertów). Ta kategoria organizacji, podejmujących działania mobilizujące oraz edukację opinii publicznej, obejmuje w Polsce 34% podmiotów społecznikowskich, rzecznictwem wyrażonym wprost zajmuje się zaś 27% sektora. Przestrzeń tę należy traktować jako dogodną do mobilizacji, koordynacji i organizowania działań wpisujących się w podejmowane przez ruchy społeczne kwestie czy aktywności, szczególnie te związane z demokracją nadzorującą (Rosanvallon, 2011).

Szczególne znaczenie w przestrzeni organizacji sektora pozarządowego należy przypisać współpracy (wewnątrz) sektorowej, która może przyjąć postać mniej lub bardziej sformalizowaną. Zawsze jednak wiąże się z kooperacją, a więc także wzmacnianiem oddziaływania na otoczenie. Wartością dodaną wskazanego rodzaju współpracy jest dzielenie się zasobami, jakimi dysponują inni i z innymi – mniej lub bardziej zaawansowane, w zależności od tego, jak ścisła jest kooperacja. W Polsce istnieje pewna skala współpracy wewnątrzsektorowej: 37% organizacji pozarządowych działa przez animowanie współpracy między NGO, a 31% deklaruje przynależność do różnego rodzaju porozumień (Kondycja..., 2023).

Istniejący w naszym kraju porządek prawny stwarza liderom ruchów społecznych wybór co do formy, jaką mogą nadawać prowadzonej działalności aktywistycznej. Do najbardziej popularnych form, przyjmowanych przez NGO-sy, należą stowarzyszenia (rejestrów i zwykłe) oraz fundacje. Ustawodawca przewiduje także różnego rodzaju specjalne rozwiązania dla sektora społecznikowskiego, np. kluby sportowe, koła gospodyń wiejskich, Lokalne Grupy Działania, izby gospodarcze i inne. Przewidziane formy

prawne uwzględniają także zrzeszenia organizacji pozarządowych (powoływanie na podstawie p.s.), stanowiące sformalizowany wariant współpracy wewnątrzsektorowej. Obok rozwiązań umocowanych prawnie istnieje także przestrzeń dla działalności grup niesformalizowanych, np. zbiorów publicznych, inicjatywy lokalnej, zgromadzeń, małych grantów itp. We wskazanych przypadkach inicjatywa może należeć do niesformalizowanej grupy osób, jakkolwiek formalnie reprezentantem grupy jest osoba fizyczna wskazana jako odpowiedzialna za przebieg danej inicjatywy.

Obowiązujące w Polsce prawo stwarza organizacjom pozarządowym/ruchom społecznym wiele możliwości dzia-

łania. Są to rozwiązania dotyczące: 1) współdziałania przez doradztwo/opiniowanie (ciała dialogu społecznego, opiniodawcze); 2) wpływania na proces legislacyjny (inicjatywa ustawodawcza, uchwałodawcza, konsultacje publiczne, wysłuchanie publiczne); 3) prowadzenia czynności monitorujących działanie sektora publicznego (procesy sądowe, ujawnienia publiczne, sygnaliści, dostęp do informacji publicznej); 4) bezpośredniego dostępu do władz publicznych (udział w obradach organów stanowiących, realizacja obowiązków posła/senatora); 5) wyrażania sprzeciwu (strajk, zgromadzenie, petycja, skarga, wniosek). Przepisy prawa regulują dostęp do tego rodzaju rozwiązań i tryb ich realizacji/wykorzystania.

Rekomendacje

1. Liderzy ruchów społecznych, podejmując działalność w ramach ruchu, muszą mieć na względzie, że sektor organizacji pozarządowych to naturalny sojusznik, który dysponuje zasobami materialnymi, ludzkimi, społeczno-organizacyjnymi, kulturowymi, moralnymi. Z tego względu istotna jest jego znajomość zarówno w wymiarze merytorycznym, ilościowym, jak i terytorialnym, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki, którą dany ruch podejmuje i która będzie spójna z obszarem aktywności danego zbioru organizacji pozarządowych.
2. Liderzy ruchów społecznych rozpoczynając działalność, powinni liczyć się z tym, że wraz z upływem czasu ruch będzie się zmieniać, co może się wiązać z koniecznością poddawania się procesom formalizacji prowadzonej aktywności.
3. Liderzy ruchów społecznych powinni mieć świadomość, że realizacja postulatów głoszonych przez ruch może wiązać się z koniecznością uruchomienia formalnej struktury organizacyjnej (np. stowarzyszenia, fundacji, zrzeszenia), ponieważ taka forma zapewnia szersze możliwości wchodzenia w stosunki prawne, częstokroć pozwalające w bardziej wiarygodny/partnerski sposób reprezentować interesy zwolenników ruchu, a niekiedy także podnosi poziom legitymizacji.
4. Prowadzenie ruchu oznacza potrzebę posiadania wiedzy w zakresie rozwiązań prawnych dotyczących zarówno form organizowania struktur, procesów zarządczych, jak i podejmowanych działań. Z tego względu przywódcy ruchów powinni mieć przygotowanie, które pozwoli sprawnie mobilizować i koordynować działalność ruchu.
5. Podejmowanie decyzji wiążących się z formalną stroną funkcjonowania ruchu społecznego oznacza potrzebę posiadania wizji rozwoju ruchu (określoną misję, cele, planowane rezultaty, strategię działania itp.) – liderzy ruchu powinni być przygotowani pod tym względem, aby nie marnotrawić uruchamianych zasobów.
6. Funkcjonowanie ruchu społecznego w sieciach współpracy oznacza konieczność prowadzenia wymiany zasobów. Liderzy ruchu muszą więc posiadać umiejętność rozeznania, co ich ruch może zaoferować innym, oraz świadomość, jakich zasobów potrzebuje i które z nich może pozyskać z otoczenia.

Bibliografia

- Batko-Tołuć K., Izdebski K. (2012), *Organizacje strażnicze w Polsce. Stan obecny, wyzwania, perspektywy*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Bogacz-Wojtanowska E. (2013), *Zdolności organizacyjne a współdziałanie organizacji pozarządowych*, Kraków: Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Bogacz-Wojtanowska E. (2024), *Druga twarz trzeciego sektora. Współczesne wyzwania zarządzania organizacjami pozarządowymi*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Borski M. (2016), *Wysłuchanie publiczne – ważna, chociaż niedoceniana instytucja demokracji partycypacyjnej*, „Rocznik Administracji i Prawa”, nr XVI(1).
- Besta T., Jaśko K., Grzymała-Moszczyńska J., Górka P. (2019), *Walcz – protestuj – zmieniaj świat. Psychologia aktywizmu*, Sopot: Smak Słowa.
- della Porta D., Diani M. (2009), *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Długosz D., Wygnański J.J. (2005), *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej*, Warszawa: Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych.
- Dobrowolski P., Gorywoda Ł. (2004), *Publiczne wysłuchanie: Kontrola stanowienia prawa przez obywateli*, Warszawa: Instytut Sobieskiego.
- Dytman-Stasieńko A. (2017), *Haktywizm – ruch społeczny czy metoda działania?*, [w:] Marczevska-Rytko M., Maj D. (red.), *Nowe ruchy społeczne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2022 r. – wyniki wstępne (2023)*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Efekt mrozący. O kondycji rzecznictwa organizacji pozarządowych (2023)*, Raport z badań, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Itrich-Drabarek J. (red.), *Encyklopedia administracji publicznej (2018)*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Encyklopedia administracji publicznej*, http://encyklopedia-ap.uw.edu.pl/index.php/Organizacje_straznicze (dostęp: 25.08.2024)
- Federacja w działaniu*, <https://poradnik.ngo.pl/federacja-w-dzialaniu-1538569574908> (dostęp: 05.09.2024)
- Forma ma znaczenie. Stowarzyszenia i fundacje (2019)*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Kawa T. (2022), *Kontrola społeczna (obywatelska) administracji publicznej*, [w:] Bojanowski T. (red.), *Prawne aspekty społecznej kontroli administracji publicznej*, Lublin: Episteme Wydawnictwo Naukowe.
- Klandermans B., Tarrow S. (2008), *Mobilizacja w ruchach społecznych: o syntezie koncepcji europejskich i amerykańskich*, [w:] Gorlach K., Mooney P.H. (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Knosala E. (2010), *Zarys nauki administracji*, wyd. 3, Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer.
- Kondycja organizacji pozarządowych. Trendy 2002–2022 (2023)*, Raport z badań, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Lahusen C. (2008), *Kręgi koktajlowe, czyli organizacje ruchów społecznych a Unia Europejska*, [w:] Gorlach K., Mooney P.H. (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Maślanka T., Wiśniewski R. (red.) (2015), *Kultury kontestacji. Dziedzictwo kontrkultury i nowe ruchy społecznego sprzeciwu*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Marchaj R. (2016), *Samorządowe konsultacje społeczne*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Marczevska-Rytko M. (2015), *Kategoria nowych ruchów społecznych w ujęciu Manuela Castellsa*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska. Sectio K”, vol. XXII, 2.
- Marczevska-Rytko M., Maj D. (red.) (2017), *Nowe ruchy społeczne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Minkoff D.C., McCarthy J.D. (2008), *Nowe kierunki badań procesów organizacyjnych w ruchach społecznych*, [w:] Gorlach K., Mooney P.H. (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Postulat zebrania regulacji prawa organizacji pozarządowych w jednym akcie prawnym. Opinia prawna (2024), Kraków: Pająchkowska i Wspólnicy. Kancelaria Prawna Sp. K.
- Potasińska A. (2015), *Współczesny rynek pracy – ruchy społecznego sprzeciwu*, [w:] Maślanka T., Wiśniewski R. (red.), *Kultury kontestacji. Dziedzictwo kontrkultury*

i nowe ruchy społecznego sprzeciwu, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Rosanvallon P. (2011), *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

Schmidt J. (2012), *Rozwój organizacji pozarządowych. Teoria i praktyka*, Warszawa: SEDNO Wydawnictwo Akademickie.

Skrzypiec R. (2011), *Raport całościowy obejmujący badania IDI i FGI przeprowadzone w ramach projektu: Analiza doświadczeń polskich i zagranicznych organizacji strażniczych*, Warszawa: Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych i Oświatowych „CUMULUS”.

Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo ZNAK.

Źródła prawa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r. nr 78, poz. 483)

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (DzU 2024 poz. 572)

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (DzU z 1984 r. nr 21, poz. 166 ze zm.)

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (DzU z 1989 r. nr 20, poz. 104 ze zm.)

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (DzU z 1989 r. nr 29, poz. 155 ze zm.)

Ustawa z dnia 30 maja 1989 r. o izbach gospodarczych (DzU z 1989 r. nr 35, poz. 195 ze zm.)

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 1990 r. nr 16, poz. 95 ze zm.)

Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców (DzU z 1991 r. nr 55, poz. 235 ze zm.)

Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych (DzU z 1991 r. nr 55, poz. 236 ze zm.)

Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (DzU z 1991 r. nr 55, poz. 234 ze zm.)

Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora (DzU z 1996 r. nr 73, poz. 350 ze zm.)

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (DzU z 1998 r. nr 91, poz. 578 ze zm.)

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (DzU z 1998 r. nr 91, poz. 576 ze zm.)

Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (DzU z 2001 r. nr 112, poz. 1198 ze zm.)

Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (DzU z 2002 r. nr 153, poz. 1270 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (DzU z 2003 r. nr 96, poz. 873 ze zm.)

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (DzU z 2004 r. nr 64, poz. 593)

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa (DzU z 2005 r. nr 169, poz. 1414 ze zm.)

Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (DzU z 2010 r. nr 127, poz. 857 ze zm.)

Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach (DzU z 2014 r. poz. 1195 ze zm.)

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności (DzU z 2015 r. poz. 378 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach (DzU z 2015 r. poz. 1485 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (DzU z 2015 r., poz. 1240 ze zm.)

Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich (DzU z 2018 r. poz. 2212 ze zm.)

Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych (DzU z 2021 r. poz. 2490 ze zm.)

Ustawa z dnia 14 czerwca 2024 r. o ochronie sygnalistów (DzU z 2024 r. poz. 928)

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (DzU z 2002 r. nr 100, poz. 908 ze zm.)

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. – Regulamin Senatu (M.P. 2024 poz. 10)

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. 2022 poz. 990)

ROZDZIAŁ 5

Państwowe represje i ograniczenia w działalności ruchów społecznych

Elżbieta Szyszlak

Wprowadzenie

W swojej aktywności ruchy społeczne nieustannie są konfrontowane z problemami mieszczącymi się w kategoriach szeroko pojętego bezpieczeństwa i porządku publicznego. Akcje, które organizują, z jednej strony wymagają zapewnienia bezpieczeństwa ich uczestnikom, z drugiej zaś mogą stać w opozycji do obowiązujących ich przepisów i regulacji dotyczących właśnie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Ich uczestnicy mogą tym samym być narażeni na represje ze strony państwa i stanowiącego jego emanację aparatu policyjnego i wymiaru sprawiedliwości. Warto także pamiętać, że przedmiotem aktywności ruchów społecznych mogą być różne aspekty bezpieczeństwa. W niniejszym rozdziale, w części pierwszej przeanalizowano konstytucyjne i ustawowe ograniczenia aktywności ruchów społecznych, a w kolejnej – ograniczenia ich repertuaru działań. Następnie omówiono instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego, często wykorzystywaną przez ruchy do realizacji swoich celów w przeszłości. Obecnie ta forma działania przeżywa swój renesans. Ostatnia część dotyczy relacji policja a ruchy społeczne. Zadania tej formacji obejmują m.in. zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego, stąd często dochodzi do konfrontacji między ruchami a policją. Jednocześnie zabezpiecza ona wydarzenia organizowane przez aktywistów. Warto zauważyć, że w pewnych okolicznościach może dojść do udanej kooperacji między tymi podmiotami.

Konstytucyjne i ustawowe ograniczenia działalności ruchów społecznych

W Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. zawarty został katalog praw i wolności obywatelskich istotnych w kontekście możliwości powstawania, rozwoju i aktywności ruchów społecznych. Do takich należą m.in. prawo do wolności słowa, do wolności sumienia, do wolności religijnych, prawa mniejszości narodowych i etnicznych, prawo do dostępu do informacji, do zgromadzeń (zob. rozdz. 4). Ustawodawca wskazał, w jakim wypadku, tylko i wyłącznie, mogą zostać ograniczone prawa i wolności obywateli zagwarantowane konstytucyjnie, a więc także wspomniane wcześniej prawa. Może to nastąpić jedynie na mocy ustawy i tylko wtedy, gdy te ograniczenia są „konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób”. Owe ograniczenia nie mogą jednak naruszać „istoty wolności i praw” (Konstytucja, art. 31). W nauce prawa oraz orzecznictwie zapis ten jest jednak

interpretowany w ten sposób, że źródłem ograniczeń mogą być nie tylko ustawy, lecz także inne akty normatywne, gdyż niejednokrotnie ustawodawca zawierał w nich rozwinięcie i dopełnienie zapisów w ustawie (Wentkowska, 2017, 63).

Podmiotem, do którego zwraca się w pierwszej kolejności organizator zgromadzenia, jest organ gminy¹, mogący w pewnych okolicznościach zakazać organizowania zgromadzenia, choć decyzję taką wydaje nie później niż 96 godzin przed planowaną datą wydarzenia. Wśród takich okoliczności wymienić można sytuacje, gdy:

- cel zgromadzenia „narusza wolność pokojowego zgromadzania się”;
- jego odbycie jest niezgodne z cytowanym już art. 4 wspomnianej ustawy lub „zasadami organizowania zgromadzeń”;
- „cel zgromadzenia lub jego odbycie naruszają przepisy karne”;
- jego odbycie może się wiązać z zagrożeniem dla życia lub zdrowia ludzi lub zagrażać mieniu „w znaczących rozmiarach”.

Podstawą do odmowy może być także fakt, że zgromadzenie ma się odbyć w czasie oraz miejscu planowanego zgromadzenia organizowanego cyklicznie (Ustawa 2015, art. 14).

W ustawie przewidziano również sytuację, w której zgromadzenie może zostać rozwiązane. W momencie zaistnienia wymienionych okoliczności może to zrobić zarówno przewodniczący zgromadzenia, którego wyznacza organizator, jak również organ gminy z własnej inicjatywy lub na wniosek policji. Dzieje się tak, gdy przebieg zgromadzenia narusza przepisy ustawy i przepisy karne, stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi oraz mienia „w znaczących rozmiarach”, a także, w przypadku przewodniczącego zgromadzenia – gdy uczestnicy „nie podporządkują się jego poleceniom” (Ustawa 2015, art. 19, ust. 6; art. 20, ust. 1, 2). Wraz z rozwiązaniem zgromadzenia wszyscy uczestnicy powinni niezwłocznie opuścić miejsce, w którym się odbywało.

Pamiętając, że zgromadzenia organizowane z zamiarem odbycia obrad lub wyrażenia opinii w ważnej publicznie sprawie przybierają różne formy, warto wspomnieć kiedy udział w nich może skończyć się, zgodnie z kodeksem wy-

kroczeń, sankcjami karnymi¹. Uczestnik może zostać ukarany, m.in. gdy:

- pozostaje na miejscu zgromadzenia po jego rozwiązaniu;
- bierze udział w zgromadzeniu, posiadając niebezpieczne materiały lub narzędzia;
- przeszkadza w przeprowadzeniu innego (legalnego) zgromadzenia;
- organizuje nielegalne zgromadzenie;
- tamuje i utrudnia ruch na drodze publicznej;
- wjeżdża na autostradę lub drogę ekspresową pojazdem, dla którego nie jest ona przeznaczona;
- zatrzymuje pojazd na autostradzie lub drodze ekspresowej w innych miejscach niż wyznaczone w tym celu;
- nie stosuje się do poleceń policjanta;
- powoduje zagrożenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym (za to może również grozić odebranie prawa jazdy);
- zanieczyszcza drogę publiczną;
- pozostawia pojazd, przedmiot lub zwierzę na drodze publicznej w sposób stwarzający niebezpieczeństwo lub utrudniający ruch;
- chodzi/spaceruje po pasach dla pieszych przeznaczonych do przechodzenia przez jezdnię (Ustawa 1971, art. 52, 65a, 90–91; Warto wiedzieć).

Ograniczenia możliwości korzystania przez ruchy społeczne i ich członków z przysługujących im konstytucyjnie i ustawowo praw mogą wystąpić także w przypadku stanów nadzwyczajnych: stanu wojennego, wprowadzanego w sytuacji zewnętrznego zagrożenia państwa, i stanu wyjątkowego, ogłaszanego, gdy wystąpi „szczególne zagrożenie konstytucyjne ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, w tym spowodowane działaniami terrorystycznymi” (Ustawa 2002a, art. 2). W pierwszym przypadku można zawiesić lub ograniczyć takie prawa i wolności obywatelskie, jak m.in. prawo do strajków pracowniczych i innych form protestu, do akcji protestacyjnych studentów, organizowanych przez stowarzyszenia i organizacje studenckie, do „strajków i innych niż strajki form akcji protestacyjnych rolników”, do organizowania i przeprowadzania zgromadzeń publicznych, do organizo-

¹ Szczegółowe omówienie ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach – zob. rozdz. 4.

² Na ogół w postaci grzywny, której wysokość ustalana jest w postępowaniu mandatowym lub sądowym.

wania i przeprowadzania imprez masowych oraz imprez niemasowych odbywających się w ramach działalności kulturalnej o charakterze artystycznym i rozrywkowym, do dostępu do informacji publicznej. Nakazuje się także wówczas okresowe zaniechanie działalności różnego typu organizacji i stowarzyszeń, w tym ruchów obywatelskich, oraz innych dobrowolnych zrzeszeń. Może być także ograniczona możliwość przemieszczania się, jak również wprowadzona prewencyjna cenzura środków masowego przekazu oraz kontrola zawartości listów, paczek, przesyłek kurierskich itp. Za nieprzestrzeganie wprowadzonych zakazów, w tym m.in. organizowanie zgromadzeń, strajków, akcji protestacyjnych, grożą kary więzienia oraz grzywny (Ustawa 2002b, art. 18–24, ust. 1, 26, ust. 4; 31–33; Ustawa 2002a, art. 16, 18, 20–21, 23).

Stanem nadzwyczajnym jest również stan klęski żywiołowej, z którego wprowadzeniem także mogą się wiązać ograniczenia praw i wolności osobistych, istotne z perspektywy działalności ruchów społecznych, jak m.in. nakaz lub zakaz przebywania w określonych miejscach i obiektach oraz na określonych obszarach, nakaz lub zakaz określonego sposobu przemieszczania się, zakaz organizowania lub przeprowadzania imprez masowych, ograniczenie prawa do strajku. Również w tym przypadku za naruszenie tych zakazów grozi kara aresztu lub grzywny (Ustawa 2002c, art. 21, ust. 1; art. 27).

Ograniczanie praw może także nastąpić w czasie ogłoszenia stanu epidemii. Zdarzyło się tak niedawno w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2. Ówczesne obostrzenia dotyczyły praw obywatelskich istotnych nie tylko z perspektywy działalności ruchów społecznych, lecz także jakiegokolwiek aktywności obywatelskiej. Ograniczenia te przyjmowane były w formie zarówno ustawy, jak i rozporządzeń, co zresztą w tym drugim przypadku budziło kontrowersje. Krytycy tej drogi regulacji w czasie epidemii, m.in. rzecznik praw obywatelskich Adam Bodnar, wskazywali na jej niekonstytucyjność, gdyż miało to miejsce bez ogłoszenia stanu nadzwyczajnego, np. klęski żywiołowej, który umożliwiałby takie rozwiązanie. RPO ocenił, że rząd wprowadzając daleko idące ograniczenia praw i wolności obywatelskich w drodze rozporządzenia, usprawiedliwiał je nadzwyczajnymi okolicznościami, nie ogłaszając jednak formalnie stanu nadzwyczajnego, warunkującego tak niestandardową drogę legislacyjną (Analiza, 2020).

W tym kontekście pojawiły się np. kontrowersje dotyczące organizowanych w tym czasie manifestacji w ramach tzw. Strajku Kobiet, stanowiące egemplifikację realizacji prawa do zgromadzenia oraz tworzenia ruchu społecznego. W retoryce ówczesnych władz przedstawiano je jako nielegalne, gdyż naruszały obowiązujące w czasie pandemii COVID-19 przepisy dotyczące prawa do organizowania i przeprowadzania zgromadzeń. W narracji organizatorów Strajku Kobiet nie naruszały tychże przepisów z powodu ich niekonstytucyjności.

Ograniczenia działań ruchów społecznych

Analizując ograniczenia repertuaru działań ruchów społecznych, można wskazać te wynikające z polityki państwa. Najbardziej radykalnym przykładem jest tutaj oczywiście sytuacja tego typu ruchów w państwach niedemokratycznych, jak choćby w sąsiadującej z Polską Białorusi. Niemniej także w krajach demokratycznych mogą mieć miejsce tego typu ograniczenia, choć nie na tak dużą skalę. Do najnowszych przykładów należy wprowadzenie na terenach przy granicy z Białorusią stanu wyjątkowego, co uniemożliwiało organizacjom społecznym nie tylko podejmowanie działań mających na celu pomoc imigrantom, usiłującym przedostać się do Polski, ale nawet wykluczało możliwość organizowania jakichkolwiek zgromadzeń na tym terenie, jak również przebywania tam. Mimo ostatecznego zniesienia stanu wyjątkowego, stanowisko polskich władz w sprawie nielegalnej imigracji na granicy z Białorusią utrudniało jakiegokolwiek oddolne inicjatywy społeczne w obszarze pomocy.

Kolejne ograniczenia miały miejsce w czasie COVID-19. Ze względu na obostrzenia związane z ogłoszeniem stanu pandemii, niemożliwe było nie tylko podejmowanie przez ruchy społeczne wielu powszechnie przez nie stosowanych form działalności, na czele z organizowaniem zgromadzeń, lecz także rozwijanie podstawowych form działalności. W rezultacie część z nich stała się kompletnie niewidoczna. Niektóre jednak nie tylko nie ograniczyły swojej dzia-

łałości, ale nawet nastąpił jej rozkwit. Dotyczyło to np. ruchów antyszczepionkowych, co związane było oczywiście z kwestią kontrowersji wokół szczepień przeciwko temu wirusowi, oraz ruchów antycovidowych, które zaistniały dzięki pandemii. Warto jednak pamiętać, że również w tym przypadku repertuar działań był mocno ograniczony, a te podejmowane były na granicy legalności lub wbrew prawu. W czasie pandemii odbywały się także masowe demonstracje związane z przyjęciem nowych regulacji antyaborcyjnych, znane jako Strajk Kobiet.

Współcześnie w dobie istnienia zagrożenia terrorystycznego w Europie, widoczne jest w wielu państwach wykorzystywanie przepisów antyterrorystycznych jako pretekstu do ograniczania możliwości organizowania masowych akcji protestacyjnych przez ruchy społeczne. Problem ten sygnalizowany jest m.in. przez aktywny także w Polsce ruch Extinction Rebellion (XR – Bunt Wymierających) i związane z nim organizacje. Więcej informacji na temat ruchu znajduje się w dalszej części rozdziału. W tym kontekście mówi się nawet o kryminalizacji działań podejmowanych przez aktywistów stosujących zasadę nieposłuszeństwa obywatelskiego, a reakcja służb bezpieczeństwa jest niewspółmierna do zagrożenia spowodowanego tymi działaniami. Przykładem jest sytuacja we Włoszech, gdzie ekoaktywiści są traktowani coraz częściej jako zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego i otrzymują zakaz wstępu do miast.

Ograniczenia repertuaru działań ruchów społecznych mogą także wynikać z ich charakteru. Tak dzieje się w przypadku, gdy działania inicjowane przez te ruchy stanowią zagrożenie dla porządku publicznego, bezpieczeństwa publicznego, państwa i innych osób (w tym funkcjonariuszy), ich wolności i godności, a także prywatności. Klasycznymi przykładami tego typu aktywności są te z użyciem przemocy, mowy nienawiści, nawoływania do czynów przestępczych. Poza brakiem zgody na przeprowadzenie tego typu działania ze strony władz, możliwością przerwania takich akcji oraz blokowania kont w mediach społecznościowych czy stron internetowych występują także konsekwencje prawne i finansowe dla ich organizatorów i uczestników. Podejmowanie takich działań może także wywołać brak akceptacji i niechęć społeczeństwa,

co jest niekorzystne z perspektywy ruchów społecznych. Ich celem jest jednak właśnie uzyskanie znacznego poparcia dla swoich postulatów i mobilizacja społeczna. Działania podejmowane przez niektóre ruchy mogą być także ograniczane ze względu na wątpliwości, czy dany ruch mieści się w granicach państwa demokratycznego lub czy nie stanowi instrumentu, za którego pomocą inne państwa usiłują realizować cele swojej polityki. W takich przypadkach sam ruch może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa, stabilizacji i suwerenności państwa, nawet jeśli działania, które podejmuje na pozór nie wydają się niebezpieczne. Współcześnie egemplifikacją tego typu ruchów są te nawołujące do nieangażowania się w wojnę na Ukrainie, które pozostają widoczne w przestrzeni publicznej ze względu na dużą aktywność w organizowaniu manifestacji i demonstracji, jak również aktywność w sieci. Powielają przy tym w dużym stopniu narrację rosyjską. Przykładem może być estoński ruch KOOS (Razem). Władze estońskie sukcesywnie działają na rzecz ograniczenia jego działań, do tego stopnia, że jeden z jego liderów wyjechał do Rosji, aby z Federacji móc swobodnie rozwijać działalność.

Nieposłuszeństwo obywatelskie

Nieposłuszeństwo obywatelskie definiowane jest na ogół jako celowe i świadome nieprzestrzeganie zasad obowiązującego prawa, wynikające z pobudek moralnych, a konkretnie z przekonania, że prawo jest niesprawiedliwe oraz narusza godność i wolności obywateli, mimo że jest obowiązujące i akceptowane. Nieposłuszeństwo obywatelskie nie jest wymierzone w porządek prawny jako taki, lecz w te regulacje, które są wadliwe, np. prowadzą do dyskryminacji jakieś grupy społecznej lub nieodwracalnych skutków dla środowiska naturalnego. Głównym celem jest bowiem zmiana prawa lub polityki władz, korzystna dla „dobra wspólnego”. Co bardzo ważne, w nieposłuszeństwie obywatelskim wyklucza się przemoc³.

³ Choć pojawiają się również opinie, że ta o niewielkiej skali może zwiększyć skuteczność działań, np. „przemoc wobec maszyn” za pomocą których realizowane są działania stanowiące cel protestu (np. dotyczącego sytuacji zwierząt, ich uboju) jest akceptowana.

Instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego mogą stosować zarówno grupy obywateli, jak i jednostki. W tym drugim przypadku celem jest jednak zwrócenie uwagi na przepisy prawa, odnoszące się do (szerszej lub węższej) zbiorowości. Z tego względu podkreśla się, że ma ono zawsze charakter zbiorowy. Skutkiem tak zdefiniowanego nieposłuszeństwa obywatelskiego nie jest realizacja aspiracji czy potrzeb danej grupy, ale wkład w stabilizację sytuacji społeczno-politycznej, gdy postulowane rozwiązania zostaną wprowadzone w życie (Bogaczyk-Vormayr, 2013, 224–226, 244; Grabowska, 2017). Małgorzata Bogaczyk-Vormayr wyróżniła następujące zasady, na których opiera się opisywana instytucja:

- zasada ochrony prawa – rozumianego jako sprawiedliwość, stąd potrzeba krytyki wypaczeń legislatywy;
- zasada kary – stosujący nieposłuszeństwo obywatelskie są świadomi, że konsekwencją ich, niezgodnych przecież z obowiązującym prawem działań, będzie kara, którą są gotowi ponieść;
- zasada obrony innego – problem stanowiący przyczynę nieposłuszeństwa obywatelskiego nie dotyczy tylko jednostki, lecz – potencjalnie lub faktycznie – także innych;
- zasada ochrony innych – odnosi się do wszystkich stron sporu, co oznacza m.in. zaniechanie działań lub ich eskalacji w sytuacji, gdy przeciwnik jest osłabiony;
- zasada zbiorowości – rozszerzanie sporu stanowi realizację idei inkluzji społecznej (przy jednoczesnej ekskluzji władzy) i egalitaryzmu;
- zasada wolności i dowolności – odnosi się do otwartości struktury grupy zaangażowanej w instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego;
- zasada jawności – stosujący nieposłuszeństwo obywatelskie działają w sposób jawny i zapowiedziany, częstokroć celowo nagłaśniając swoje działania;
- zasada otwartych metod – w zależności od reakcji (społeczeństwa i pozostałych stron sporu) na podejmowane działania i ich skuteczność protestujący są otwarci na zmianę lub modyfikację działań;
- zasada przyszłości – protestujący są świadomi konieczności prawdopodobnej długofalowej kontynuacji działań. Przyjmują odpowiedzialność za pierw-

szy akt nieposłuszeństwa obywatelskiego, mając świadomość, że nie jest on działaniem doraźnym, lecz powtarzalnym w przyszłości, czasami nawet w wieloletniej perspektywie czasowej (Bogaczyk-Vormayr, 2013, 233–235).

Instytucja nieposłuszeństwa obywatelskiego budzi wiele kontrowersji, ze względu na fakt, że jego istotą jest wszak łamanie prawa. Stąd pojawiają się głosy, że stosujący ją są po prostu przestępcami. Niemniej istnieje przynajmniej kilka kwestii pozwalających na obalenie tego typu opinii. Po pierwsze, jak już wspomniano, protestujący podejmują działanie nie z braku poszanowania prawa, lecz właśnie z szacunku do niego, z zamiarem poprawy jego niedostatków czy też wadliwych przepisów. Po drugie, celem jest poprawa sytuacji szerszej zbiorowości. I nawet jeśli u źródeł będzie korzyść dla konkretnej jednostki inicjującej akcję, to jednak cel ostateczny jest szerszy. Mówi się w tym kontekście o bezinteresowności stosujących nieposłuszeństwo, co najbardziej bodajże jest widoczne na przykładzie walczących o prawa zwierząt. Po trzecie, kara, która może być bardzo dotkliwa, z uwięzieniem włącznie, jest konsekwencją działań niezgodnych z prawem, ale podjętych nie dla własnych korzyści (w przeciwieństwie do działań przestępczych). Po czwarte, działania nie są podejmowane w ukryciu, lecz celowo nagłaśniane. Po piąte wreszcie, istnienie wspomnianej już zasady niestosowania przemocy przez wykorzystujących obywatelskie nieposłuszeństwo. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że łamanie prawa nie zawsze dotyczy prawa będącego przedmiotem sporu. Niejako „w zastępstwie” mogą być naruszane normy niezwiązane z samą przyczyną nieposłuszeństwa, np. łamanie zasad ruchu drogowego przez blokady jezdni czy przejść dla pieszych. Często podejmuje się tego typu działania, aby zaprotestować przeciw kierunkom polityki rządu.

Istnieje także wątpliwość, kiedy można wykorzystać instytucję obywatelskiego nieposłuszeństwa. W państwie demokratycznym istnieje bowiem wiele różnych działań, które mogą być wykorzystane przez obywateli, aby zmienić istniejący stan rzeczy. Jednym z nich jest działalność w ruchach społecznych. Panuje zgoda, że nieposłuszeństwo powinno być stosowane jako środek ostateczny i z dużą ostrożnością. Przyjmuje się, że do jego stosowania skłania niewielka skuteczność legalnych – dotąd podejmowanych – działań bądź też zbyt daleka czasowo perspektywa zmiany prawa, którego

wadliwość jest jednak widoczna i dotkliwa w teraźniejszości (Grabowska, 2017, 83–86).

Metody wykorzystywane w kampaniach nieposłuszeństwa obywatelskiego można pogrupować w następujących (podstawowych) kategoriach:

- **Protest i perswazja.** Mogą przyjmować formę: demonstracji, manifestacji, milczących demonstracji, kawalkad pojazdów, pisanie petycji i listów otwartych, demonstracyjnej rezygnacji ze stanowisk rządowych, nagród i odznaczeń, malowania graffiti dla wyrażenia protestu, uczestnictwa w pikietach, uroczystościach i obrzędach religijnych, rozbierania się w miejscach publicznych itp. Do najbardziej radykalnych form protestu należą głodówki i samospalenia.
- **Odmowa współpracy.** Może mieć miejsce w wymiarach społecznym, ekonomicznym i politycznym. Do jej form należą m.in. strajki (np. pracownicze, okupacyjne, studenckie, solidarnościowe, rotacyjne), bojkoty (uroczystości, ekonomiczne, wyborów, władz, organizacji), odmowa płacenia podatków, czynszów, uczestnictwo w określonych instytucjach, uchylanie się od służby wojskowej.
- **Interwencja.** Jej istotą jest bezpośrednia interwencja i otwarte starcie ze stroną przeciwną. Może się przejawiać m.in. w formie pokojowego zajęcia i okupacji danego obszaru, miejsca newralgicznego, ujawnienia tajnych dokumentów, materiałów zdobytych w nielegalny sposób a dotyczących danego problemu, nękania bez użycia przemocy (Sharp, 2013, 44, 98–107; Frączak, 1997).

Wymienić można wiele spektakularnych przykładów stosowania tego typu nieposłuszeństwa, zarówno przez jednostki, jak i przez grupy obywateli, w tym ruchy społeczne. Na gruncie polskim w kontekście historycznym przywołuje się m.in. strajki „Solidarności”, a w kontekście współczesnym m.in. działania ruchów ekologicznych, podejmowane w celu zaprzestania wycinki w Puszczy Białowieskiej czy działalności kopalni odkrywkowej Tomisławice. Również w kontekście międzynarodowym można podać wiele przykładów zakończonego sukcesem nieposłuszeństwa

obywatelskiego, związanych z historycznymi postaciami, jak choćby działania Mahatmy Ghandiego. Obecnie uwagę medialną przykuwają podejmowane w ramach nieposłuszeństwa obywatelskiego działania Extinction Rebellion, oddolnego ruchu społecznego, który choć powstał zaledwie kilka lat temu (w 2018 r.), to może się pochwalić zarówno spektakularnymi akcjami, na czele z blokowaniem stolic europejskich (np. Madrytu, Londynu), jak i szybką dynamiką rozwoju, skutkującą jego obecnością w różnych państwach. Podstawową taktyką było „zakłócanie porządku publicznego”, aby przez akcje obywatelskiego nieposłuszeństwa zwrócić uwagę na niebezpieczeństwo zmian klimatycznych i ich skutki. Kierowano się przy tym sformułowaną przez Erikę Chenoweth zasadą 3,5 procent, w myśl której należy zmobilizować przynajmniej wskazane 3,5% społeczeństwa, aby przeprowadzić zmianę systemową³. Ruch zaślnął m.in. z blokowania newralgicznych, starannie wybranych punktów komunikacyjnych w metropoliach, *de facto* je paraliżując, okupacją rafinerii ropy naftowej, „nagim protestem” w Izbie Gmin podczas obrad o Brexicie, przyklejaniem się do słynnych dzieł sztuki oraz ich oblewaniem różnymi substancjami (jednak nie szkodząc im), niszczeniem siedzib banków czy firm ubezpieczeniowych, a także spryskiwaniem sztuczną krwią siedzib ministerstw. Działacze XR pojawili się także w Polsce, mając na koncie m.in. blokadę Ronda de Gaulle’a w Warszawie, akcję okupacji siedziby Prawa i Sprawiedliwości, zakłócenia ruchu drogowego i wieców wyborczych, blokowanie Ministerstwa Klimatu i Środowiska oraz warszawskiego ratusza. Część osób zaangażowanych w te działania stanęła przed sądem, ponosząc kary, lecz starając się jednocześnie wykorzystać te procesy do nagłośnienia problemu zmian klimatu.

Extinction Rebellion jest przykładem ruchu, który na szeroką skalę stosuje instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego, czyniąc ją znakiem rozpoznawczym i kołem zamachowym swojej aktywności. Wprawdzie zapowiadał ewolucję taktyki i odejście od akcji zakłócających porządek publiczny, jednak finalnie powrócił do starych metod działania, w których upatruje się jednej z przyczyn jego popularności i skuteczności. Symbolem tej ostatniej stało się choćby ogłoszenie

³ Dr Erica Chenoweth po przeanalizowaniu działalności ruchów zbrojnych oraz stosujących instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego w latach 1900–2006 doszła do wniosku, że dużo większą skuteczność mają te drugie. Zdecydowanie wyższy procent ich akcji zakończyło się sukcesem. Jednocześnie stwierdziła, że czynnikiem zwiększającym szansę na sukces akcji jest zmobilizowanie przez jej inicjatorów wspomnianych już 3,5 procent społeczeństwa. Wówczas nieposłuszeństwo obywatelskie staje się potężnym czynnikiem wpływu na politykę (Jankowska, 2024).

w 2019 r. przez rząd brytyjski stanu zagrożenia klimatycznego. W rezultacie tego Wielka Brytania stała się pierwszym państwem na świecie, którego władze podjęły decyzję o zamknięciu największej odkrywkowej kopalni węgla. Podobnie stało się w przypadku kopalni miedzi w Panamie należącej do kanadyjskiego koncernu. Przyczyn sukcesów omawianego ruchu jest oczywiście więcej i wymienić można jeszcze m.in. kompleksowe podejście do problemu zmian klimatycznych, współpracę ze środowiskiem naukowym, „umiędzynarodowienie” swojej działalności, wsparcie ze strony charyzmatycznych i rozpoznawalnych sympatyków ruchu, rekrutujących się ze świata sportu czy show biznesu. Extinction Rebellion stanowi współczesny przykład stosowania z sukcesem instytucji nieposłuszeństwa obywatelskiego przez ruch społeczny, a czynnikiem mu sprzyjającym jest z pewnością rozwój technologii i mediów społecznościowych, pozwalające na szybkie i skuteczne nagłaśnianie podejmowanych akcji. Kończąc te rozważania, warto jednak pamiętać, że według prowadzonych w ostatnich latach badań radykalne i szokujące działania podejmowane w ramach akcji nieposłuszeństwa obywatelskiego mogą także zniechęcać do ruchu i do jego postulatów, gdy np. zostaną uznane przez obywateli za niemoralne lub za zbyt ekstremalne (Jankowska, 2024).

Policja a ruchy społeczne

Rola i działania policji w kontekście aktywności ruchów społecznych zarówno w Polsce, jak i na świecie budzą częstokroć kontrowersje i stanowią temat debat, przekazów medialnych, wypowiedzi aktywistów, stawiających służby zapewniające porządek publiczny w niekorzystnym świetle. Dzieje się tak na ogół wówczas, gdy dochodzi do sytuacji spornych, np. jeśli funkcjonariusze przekroczą swoje uprawnienia lub dojdzie nawet do tragedii w czasie interwencji. Jednak działania te nie są tak jednowymiarowe i można wskazać obszary kooperacji między ruchami społecznymi a policją. Działalność policji związaną z aktywnością ruchów społecznych można podzielić na kilka obszarów:

- **Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego**

Zgodnie z ustawą z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji formacja ta przeznaczona jest do ochrony bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego (Ustawa 1990, art. 1, ust. 1). Do jej podstawowych zadań należą m.in. ochrona życia i zdrowia obywateli oraz mienia, ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym spokoju w miejscach publicznych oraz w ruchu drogowym, kontrola przepisów porządkowych obowiązujących w miejscach publicznych oraz związanych z działalnością publiczną (Ustawa 1990, art. 1, ust. 2). Realizując swoje uprawnienia, policjanci są – zgodnie z zapisami omawianej ustawy – zobowiązani do respektowania godności obywateli oraz przestrzegania i ochrony praw człowieka (Ustawa 1990, art. 14, ust. 3). Zetknięcie funkcjonariuszy z osobami zaangażowanymi w ruch społeczny następuje na wielu płaszczyznach, a jedną z nich jest organizowanie akcji protestacyjnych. Należą do nich m.in. zgromadzenia. W ich przypadku – zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem – obowiązek zapewnienia prawidłowego przebiegu spoczywa na organizatorach, policja zaś zabezpiecza kwestie związane z bezpieczeństwem uczestników zgromadzenia i mieszkańców, w tym reaguje na zagrożenia bezpieczeństwa, zarówno zewnętrzne wobec zgromadzenia, jak i związane z rozwojem sytuacji wśród jego uczestników.

Strategia policji wobec protestów zmieniła się na przestrzeni lat – od strategii eskalacji konfliktu, która okazała się nieefektywna i obniżająca zaufanie do policji, w kierunku modelu „zarządzania negocjacyjnego”, w którym akcent kładzie się na negocjacje i komunikację, z mocnym ograniczeniem stosowania siły. Współcześnie model ten uległ pewnej modyfikacji – po zerwaniu negocjacji z organizatorami w większym stopniu stosuje się aresztowania prewencyjne oraz „mniej drastyczne” środki przemocy (Ślosarski, 2021, 163–166). Jednocześnie coraz większym zainteresowaniem i popularnością w państwach europejskich, a obecnie także w Polsce, cieszy się włączanie podczas zgromadzeń działań negocjacyjnych w postaci Zespołów Antykonfliktowych Policji (ZAK). W swej aktywności opierają się one na „rozpoznaniu sytuacji konfliktowej, monitorowaniu zachowań, komunikowaniu z wykorzystaniem środków technicznych i rozmowie bezpośredniej”. Funkcjonariusze ZAK nie stosują przymusu bezpośredniego, wchodzą w tłum, wyróżnia ich jedynie kamizelka z napisem Zespół Antykonfliktowy Policji. W ostatnim czasie pojawili się m.in. podczas protestów przewoźników na granicy z Ukrainą oraz protestów

rolników (ZAK, 2024). Działania ZAK wpisują się w koncepcję stosowania podczas protestów „środków miękkich”, w przeciwieństwie do koncepcji „twardych środków”, której istotą jest demonstrowanie obecności sił gotowych do tłumienia protestu (Cisowski, 2013, 34).

- **Kontrowersje związane z działaniami Policji podczas zgromadzeń**

Aktywności podejmowane przez ruchy społeczne mogą mieć potencjalnie negatywne skutki dla porządku i bezpieczeństwa publicznego. Mianowicie, pokojowa z założenia demonstracja może przerodzić się w zamieszki, podczas happeningów może dochodzić do uszkodzenia mienia publicznego i prywatnego, do wykroczeń przeciwko obyczajności publicznej, do szerzenia mowy nienawiści, a blokady dróg, zwłaszcza szybkiego ruchu, mogą stanowić niebezpieczeństwo dla uczestników ruchu drogowego. Właśnie w tym przypadku interwencje funkcjonariuszy policyjnych wzbudzają najwięcej kontrowersji i są obecne w przekazie medialnym. Dzieje się tak, gdy środki zaradcze podejmowane przez służby policyjne są nieadekwatne do zagrożenia, np. na miejsce zostaje skierowana nieproporcjonalnie duża w stosunku do uczestników akcji liczba funkcjonariuszy, stosują oni drobniagzowe przeszukiwanie (nawet z naruszeniem sfery intymnej) i legitymowanie uczestników danego protestu/akcji, wystawiają liczne mandaty uczestnikom (np. za nieprzestrzeganie zasad ruchu drogowego). Ogromne emocje budzi stosowanie przemocy przez policjantów, zwłaszcza wobec osób, których zachowanie było już opamowane, osób starszych, kobiet i dzieci. Wątpliwości rodzi też sytuacja, gdy protest ma charakter pokojowy a policja używa gazu łzawiącego, pałek policyjnych i innej podobnej broni (np. biczów) i uderza demonstrantów w miejsca niedozwolone (tj. szyja, głowa, brzuch). Równie negatywnie postrzegane jest stosowanie na dużą skalę zatrzymań, szczególnie wtedy, gdy osoby zatrzymane nie mają od razu możliwości skontaktowania się z bliskimi i adwokatem. Negatywnie oceniana jest także bierność funkcjonariuszy wobec agresji kontrmanifestantów lub obserwatorów działań członków ruchu społecznego (Amnesty International, 2024a; Amnesty International, 2024b). Konkludując, można stwierdzić, że największe emocje i kontrowersje budzą sytuacje, w których funkcjonariusze przekraczają swoje uprawnienia lub wykazują się biernością w sytuacji zagrożenia.

Potencjał współpracy między policją a ruchami społecznymi. Idea *community policing*

Obszarem zainteresowania ruchów społecznych mogą być m.in. kwestie związane z poprawą szeroko pojętego bezpieczeństwa, np. bezpieczeństwa dzieci na drogach, przeciwdziałanie przestępczości młodocianych itp. Ich powstanie i aktywność może także stanowić odpowiedź na wzrost przestępczości ogólnie lub wobec jakiejś grupy osób (np. kobiet). Swoją aktywność ruchy społeczne mogą podejmować na poziomie zarówno ogólnym, jak i lokalnym. W tym drugim przypadku jest to ważny element budowania społeczności i wspólnoty w miejscu zamieszkania. Zainteresowanie tego typu problematyką ze strony obywateli stanowi potencjalną płaszczyznę współpracy między policją a ruchami obywatelskimi, doskonale wpisującą się w – budzącą coraz większe zainteresowanie – koncepcję *community policing*. Idea ta rozwinęła się w latach 60. ubiegłego wieku w USA. Jej istota sprowadza się do partnerstwa i współpracy między policją a obywatelami, w tym organizacjami pozarządowymi, społecznikami i społecznościami lokalnymi na rzecz bezpieczeństwa oraz poprawy jakości życia obywateli. Zakłada się większą otwartość funkcjonariuszy na potrzeby i oczekiwania obywateli oraz systematyczne konsultacje z nimi. Od jednostki zaś oczekuje się mobilizacji i wsparcia w rozwiązywaniu problemów dotyczących bezpieczeństwa. Biorąc pod uwagę, że warunkiem koniecznym sukcesu *community policing* jest budowa zaufania między obywatelami a policją, jednym z głównych celów jest prewencja przestępczości, a obszarem zainteresowania policjantów – przede wszystkim społeczność lokalna (Czapska, Wójcikiewicz, 1999, 129–139; Kawecki, 2017, 62). Koncepcja ta stwarza przestrzeń dla współpracy na linii policja–ruchy społeczne, która może wskazać funkcjonariuszom problemy społeczności lokalnej w dziedzinie bezpieczeństwa, pomóc stworzyć mapę zagrożeń czy też korzystać z pomocy policjantów przy organizacji akcji promujących kwestie bezpieczeństwa.

Podsumowanie

Jednym z najważniejszych uwarunkowań zewnętrznych aktywności ruchów społecznych jest polityka władz oraz obowiązujące regulacje prawne. Władze mogą prowadzić politykę sprzyjającą rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego,

w tym stanowiących jego część ruchów społecznych, mogą prowadzić politykę neutralną bądź niechętną im, nawet w państwach demokratycznych. W tym ostatnim przypadku traktują instrumentalnie obowiązujące prawo, a także dyskryminują formy aktywności firmowane przez ruchy społeczne. Przykładem mogą być kontrowersyjne decyzje doty-

czące zgromadzeń w czasie trwania pandemii COVID-19. Owe spory były związane także z działaniami policji. Aktywiści podejmując działania, muszą przestrzegać obowiązującego prawa, choć mogą także zdecydować się na przyjęcie zasady nieposłuszeństwa obywatelskiego, gdy – ich zdaniem – wszystkie inne możliwości protestu zostaną wyczerpane.

Rekomendacje

1. W swojej działalności ruchy są zobowiązane do respektowania obowiązującego prawa, jednak w ich rozwoju skutecznie wykorzystywano instytucję nieposłuszeństwa obywatelskiego. Obserwowane obecnie działania ruchów społecznych, m.in. tych aktywnych w obszarze zmian klimatu, wskazują, że jest to instytucja, która może być współcześnie wykorzystywana z sukcesem. Potwierdzają to badania naukowe. Niemniej decydując się na ową formę działań, należy pamiętać, że istnieją określone warunki, które muszą zostać spełnione, aby aktywności te były zgodne z definicją nieposłuszeństwa obywatelskiego, a nie czynu przestępczego.
2. Planując działania ruchów społecznych warto uwzględnić nie tylko rozwiązania prawne obowiązujące w zwykłym trybie, lecz także ich ograniczenie w stanach nadzwyczajnych.
3. Współpraca między policją a ruchami społecznymi może przynieść obopólną korzyść, zwłaszcza z perspektywy ruchów mających w swojej agendzie kwestie bezpieczeństwa i sprawy lokalne. Warto pamiętać w tym kontekście o nowych koncepcjach pojawiających się w pracy policji, takich jak np. *community policing*.

Bibliografia

- Analiza RPO dla premiera o tworzeniu prawa w stanie epidemii: rozporządzenia zamiast ustaw naruszają prawa obywateli (2020), <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/raport-rpo-dla-premiera-nt-prawa-w-stanie-epidemii#Naruszenie%20Wolno%C5%9Bci%20Zgromadze%C5%84> (dostęp: 15.03.2024)
- Amnesty International (2024a), *Dajcie mi człowieka, a znajdzie się paragraf. O instrumentalnym stosowaniu Kodeksu wykroczeń do tłumienia protestów*, Warszawa, <https://www.amnesty.org.pl/dajcie-mi-czlowieka-a-znajdzie-sie-paragraf-nowa-analiza-amnesty-international/> (dostęp: 10.04.2024)
- Amnesty International (2024b), *Uwolnij protesty od tortur*, <https://www.amnesty.org.pl/uwolnij-protesty-od-tortur/> (dostęp: 10.04.2024)
- Bogaczyk-Vormayr M. (2013), *W kwestii nieposłuszeństwa obywatelskiego*, „Filo–Sofia”, nr 4 (23).
- Cisowski S. (2013), *Zespoły Antykonfliktowe Policji i idea low profile policing oraz strategia 3D. Inne spojrzenie na realizowanie przez policję zadań z zakresu komunikacji społecznej, wykorzystywanej w efektywnym „kontrolowaniu tłumu”*, „Kwartalnik Policyjny”, nr 4.
- Czapska J., Wójcikiewicz J. (1999), *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Kraków: Wolters Kluwer.
- Frączak P. (1997), *Wizja społeczeństwa obywatelskiego w teorii walki bez użycia przemocy*, [w:] Frączak P. (red.), *Między lobbingiem a akcją bezpośrednią. Metody działania obywateli*, Warszawa – Kraków, <http://www.zb.eco.pl/bzb/21/index.htm> (dostęp: 15.03.2024)
- Grabowska B. (2017), *Nieposłuszeństwo obywatelskie w nowej odsłonie – walka o prawa zwierząt*, „Ruch Filozoficzny”, nr 2, LXXII.
- Jankowska A. (2024), *Dylemat aktywisty. Czy radykalne działania zniechęcają do ruchu klimatycznego?*, <https://energetyka24.com/klimat/analizy-i-komentarze/dylemat-aktywisty-czy-radykalne-dzialania-zniechecaja-do-ruchu-klimatycznego> (dostęp: 10.04.2024)
- Kawecki A. (2017), *Społeczne wsparcie policji w kształtowaniu lokalnego bezpieczeństwa*, „Edukacja Humanistyczna”, nr 2 (37).
- Sharp G. (2013), *Od dyktatury do demokracji. Drogi do wolności*, Warszawa: Fundacja Wolność i Pokój.
- Ślosarski B. (2021), *Przedmioty protestu. Kultury materialne współczesnych ruchów społecznych*, Kraków: Nomos.
- Warto wiedzieć przy organizacji zgromadzeń, <https://kuto.policja.gov.pl/eku/informacje/33789,warto-wiedziec-przy-organizacji-zgromadzen.html> (dostęp: 15.03.2024)
- ZAK, czyli grupy i Zespoły Antykonfliktowe Policji, <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/243532,ZAK-czyli-grupy-i-zespoły-antykonfliktowe-Policji.html> (dostęp: 10.04.2024)

Źródła prawa

- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (DzU z 2023 r. poz. 2119 ze zm.)
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (DzU z 2002 r. nr 62, poz. 558 ze zm.)
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (DzU z 2002 r. nr 113, poz. 985)
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (DzU z 2002 r. nr 156, poz. 1301)
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (DzU z 2024 r. poz. 145 ze zm.)

ROZDZIAŁ 6

Możliwości oraz źródła finansowania organizacji ruchów społecznych

Jacek Pluta

Wykaz skrótów

AKTY PRAWNE

u.d.p.p.w. – ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. DzU z 2024 r., poz. 1491)

u.f.p. – ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jedn. DzU z 2009 r. nr 157, poz. 1240)

u.z.p.z.p. – ustawa z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych (DzU z 2014 r. poz. 498)

INNE

CSR (corporate social responsibility) – społeczna odpowiedzialność biznesu

EACEA – Europejska Agencja Wykonawcza ds. Edukacji i Kultury

EFTA – Europejskie Porozumienie o Wolnym Handlu

EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

EOG – Europejski Obszar Gospodarczy

e-PUAP – elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej

GUS – Główny Urząd Statystyczny

jst – jednostka samorządu terytorialnego

KRS – Krajowy Rejestr Sądowy

NGO (non-government organization) – organizacja pozarządowa

ODF – Fundacja Otwarty Dialog

OFOP – Ogólnopolska Federacja Organizacji Pozarządowych

OPP – Organizacja pożytku publicznego

OSP – Ochotnicza Straż Pożarna

PCK – Polski Czerwony Krzyż

PIT – podatek dochodowy od osób fizycznych

POWER – Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój

PROW – Program Rozwoju Obszarów Wiejskich

REGON – Rejestr Gospodarki Narodowej (Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej)

TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej

UE – Unia Europejska

XR – Extinction Rebellion

Wprowadzenie

W przypadku analizy sposobu i możliwości finansowania organizacji ruchów społecznych, zasadnicze jest ustalenie, czym jest ruch społeczny. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto w rozdziale 1, iż należy odróżnić ruch społeczny jako zjawisko społeczne od modelu jego organizacji. Ruch społeczny oznacza każde zorganizowane i powtarzal-

ne działanie o charakterze nieformalnym i oddolnym, którego specyfiką jest nacisk na ład instytucjonalny, aby wywołać pożądaną i zgodną z celami ruchu zmianę społeczną. Obiektem nacisku najczęściej stają się instytucje władzy publicznej szczebla zarówno krajowego, jak i międzynarodowego oraz podobne do nich struktury biznesu. Z kolei organizacje ruchu społecznego definiuje się jako „złożone i sformalizowane organizacje, które identyfikują się z celami ruchu lub kontrruchu i dążą do realizacji jego celów”

(Walker, Martin, 2018). W praktyce funkcjonowania sektora społecznego w Polsce o organizacjach ruchu społecznego będziemy mówić w kontekście organizacji non profit najczęściej stowarzyszeń lub fundacji, których cele statutowe i praktyka działania wpisują się w wartości charakteryzujące dany ruch społeczny.

Potencjalne źródła finansowania organizacji ruchów społecznych

Organizacje sektora non profit przyjmują rozmaite formy prawne. Należą do nich przede wszystkim te najpowszechniejsze: fundacje, stowarzyszenia oraz związki stowarzyszeń, w tym stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego. Niektóre organizacje trzeciego sektora decydują się na następny krok instytucjonalnego upodmiotowienia, jakim jest uzyskanie statusu organizacji pożytku publicznego, z którym łączą się możliwości skorzystania z dodatkowych źródeł finansowania, jak choćby odpisy 1,5% podatku dochodowego od osób fizycznych. Poza nurtem fundacyjno-stowarzyszeniowym sektor organizacji społecznych tworzą te działające na mocy odrębnych przepisów, jak związki wyznaniowe i zawodowe, partie polityczne czy PCK. Niejako na obrzeżach podmiotowości organizacyjnej sektora społecznego znajdują się wspomniane or-

ganizacje o niskim poziomie zorganizowania, jak grupy nieformalne czy ruchy miejskie, i globalne o mniejszym stopniu sformalizowania.

Przechodząc do ogólnej oceny kondycji finansowej sektora społecznego, należy zaznaczyć, że jest ona zależna od przyjętej metody badań. Według cytowanych danych GUS średni przychód organizacji non profit w 2022 r. wyniósł 454,5 tys. zł, co wydaje się wartością zawyżoną w świetle badań Klon/Jawor. Według tego źródła (Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., 2022) przeciętny roczny budżet organizacji społecznej to 26 tys. zł (w 2011 r. było to 18 tys. zł, a w 2014 r. – 27 tys. zł), przy czym odnotowane w badaniach przychody fundacji były większe (55 tys. zł) niż stowarzyszeń (22 tys. zł).

Potencjalne źródła finansowania sektora społecznego zamykają się w następujących kategoriach przychodów:

- składki członkowskie (dotyczy stowarzyszeń);
- działalność odpłatna pożytku publicznego;
- dochody z działalności gospodarczej;
- sponsoring;
- dochody z majątku organizacji, inwestycje kapitałowe, kapitał żelazny;
- dotacje ze środków publicznych i prywatnych;
- odpisy 1,5% podatku dochodowego od osób fizycznych;
- zbiórki publiczne, kampanie, akcje charytatywne;
- darowizny (pieniężne i dary rzeczowe);
- nawiązki sądowe;
- spadki, zapisy;
- inne źródła: kredyty, pożyczki.

Udział procentowy pozyskiwanych źródeł finansowania przedstawiono w tab. 6.1.

Tabela 6.1 Przychody organizacji non profit według rodzaju źródeł finansowania (dane GUS za 2022 r.)

Kategorie przychodów		Procent
1	Przychody ze źródeł nierynkowych, w tym:	59,4
1.1	Dofinansowanie z administracji samorządowej	18,4%
2	Przychody ze źródeł rynkowych, w tym:	31,1% X`X1
2.1	Wpływy z odpłatnej działalności statutowej	16,1%
2.2	Prowadzenie działalności gospodarczej	12,8%
3	Składki członkowskie i inne środki finansowe	9,5%

Opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2023

Z praktyki działalności sektora społecznego w Polsce wynika, że najpowszechniejszymi (co nie znaczy najbardziej dochodowymi) źródłami przychodów przeznaczanych na działalność statutową są kolejno:

- pozyskiwanie składek od członków organizacji (stowarzyszeń);
- ubieganie się o dotacje podmiotów publicznych: najczęściej samorządu, a dalej instytucji centralnych, agend rządowych;
- darowizny od osób prywatnych i prawnych, agencji rządowych oraz administracji centralnej (Charycka i in., 2022, 46).

Analiza trendów (Charycka i in., 2022, 46) powala zauważyć, że między 2001 a 2020 r. odnotowano istotny spadek organizacji utrzymujących się ze składek członkowskich z 70% w 2001 r. do 56% w 2020 r., co należy łączyć ze spadkiem liczby stowarzyszeń na rzecz wzrostu popularności fundacji, które nie uzyskują środków finansowych pochodzących ze składek członkowskich. Pozyskiwanie środków samorządowych deklarowało w zależności od roku 49–61% organizacji aktywnie działających, co należy uznać za trend stabilny. Natomiast finansowanie, którego źródłem są darowizny od instytucji i firm, wykazuje pewną tendencję spadkową z 40% w 2001 r. do 31% w 2020 r. Przeciwnie do tego dotacje ze źródeł rządowych, szczególnie w latach 2011–2020 istotnie wzrosły z 12 do 27%. Dane te należy zestawić z udziałem poszczególnych źródeł przychodów w budżecie organizacji. W tym przypadku silną pozycję wykazują źródła samorządowe, których wpłaty stanowią aż 26% przychodów NGO.

Z prowadzonych badań (Charycka i in., 2022a) wynika, że sytuacja finansowa organizacji jest w istocie mocno zróżnicowana (heterogeniczność finansowa sektora jest znacząca). Przy średnich przychodach rocznych w 2020 r. wynoszących 26 tys. zł istotnie gorszą sytuację finansową odnotowują podmioty z małym stażem (do 5 lat – 11 tys. zł), a najwyższe wykazują te ze stażem powyżej 15 lat (72 tys. zł). W dalszej kolejności istotny wpływ na przychody organizacji społecznych ma wielkość miejscowości działalności – zdecydowanie korzystniej prezentują się organizacje w miejscowościach powyżej 200 tys. mieszkańców zajmujące się pomocą społeczną czy ochroną zdrowia. Z kolei or-

ganizacje z małych miejscowości działające w kulturze czy w obszarach rozwoju lokalnego wykazują znacznie niższe przychody.

Na koniec tej części analiz warto zwrócić uwagę na stosunkowo nowe i o dużym potencjale formy finansowania działalności sektora NGO. Przede wszystkim są to indywidualne darowizny świadczone przez media społecznościowe. Zbieranie darowizn w modelu finansowania społecznego jest ułatwione dzięki rozpowszechnieniu się specjalnych aplikacji pozwalających w łatwy sposób organizować zbiórkę darowizn pieniężnych o ustalonych kwotach na konto organizacji za niewielką opłatą. Zgodnie z polskim prawem organizacje czy nawet osoby indywidualne mogą skorzystać z narzędzi oferowanych przez strony zrzutka.pl czy [zrzutka.pl](https://wpłacam.ngo.pl) (<https://wpłacam.ngo.pl>; <https://zrzutka.pl/how-it-works/collect/for-yourself>). Z kolei organizacje o międzynarodowym zasięgu działania coraz chętniej prowadzą eksplorację sposobów finansowania swojej działalności za pomocą kryptowalut, międzynarodowych akcji czy obligacji, co pozostaje szczególnie atrakcyjne dla podmiotów pozostających na obrzeżach formalnych struktur sektora NGO lub też działających we współpracy międzynarodowej. Ludmiła Kozłowska, prezeska Fundacji Otwarty Dialog, w obszernym wywiadzie dla cyfrowaekonomia.pl wskazała zarówno motywy, jak i konsekwencje szukania finansowania działalności NGO na rynku kryptowalut: „Jako Fundacja Otwarty Dialog zaczęliśmy używać Bitcoina i stabilnych kryptowalut jako swoistego „banku ostatniej szansy”. Zmusiło nas do tego pozbawienie nas prawa do korzystania z tradycyjnych instrumentów finansowych, takich jak usługi bankowe czy ubezpieczeniowe, spowodowane prześladowaniami politycznymi zorganizowanymi przez autorytarne lub niewolne państwa, w których broniliśmy praworządności, sędziów i praw człowieka: Kazachstan, Mołdawię za czasów Vladimira Plahotniuka i, niestety, Polskę [...]. Ostatecznie, banki w Belgii, gdzie byłam zmuszona przenieść się z Polski, zaczęły zamykać nasze konta bankowe jedno po drugim. Kiedy zaczęliśmy analizować, co się dzieje, podczas obrony naszego prawa do korzystania z tradycyjnych instrumentów finansowych, używaliśmy Bitcoina do zbierania funduszy, aby przetrwać, będąc w sercu Europy. Dla nas to nie jest coś abstrakcyjnego, to dla nas narzędzie obrony praw człowieka” (Haczyk, 2023).

Krajowe źródła publiczne

W realizowanym w Polsce modelu społeczeństwa obywatelskiego rola i znaczenie trzeciego sektora wynika wprost z założonej domyślnie współpracy między tym sektorem a organami władzy publicznej, co przekłada się na funkcjonujący w Polsce model finansowania sektora społecznego. Według danych Klon/Jawor (Charycka i in., 2022, 47) udział źródeł rządowych i samorządowych (z wyłączeniem zagranicznych środków publicznych) stanowił w 2020 r. odpowiednio 17 i 26% przychodów sektora społecznego. Obecnie standardem i powszechną praktyką jest finansowanie sektora społecznego poprzez planowanie i finansowanie działań NGO ze środków publicznych najczęściej na podstawie przyjmowanych (rocznych bądź wieloletnich) programów współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Kwestię sposobu oraz zakresu wydatkowania środków publicznych w ramach współpracy z sektorem społecznym reguluje u.d.p.p.w. Gdy mówimy o środkach publicznych, rozumiemy przez to środki publiczne, określone w u.f.p., przeznaczone na wydatki publiczne w rozumieniu tej ustawy. Środkami publicznymi są: 1) dochody publiczne; 2) środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej oraz niepodlegające zwrotowi środki z pomocy udzielanej przez państwa członkowskie Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA).

W myśl przywołanej ustawy finansowanie ze źródeł publicznych przez dysponentów tych środków sprowadzone jest do działalności pożytku publicznego przez organizacje pozarządowe (art. 1 u.d.p.p.w.), zasadniczo w formule projektowej. Za działalność pożytku publicznego uznaje się „działalność społecznie użyteczną, prowadzoną przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie” (art. 3.1 u.d.p.p.w.). Sama zaś działalność pożytku publicznego może być prowadzona wyłącznie przez podmioty sektora społecznego zdefiniowane w obiegu prawnym, takie jak organizacje pozarządowe, osoby prawne, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, spółdzielnie socjalne itp. oraz podmioty, np. kluby i stowarzyszenia sportowe, kościoły i związki wyznaniowe, OSP ujęte w odrębnych przepisach prawa (art. 3.1 u.d.p.p.w.).

Innymi słowy, znajdowanie finansowania ze źródeł publicznych dla organizacji sektora społecznego działających w formule prywatnej, inicjatywy oddolnej oraz niesformalizowanej jest w praktyce niemożliwe i niedostępne poza obszarem zadań zdefiniowanych jako publiczne.

Sposób finansowania prowadzenia zadania publicznego, jaki przewiduje ustawa, jest zasadniczo dwojaki. Po pierwsze, realizuje się on przez powierzanie wykonywania zadań publicznych, wraz z udzieleniem dotacji na finansowanie ich realizacji, lub wspieranie wykonywania zadań publicznych, wraz z udzieleniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji (art. 5.4 u.d.p.p.w.)

Najczęściej NGO współpracują właśnie na szczeblu samorządowym – według deklaracji (Charycka, 2022a, 92) 81% organizacji utrzymuje kontakty z urzędem lokalnym, 25% – robi to w sposób częsty i regularny, a 57% – otrzymało w ciągu dwóch lat dotacje na prowadzenie działalności statutowej.

Uchwalanie programów współpracy jest dla jst obligatoryjne, o czym stanowi art. 5a ustawy. Od 2017 r. wymóg ten obejmuje także jednostki administracji centralnej. Zakres współpracy opisuje szczegółowo art. 4.1 u.d.p.p.w., w którym wymienia się przeszło 34 różne zadania publiczne w sferach: pomocy społecznej i wsparcia rodziny, wykluczenia społecznego i integracji społecznej, działalności charytatywnej, integracji cudzoziemców, kultury, działań na rzecz osób niepełnosprawnych. W katalogu tych zadań nie ma tych, które częstokroć są główną osią działalności tzw. ruchów społecznych w związku z promocją jawności życia publicznego czy zmianą ładu instytucjonalnego.

Ważnym narzędziem, które oddaje inicjatywę w prowadzeniu działalności i zarazem pozyskiwaniu wsparcia finansowego ze środków publicznych, jest przepis zawarty w art. 12 ustawy, który stwierdza, że „organizacja pozarządowa oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 mogą z własnej inicjatywy złożyć wniosek o realizację zadania publicznego, także takiego, które jest realizowane dotychczas w inny sposób, w tym przez organy administracji publicznej”. W takim przypadku po pozytywnym rozstrzygnięciu wniosku organ administracyjny powinien ogłosić otwarty konkurs ofert. Wreszcie w trybie art. 19a u.d.p.p.w. organizacja społeczna może złożyć ofertę realizacji zadania publicznego organowi wykonawczemu jest, ta zaś uznając celowość realizacji tego zadania, może zlecić organizacji z pominięciem otwartego

konkursu ofert, wykonanie zadania publicznego o charakterze lokalnym lub regionalnym, spełniającego łącznie następujące warunki: ich wysokość nie przekracza 10 tys. zł oraz zadanie to nie może być realizowane dłużej niż 90 dni.

Międzynarodowe źródła publiczne

W polskim systemie prawnym istnieje możliwość finansowania działań sektora społecznego przez zagraniczne środki publiczne. Głównie są to podmioty i instytucje UE. Możliwości finansowania krajowego sektora społecznego wynikają wprost z zagwarantowanej przez art. 63 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej swobody przepływu oraz prawa do swobodnego zrzeszania się.

Według dostępnych danych (Charycka i in., 2022, 47) środki tego pochodzenia w 2020 r. stanowiły 12% przychodów rocznych sektora, w 2017 r. – 15%, a w 2014 r. – 25%. Środki dostępne w programach z minionej perspektywy finansowej budżetu UE (2014–2020) pochodziły z Programu Operacyjnego Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+), Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (POWER) czy Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR). Z dostępnych danych wynika, że zaledwie 1% stanowiły środki zagranicznych programów pomocowych, jak Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego, czyli tzw. Fundusze norweskie i EOG czy Szwajcarsko-Polski Program Współpracy.

Podstawową formą wsparcia finansowanym bezpośrednio przez organy i agencje UE są bezpośrednie wkłady finansowe, zwane grantami, przyznawane beneficjentom w tym organizacjom pozarządowym w celu zaangażowania się w działania służące realizacji polityk UE. Podmioty trzeciego sektora mogą ubiegać się o wsparcie w takich obszarach, jak: Integracja, równouprawnienie płci i równe szanse; Kultura i media; Rozwój i pomoc humanitarna; Transport, energia i technologie informacyjno-komunikacyjne i inne. Na szczególną uwagę zasługuje program „Obywatele, Równość, Prawa i Wartości” zarządzany przez Europejską Agen-

cję Wykonawczą ds. Edukacji i Kultury (EACEA), który – jak czytamy – ma na celu „ochronę i promowanie praw i wartości Unii zapisanych w Traktatach UE i Karcie praw podstawowych Unii. Przyczyni się to do utrzymania i dalszego rozwijania otwartych, opartych na prawach i praworządności, demokratycznych, równych i zintegrowanych społeczeństw”. Jakkolwiek zasadnicze cele programu są nastawione na promowanie oficjalnych (czyli traktatowych) wartości europejskich, to są w nim także obecne zagadnienia leżące w polu zainteresowań ruchów społecznych, jak choćby równość, prawa i równouprawnienie płci oraz zwalczanie wszelkich form dyskryminacji, rasizmu, ksenofobii, nietolerancji. W celach programu zapisano także te działania, które nakierowane są na propagowanie praworządności, dialogu, przejrzystości i dobrych rządów, co w praktyce pokrywa się z celami organizacji o charakterze watchdog na każdym szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym. Trzeba mieć na uwadze, że środki z tego typu źródeł są trudne do zdobycia – po pierwsze, z powodu dużej konkurencji o nie, a po drugie, możliwość ich zdobycia jest niejednokrotnie związana z koniecznością spełnienia specjalnych wymogów, wśród których duże znaczenie mają np. doświadczenie czy wysokość środków finansowych, jakimi organizacja operowała w minionym roku budżetowym. Tym samym nie wszystkie organizacje będą dysponować trwałym potencjałem (instytucjonalnym) pozwalającym pozyskać tego rodzaju finansowanie/dofinansowanie.

Wsparcie prywatne i społeczne oraz aktywność własna (gospodarcza)

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych form wsparcia ze strony sektora prywatnego (instytucji i firm z wyłączeniem osób fizycznych) jest szeroko rozumiana filantropia, najczęściej realizowana w formie darowizny. Ten rodzaj finansowania podlega obowiązkowi rozliczenia przez złożenie specjalnego formularza w urzędzie skarbowym. Według dostępnych

danych (Charycka i in., 2022, 47) darowizny od instytucji i firm stanowiły w 2020 r. 6% przychodów sektora społecznego (w latach 2001–2020 odsetek wahał się w granicach 4–7%, pozostawał zatem stosunkowo niewielki, mimo że tego rodzaju źródło wskazuje w badaniach 31% NFO). Niewielki kwotowo udział filantropii wydaje się strukturalnym problemem finansowania sektora społecznego w Polsce.

Jedną z barier współpracy międzysektorowej, a co za tym idzie – brak znaczącego wsparcia prywatnego, jest fakt, że o ile sektor społeczny tworzą z definicji organizacje niedziałające dla zysku, o tyle przedsiębiorstwa wprost przeciwnie – są powoływane do prowadzenia działalności mającej na celu generowanie dochodów. To wzajemne niedopasowanie filozofii działania zmieniło się wraz z upowszechnieniem modelu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR), w którego ramach firmy zaczynają postrzegać znaczenie otoczenia zewnętrznego dla jakości funkcjonowania ich biznesu, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, co ma wpływ na poszerzenie własnej misji polegającej w skrócie na rozszerzeniu celów działalności poza granicę firmy oraz otwarcie się na ważnych interesariuszy zdefiniowanego przez firmę otoczenia. Oznacza to także uspołecznienie celów firmy i wzięcie pod uwagę dobrostanu otoczenia jako zasadniczej kwestii w realizacji jej własnej misji. Wśród wskazywanych obszarów CES wymienia się: 1. Miejsce pracy; 2. Środowisko; 3. Rynek; 4. Społeczeństwo¹. Z perspektywy organizacji pozarządowych do głównych korzyści związanych ze współpracą z biznesem należą²:

- wsparcie w realizacji misji organizacji – zwiększenie efektywności działania;
- dostęp do zasobów biznesu: finansowych, rzeczowych, ludzkich oraz do wiedzy i kompetencji;
- zwiększenie profesjonalizmu funkcjonowania, poprawa jakości i efektywności działania;
- dywersyfikacja źródeł finansowania;
- budowa pozycji na rynku.

Z kolei dla firmy przekazywanie wsparcia finansowego, przez darowizny, oprócz samych korzyści podatkowych, pozwala aktywizować pracowników i wzmacniać kulturę or-

ganizacyjną, adaptując ją do warunków otoczenia. Nie bez znaczenia jest także fakt dokonującego się transferu wiedzy i doświadczeń pomiędzy pracownikami firmy i przedstawicielami organizacji pozarządowych, a więc podnoszenie wartości kapitału pomostowego. Firmy o dojrzałej strukturze biznesu, a więc realizujące elementy misji CSR, praktykują formy współpracy z sektorem NGO przez: wolontariat pracowniczy, akcje afirmatywne (do tego można zaliczyć także kampanie reklamowe), okazjonalną bądź stałą współpracę z wybranymi partnerami społecznymi lub stworzenie powołanej do tego celu fundacji³.

W celu stabilizacji kondycji finansowej sektora społecznego przez osoby fizyczne polski ustawodawca przewidział w u.d.p.p.w. specjalny mechanizm finansowania działalności organizacji pozarządowych przez odpis podatkowy, który – co warto podkreślić – nie jest ani darowizną, ani ulgą⁴. Każda osoba fizyczna płacąca podatki (w tym prowadząca jednoosobową działalność gospodarczą) może wskazać organizację z listy organizacji mających status organizacji pożytku publicznego, do której przekazane zostanie 1,5% (do 2022 r. był to 1%) należnego fiskusowi podatku. Zwiększenie sumy odpisu podatkowego z 1 do 1,5% było realizacją postulatu sektora NGO wskazującego na zmniejszenie wpływów finansowych z tego źródła w związku ze zmianami podatkowymi wynikającymi z wprowadzenia Krajowego Programu Odbudowy i wyłączenia osób do 26. roku życia z konieczności płacenia podatku PIT. Niewątpliwie skala wsparcia OPP z tytułu przekazywania 1% podatku jest znacząca. Według danych za 2023 r. (a więc w pierwszym roku funkcjonowania nowej stawki) 12,6 mln osób przekazało swój 1,5% podatku na OPP. Przy czym liczba ta była niższa o 21% w porównaniu z 2022 r., gdy było to 15,9 mln zł. Wzrost do 1,5% przyczynił się także do znacznego zwiększenia ogólnej kwoty z 1115,1 mln zł do 1530,4 mln zł⁵. Z opublikowanego przez Ministerstwo Finansów raportu wynika, że największymi beneficjentami odpisu podatkowego są organizacje działające w sferze opieki społecznej, zdrowia i wsparcia osób z niepełnosprawnościami (DPD, 2023).

1 Zob. https://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/04/Biznes-NGO_FOB.pdf s. 14.

2 Zob. https://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/04/Biznes-NGO_FOB.pdf s. 11.

3 Przykłady konkretnych działań z zakresu CSR znaleźć można na stronie: https://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/01/15-polskich-przykladow_CSR_II.pdf

4 Zob. <https://poradnik.ngo.pl/1-podatku-dla-opp> (dostęp: 20.04.2024).

5 Według sprawozdania za 2022 r. Departamentu Podatków Dochodowych Ministerstwa Finansów ze strony: <https://www.gov.pl/web/finanse/1-procent-podatku-dla-opp>

Wprowadzenie takiego rozwiązania tworzy odrębną kategorię organizacji w ramach sektora społecznego z dwóch powodów. Po pierwsze, organizacje, mające przyznany przez KRS status OPP, mogą pozyskiwać na działalność statutową przez akcję afirmatywną przychody od osób fizycznych, co wiąże się każdorazowo ze wskazaniem tej organizacji wybieranej spośród innych z rejestru OPP. Ponadto są to przychody pochodzące z sektora prywatnego, a nie publicznego i jako takie łączą się wyłącznie z celami statutowymi organizacji w ramach działań prowadzonych z ich własnej inicjatywy, nie zaś wynikiem zleconych lub powierzanych zadań publicznych. Przywilej ten z punktu widzenia zwłaszcza niesformalizowanych ruchów społecznych jest obwarowany licznymi często niespełnialnymi wymogami, spośród których wymienić należy m.in. konieczność prowadzenia działalności nieprzerwanie przez dwa lata, konieczność posiadania statutowego kolegiального organu kontroli lub nadzoru. Status OPP musi być potwierdzony wpisem do KRS. Na OPP ciąży także wymóg prowadzenia sprawozdawczo-

ści, w tym o charakterze finansowym i merytorycznym. Rejestr OPP prowadzony i udostępniany jest przez Narodowy Instytut Wolności.

Przedstawiciele oraz badacze sektora społecznego podkreślają, że do najsilniejszych jego stron należy sprawność i elastyczność działania organizacji oraz potencjał i wiedza samych jej członków. Praktyczne znaczenie tych atutów można zaobserwować w działalności organizacji społecznych nastawionych na wsparcie innych podmiotów działających w samym sektorze, często grup o niskim poziomie sformalizowania. W tym przypadku można też mówić o społecznym modelu finansowania sektora, który wykorzystuje dostępne narzędzia, jakimi są darowizny czy dotacje w formie grantów. Donatorami w tym przypadku są osoby fizyczne, które mogą pozostać anonimowe, lub instytucje czy organizacje. Tym, co istotnie wyróżnia ten model od modelu publicznego, jest pozyskiwanie zasobów finansowych na zasadach finansowania społecznościowego, opierając się na zaufaniu społecznym.

SPOŁECZNY MODEL FINANSOWANIA DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH na przykładzie działalności Extinction Rebellion

Extinction Rebellion to organizacja wdrażająca społeczny model wsparcia finansowego, określająca siebie samą mianem zdecentralizowanego ruchu globalnego, który tworzy oraz rozwija swe struktury oddolnie przez dobrowolne skupianie się środowisk osób chcących działać aktywnie na rzecz wartości i zasad organizacji. „Naszą strategią jest pokojowe i destrukcyjne nieposłuszeństwo obywatelskie – bunt. Potrzebujemy Cię – kimkolwiek jesteś i ile czasu masz do zaoferowania. Razem budujemy potężny ruch, który ma charakter partycypacyjny i włączający. Razem jesteśmy nie do zatrzymania” (<https://rebellion.global/get-involved/>).

W istocie nie jest to organizacja w ścisłym tego słowa znaczeniu, ponieważ nie posiada formalnych struktur zarządczych ani jednolitego kierownictwa. Jest to sieć grup rozciągniętych na całym świecie, które działają, opierając się na lokalnych strategiach i potrzebach. W Polsce aktywnych jest 14 grup skupionych w głównych miastach. Kontakt z nimi jest możliwy przez media społecznościowe i drogą mailową. Finansowanie działań organizacji oparte jest na wiedzy,

jaką posiadają jej członkowie, udostępnianej całej organizacji jako zbiór metod i sposobów działania. W tym celu organizacja tworzy wyspecjalizowane grupy robocze zajmujące się finansami i pozyskiwaniem funduszy. Całe zaplecze XR to mniej więcej 200 wolontariuszy zajmujących się wsparciem i rozwojem organizacji we wszystkich strefach czasowych, tworzących XR Global Support. Jak podkreślono w raporcie z 2022 r. (XR, 2022), sieć otrzymuje fundusze z publicznego crowdfundingu (w 2022 r. 63% przekazanych środków), dużych darowizn od organizacji pozarządowych, fundacji i osób prywatnych. Trzej najwięksi darczyńcy to Patagonia, Pulp Films i Climate Emergency Fund, które łącznie przekazały 58 tys. funtów z całości otrzymanych środków. Jeśli chodzi o dotacje, XR Global Support otrzymało łącznie 37 tys. funtów, z czego większość finansowania pochodziła od dwóch darczyńców – XR Nederland i Fondation Meyer – którzy przekazali odpowiednio 7 i 31 tys. funtów. Ogółem w 2022 r. XR Global Support uzyskał przychody w wysokości 288 tys. funtów.

Źródło: 2022 XR GS Annual Report, dostęp: <https://rebellion.global/pl/about-us/>

Mimo rozwoju narzędzi crowdfundingowych, będących sposobem wyrażania indywidualnej hojności darczyńców w społecznym modelu finansowania, znaczącym źródłem wsparcia pozostaje wciąż działalność wyspecjalizowanych organizacji non profit – najczęściej fundacji – tworzonych specjalnie w celu wsparcia innych organizacji społecznych i ich dzia-

łań, przez instytucje publiczne, firmy lub organizacje sektora prywatnego, często o uznanej pozycji na rynku krajowym lub międzynarodowym. Ze względu na swą funkcję są to zatem dla sektora społecznego organizacje parasolowe. Udzielane przez nie wsparcie ma przede wszystkim wymiar sprawczy z uwagi na elastyczność oraz brak zbędnego sformalizowania.

Często świadczona jest także pomoc interwencyjna, rzeczowa czy kompetencyjna. Rozpowszechnioną formą wsparcia są różnego typu granty, których udzielanie jest oparte na regułach przyjętych w organizacji darczyńcy, ale z istotnymi w stosunku do środków publicznych różnicami. O ile w modelu publicznym wsparcie realizowane jest na rzecz celów konkretnych polityk wyrażających w ostatecznym rozrachunku interesy struktur politycznych, o tyle wspólnym mianownikiem dla społecznego modelu wsparcia jest akcent położony na etosowy (zgodny z wartościami, a nie szczegółowymi celami) model działania. Preferowane obszary wsparcia i cele szczegółowe pozostają na obrzeżach realizowanych polityk publicznych lub eksplorują obszary niedostatecznie uwzględniane w tych politykach. Drugi istotny atrybut to

rodzaj koniecznego zaufania. Darczyńcy świadczoną przez siebie pomoc traktują jako wstęp do dalszej współpracy, włączając obdarowywanych w sieć własnych działań lub zobowiązując do przekazywania wiedzy i kompetencji na rzecz innych organizacji. Organizacja lub nieformalna grupa osób otrzymująca tego rodzaju wsparcie musi być gotowa na dalszą współpracę, udzielone bowiem wsparcie nie jest transakcją, lecz raczej elementem procesu wymiany. Społeczny sposób finansowania z przedstawionych powyżej względów jest szczególnie rozpowszechniony w obszarze działań progresywnych ruchów społecznych, nieformalnych grup i inicjatyw oddolnych. W przypadku form o niskim poziomie sformalizowania otrzymywane wsparcie jest wynikiem sieciowania struktur oddolnych.

SPOŁECZNY MODEL FINANSOWANIA DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH na przykładzie działalności Fem Fund

Przykładem realizowania takiego społecznego modelu finansowania jest działalność Fem Fund (<https://femfund.pl>). Fundusz Feministyczny to organizacja sektora społecznego mająca status OPP zarejestrowana w KRS i posiadająca REGON. Fem Fund pełni funkcję organizacji wspierającej wszelkie inicjatywy feministyczne i stojące za nim osoby,

grupy nieformalne czy organizacje. „Od 2018 roku Fundusz Feministyczny nieprzerwanie wspiera działania realizowane przez kobiety, dziewczyny oraz osoby niebinarne, trans, queer i interplciowe z całej Polski. Dokładamy się finansowo do inicjatyw, które zmieniają świat, aby każda z nas mogła decydować o sobie, była wolna i bezpieczna”.

Źródło: <https://femfund.pl/kim-jestesmy/>

SPOŁECZNY MODEL FINANSOWANIA DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH na przykładzie działalności Fundacji Transatlantycznej

Przykładem działania społecznego modelu finansowania o skali międzynarodowej jest działalność Fundacji Transatlantycznej. Jest to podmiot zarejestrowany w Europie z oddziałem German Marshall Fund of the United States (GMF) z siedzibą w Brukseli. „Celem Fundacji jest niezależne promowanie lepszej współpracy i zrozumienia między Stanami Zjednoczonymi a Europą w kwestiach transatlantycznych i na świecie, pomaganie Amerykanom i Europejczykom w uczeniu się od siebie nawzajem oraz od innych społeczeństw uprzemysłowionych, aby jak najlepiej służyć swoim gospodarkom, rozwój społeczny, kulturalny i polityczny.

Fundacja utrzymuje się z darowizn, a źródła i wielkość finansowania podlegają zasadom kontroli i jawności przez standardy opisane w organizacji” (The German Marshall Fund of the United States Funding

Acceptance Principles April 2021). Zgodnie z procedurą wszyscy darczyńcy są weryfikowani przez zespół wykonawczy (składający się z prezesa, wiceprezesa wykonawczego, dyrektora finansowego, dwóch wiceprezesów i dyrektora ds. rozwoju). Lista darczyńców jest corocznie przekazywana Radzie Powierniczej do wglądu. Obecnie Fundusz w ramach Programu Engaging Central Europe (ECE) ogłosił nabór do składania wniosków przez organizacje społeczne w Polsce, które tworzą angażujące kampanie edukacyjne na temat praw człowieka i praworządności. Jak zaznaczono w ogłoszeniu dotacje w przedziale od 10 tys. do 25 tys. dolarów będą dostępne dla organizacji z doświadczeniem edukowania i prowadzenia kampanii społecznych na rzecz praw człowieka i rządów prawa.

Źródło: <https://www.gmfus.org/transatlantic-foundation>

Zgodnie z polskim prawodawstwem organizacje pozarządowe mogą prowadzić działalność gospodarczą (mogą być przedsiębiorstwami), jeśli uzyskane tą drogą zyski będą przeznaczane w całości na działalność statutową organizacji. Jeszcze innym przypadkiem jest możliwość pobierania opłat za świadczone usługi, z zastrzeżeniem, że ich wysokość może – co najwyżej – wyrównywać koszty prowadzonej działalności (świadczonej oferty). Warto podkre-

ślić, że te dwie formy pozyskiwania środków (działalność gospodarcza i działalność odpłatna pożytku publicznego) nie mogą się pokrywać. Co więcej, w każdym przypadku prowadzenie działalności gospodarczej w obrębie celów statutowych powinno być traktowane jako działalność dodatkowa. Wynika to z faktu, że podstawową właściwością sektora NGO jest niezarobkowość, a jego celem – działanie niezorientowane na zysk. Prowadzenie działalności zarob-

kowej w żadnym momencie nie może do tego prowadzić, gdyż – co do zasady – powinno mieć charakter uzupełniający i wyrównawczy. Z wielokrotnie przywoływanych danych na temat sektora organizacji społecznych w Polsce wynika, że w latach 2011–2020 działalność gospodarczą prowadziło zaledwie 7–12% ich przedstawicieli, a dochody z tej działalności stanowiły 11–17% budżetu sektora (Charycka, 2022a, 67–73). Mimo uwidacznianych procesów profesjonalizacji działalności sektora, jak np. zatrudnianie personelu na umowę o pracę kosztem modelu społecznego opartego na wolontariacie, prowadzenie działalności gospodarczej nie jest tak rozpowszechnione (pomijając kwestie etosowe) ze względu na fakt większych obowiązków, jakim podlegają takie organizacje w przypadku rozliczeń podatkowych z fiskusem. Innymi słowy, sektor społeczny tylko w ograniczony sposób przenika do sektora przedsiębiorstw.

Prawne i praktyczne uwarunkowania zbiórek

Zbiórki publiczne są jedną z bardziej elastycznych i wygodnych form gromadzenia funduszy przeznaczonych na działalność organizacji. Prawne aspekty prowadzenia zbiórek reguluje u.z.p.z.p. W myśl jej przepisów zbiórka publiczna to zbieranie ofiar w gotówce lub naturze w miejscu publicznym na określony i zgodny z prawem cel pozostający w sferze zadań publicznych. W praktyce celem są także cele statutowe organizacji prowadzącej zbiórkę, w tym bieżąca realizacja projektów.

Zbiórki nie wymagają pozwolenia, natomiast warunkiem przeprowadzenia zbiórki publicznej jest jej bezpłatne zgłoszenie w portalu zbiórek publicznych (zbiorki.gov.pl). Jeśli nie ma uwag do treści zgłoszenia zbiórka jest ogłaszana na portalu w ciągu 3 dni (po 7 dniach w przypadku zgłoszenia papierowego). Na tym samym portalu można również rozliczyć zbiórkę przez złożenie sprawozdania w formie

elektronicznej za pomocą e-PUAP. Musi to nastąpić w ciągu 30 dni od zakończenia zbiórki lub w ciągu 30 dni po każdym półroczu zbiórki permanentnej.

Ze względu na charakter tego działania – opierający się na zaufaniu społecznym – wszystkie zgłaszane zbiórki są podawane do wiadomości publicznej. Publiczne są także sprawozdania z przeprowadzonych zbiórek. Ponadto organizator zbiórki musi pamiętać, że za uchybienia w prowadzeniu zbiórki grożą określone sankcje. Za niezłożenie w terminie sprawozdania organizacja pozbawiana jest statusu OPP, a jego brak oznacza odmowę kolejnej możliwości realizacji przedsięwzięcia. Zagrożone karą grzywny i przypadkiem zebranych darów jest niezgłoszenie zbiórki lub prowadzenie zbiórki niezgodnie ze zgłoszeniem.

Do plusów tej formy pozyskiwania środków należy to, że można ją aż do odwołania prowadzić w sposób permanentny, można też w trakcie zbiórki zgłaszać zmiany, także co do jej celu, jeśli jest on niemożliwy do zrealizowania. Ponadto organizacje mogą prowadzić kilka zbiórek w tym samym czasie.

Zbiórki – co do zasady – są prowadzone w miejscach publicznych, czyli miejscach ogólnodostępnych, takich jak: ulice, parki, place i cmentarze (wyjątkiem są zbiórki elektroniczne, np. przelewy, które nie wymagają zgłoszenia jako zbiórka publiczna). Zbiórka koleżeńską w zakładzie pracy musi uzyskać zgodę pracodawcy. Zbierać można w formie kwesty do skarbonki (puszek) lub stacjonarnych skarbon.

Warto podkreślić, że nie jest zbiórką publiczną jakiegokolwiek sprzedaż, aukcja czy loteria rzeczy wartościowych ani też loteria fantowa, wobec której obowiązują odrębne przepisy. Sprzedaż cegiełek jest możliwa, jeśli posiadają one formę symboliczną (niematerialną). W przypadku zbiórki dóbr materialnych należy pamiętać, że nie można ich potem odsprzedać czy w jakikolwiek sposób przetworzyć.

Z punktu widzenia ruchów społecznych walorem zbiórek jest to, że ich organizatorem może być nie tylko organizacja pozarządowa, spółka non profit, organizacja kościelna, ale też komitet społeczny założony przez minimum trzy osoby fizyczne. Ponadto z części funduszy zgromadzonych dzięki zbiórce można sfinansować koszty organizacji zbiórki, w tym koszty administracyjne czy wynagrodzenie osób ją prowadzących.

Podsumowanie

Patrząc na sektor społeczny jako pewną całość, należy uznać jego ogólną kondycję za świadectwo realnej siły społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. I to pomimo destrukcyjnych działań ze strony władzy publicznej ostatnich lat. Zarówno w sferze prezentowanych wartości, wypracowanych struktur organizacyjnych, jak i praktyki funkcjonowania organizacje pozarządowe odniosły sukces, wyrażając w praktyce wizję społeczeństwa obywatelskiego w działaniu. Bez wątpienia przyczyniły się do tego także wypracowane przez trzy dekady regulacje prawne konstytuujące wymiar organizacyjny sektora, a także zasady jego finansowania. Niejako w pewnej opozycji do tego rysuje się sama kondycja finansowa sektora, którą w świetle przytoczonych danych należy uznać za dość zróżnicowaną i zdecydowanie poniżej aspiracji samego sektora społecznego. Widoczna jest bowiem, w budowanym modelu finansowania NGO zasada legalizmu, wyrażająca się w dążeniu do wpisania niemal wszystkich możliwych działań sektora jako wynikających z pożytku publicznego i świadczonych w ramach zadań publicznych wskazanych przez ustawodawcę. W ślad za tym finansowanie organizacji pozarządowych ze środków publicznych odbywa się głównie na zlecenie sektora publicznego. Taki stan rzeczy powoduje nie tylko finansowe uzależnienie organizacji non profit od instytucji rządowych czy samorządowych, będących dysponentem środków publicznych, zarówno krajowych, jak i pochodzących z UE, ale faktyczne podporządkowanie sektora realizowanym politykom publicznym. Strukturalne uzależnienie sektora od władzy publicznej jest ceną, jaką organizacje płacą za możliwość pozyskiwania wsparcia finansowego. Tym większą, że wciąż niedostateczne pozostaje wsparcie ze strony sektora przedsiębiorstw czy bezpośrednio obywateli. Sektor obywatelski świadomy jest istniejących ograniczeń strukturalnych, niedopasowania rozwiązań prawnych do zmieniającej się sytuacji i potrzeb. W takim też duchu oczekiwanych zmian należy odczytywać 10 priorytetów dla zmian w sektorze społecz-

nym ogłoszonych przez OFOP (O pożytku publicznym po dwóch dekadach 28 kwietnia 2023).

Na tle omawianych problemów całego sektora sytuacja organizacyjna oraz finansowa ruchów społecznych pozostaje przypadkiem szczególnym. Ze względu na podnoszone cele działania, które często pozostają krytyczne wobec realizowanych polityk publicznych, ruchy społeczne funkcjonują najczęściej na obrzeżach sektora społecznego, często dystansując się od działań władz, a wręcz je kontestując. Skutkiem takiej decyzji jest utrudnione wejście ruchów społecznych i ich organizacji w obieg wsparcia finansowego państwa ze środków publicznych. Mówiąc prościej, liczba tematów czy zadań, w których ramach ruchy społeczne i ich organizacje mogą starać się o dofinansowanie jest wyraźnie ograniczona. Jednocześnie realny jest dylemat, przed jakim stają ruchy społeczne: czy w pełni sformalizować zasady własnego działania przez założenie fundacji czy stowarzyszenia, a nawet uzyskanie statusu OPP, czy też pozostać organizacją oddolną realizującą wprost ideę społecznej swobody działania. Wskazany w niniejszym rozdziale rozwiązaniem tego dylematu może być realizowanie zadań własnych przez powoływanie stowarzyszeń czy fundacji odgrywających rolę parasolową w stosunku do struktur nieformalnych, jak też sięganie po niestandardowe formy finansowania w modelu społecznym. Patrząc z tego punktu widzenia, finansowe podstawy działalności ruchów społecznych są wprost zależne od kapitału społecznego ich członków, a szczególnie od umiejętności wykorzystania potencjału, tkwiącego w globalnym medium, jakim jest internet. Skuteczne strategie działania ruchów społecznych, zwłaszcza w aspekcie międzynarodowym, opierają się na modelach działania sieciowym i akcyjnym, a nie formalno-instytucjonalnym. Są również zależne od innowacyjnych form pozyskiwania środków, jak wskazane tu zbiórki społeczne, wykorzystujące dostępne aplikacje sieciowe. Bez wątpienia na przyszłe losy i kondycje ruchów społecznych będą miały wpływ zarówno przyjmowane modyfikacje polityk publicznych, reformy samego sektora społecznego, jak i to, w jakim stopniu organy władzy ustawodawczej obejmą kontrolą finansowanie sektora społecznego.

Rekomendacje

W celu stabilizacji kondycji finansowej ruchów społecznych ich przedstawiciele i aktywni członkowie powinni rozważyć następujące działania:

1. Nacisk na reformę finansową sektora społecznego w Polsce. Podjęcie współpracy na rzecz koniecznych zmian z pozostałymi wiodącymi partnerami z sektora społecznego.
2. Budowanie kapitału społecznego swoich członków – wyszukiwanie liderów ruchu społecznego i nawiązywanie z nimi współpracy.
3. Tworzenie zespołów eksperckich spośród członków ruchów społecznych w celu wyspecjalizowanego pozyskiwania środków pieniężnych.
4. Sieciowanie się i pogłębianie współpracy z innymi partnerami społecznymi, w tym organizacjami parasolowymi dla sektora społecznego.
5. Rozwijanie elastycznych narzędzi pozyskiwania funduszy z wykorzystaniem metod crowdfundingu i zbiórek charytatywnych.

Bibliografia

Walker E.T., Martin A.W. (2018), *Social Movement Organizations*, [w:] Snow D.A., Soule S.A., Kriesi H., McCammon H.J. (red.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, 2nd ed., Blackwell Publishing.

Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2022 r. – wyniki wstępne (2023), GUS, Warszawa.

Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J. (2022), *Kondycja organizacji pozarządowych. Trendy 2002–2022*, Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J. (2022a), *Kondycja organizacji pozarządowych 2021*, Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Haczyk D. (2023), *Jak Bitcoin staje się ratunkiem dla ofiar represji i wykluczenia finansowego – wyjaśnia Ludmiła Kozłowska*, [wywiad], 5.10.2023, <https://cyfrowaekonomia.pl/jak-bitcoin-staje-sie-ratunkiem-dla-ofiar-represji-i-wykluczenia-finansowego-wyjasnia-ludmila-kozlow-ska-wywiad/> (dostęp: 14.08.2024)

Horbaczewski R. (2022), *Politycy chcą lustrować NGO, by wyłapać agentów wpływu z zagranicy*, <https://www.prawo.pl/samorzad/jawnosc-finansowania-organizacji-pozarzadowych-propozycje-zmian,514383.html> (dostęp: 25.07.2024)

Jaśkiewicz P. (2017), *Kasa z zagranicy? Potrzeba konkretnych regulacji*, <https://publicystyka.ngo.pl/kasa-z-zagranicy-potrzeba-konkretnych-regulacji> (dostęp: 11.08.2024)

Informacja dotycząca kwot 1,5% należnego podatku dochodowego od osób fizycznych przekazanych organizacjom pożytku publicznego w 2023 roku (z rozliczenia za 2022 rok) (2023), Ministerstwo Finansów, Departament Podatków Dochodowych.

2022. XR GS Annual Report 2022, <https://rebellion.global/> (dostęp: 22.08.2024)

Współpraca organów administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi (2021), Informacja o wynikach kontroli, KAP.430.002.2021; nr ewid. 17/2021/P/20/006/KAP, NIK.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r. nr 78, poz. 483)

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (DzU z 1984 r. nr 21, poz. 166 ze zm.)

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (DzU z 1989 r. nr 20, poz. 104 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (DzU z 2003 r. nr 96, poz. 873 ze zm.)

Ustawa z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych (DzU z 2014 r. poz. 498) Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (DzU z 2023 r. poz. 1618)

Strony internetowe

Extinction Rebellion, <https://rebellion.global/get-involved/> (dostęp: 10.09.2024)

Finansowanie organizacji pozarządowych. Studia przypadków, <https://logos-europa.org/pl/finansowanie-organizacji-pozarzadowych-studia-przypadkow/> (dostęp: 22.08.2024)

Fundraising, czy to się opłaca?, <https://inkubatorngo.pl/2022/03/fundraising-czy-to-sie-oplaca/> (dostęp: 14.08.2024)

Fundusze, <https://fundusze.ngo.pl/aktualne> (dostęp: 22.07.2024)

Najważniejsze wydarzenia dla społeczeństwa obywatelskiego, <https://publicystyka.ngo.pl/30-lat-wolnosc-1989-2019-co-regulowalo-zycie-organizacji-pozarzadowych-infografika#&gid=1&pid=2>. (dostęp: 11.09.2024)

O pożytku publicznym po dwóch dekadach, <https://ofop.eu/o-pozytku-publicznym-po-dwoch-dekadach/> (dostęp: 10.09.2024)

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 lutego 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000571>. (dostęp: 22.07.2024)

Poradnik – zbiórki publiczne, <https://poradnik.ngo.pl/zbiorki-publiczne>. (dostęp: 15.07.2024)

Ustawa o transparentności finansowania NGO pełna sprzeczności. Powiaty krytykują projekt, <https://www.portalsamorzadowy.pl/finanse/ustawa-o-transparentnosci-finansowania-ngo-pelna-sprzecznosci-powiaty-krytykuja-projekt,367527.html>. (dostęp: 15.08.2024)

Wsparcie finansowe dla organizacji pozarządowych, https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunities-ngos_pl. (dostęp: 10.09.2024)

„Współpraca organizacji pozarządowych z biznesem. Poradnik efektywnej współpracy”, <https://odpowiedzialny-biznes.pl/wp-content/uploads/2014/04/Biznes-NGO-FOB.pdf>. (dostęp: 10.08.2024)

Zgłoś zbiórkę publiczną – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, <https://www.gov.pl/web/mswia/zglos-zbiorke-publiczna>. (dostęp: 10.08.2024)

ROZDZIAŁ 7

Aktywność ruchów społecznych w przestrzeni polityczno-prawnej

Alicja Lisowska

Wykaz skrótów

AKTY PRAWNE

u.w.i.u.o. – ustawa z dnia 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli (DzU z 1999 r. nr 62, poz. 688 ze zm.)

u.d.l.s.p. – ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa (tekst jedn. DzU z 2017 r. poz. 248)

u.s.g. – ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 1990 r. nr 16, poz. 95)

u.s.p. – ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (DzU z 2024 r., poz. 107)

u.s.w. – ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jedn. DzU z 2024 r. poz. 566)

INNE

BiP – Biuletyn Informacji Publicznej

CZM – ruch Czas Mieszkańców

jst – jednostka samorządu terytorialnego

KERM – Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów

KPRM – Kancelaria Prezesa Rady Ministrów

KRM – Komitet Rady Ministrów

KRMC – Komitet Rady Ministrów do spraw Cyfryzacji

KSE – Komitet do spraw Europejskich

PRM – Prezes Rady Ministrów

RM – Rada Ministrów

UE – Unia Europejska

Wprowadzenie

Traktowanie ruchów społecznych jako samodzielnego procesu (della Porta, Diani, 2020, 21) wymaga doprecyzowania, iż ostatecznie formują się one jako luźne grupy poza oficjalnymi strukturami, aby z czasem stać się immanentną częścią systemu społecznego, w tym politycznego. Zjawisko to charakteryzowało zarówno stare ruchy społeczne z XIX w. (np. związki zawodowe, które początkowo były ruchem oddolnym, a z czasem stały się istotnym komponentem systemu społeczno-politycznego), jak i nowe ruchy społeczne, formujące się w drugiej połowie XX w.

(np. ruch ekologiczny stał się częścią systemu politycznego – partie Zielonych).

Przemiany w Polsce w latach 90. XX w. i następnych, w tym tworzenie się społeczeństwa obywatelskiego, postrzegane było m.in. poprzez powoływanie i udział społeczeństwa w organizacjach społecznych – stowarzyszeniach, fundacjach (m.in.: Dziubka, 2008; Pietrzyk-Reeves, 2004; Boguszewski, 2018). Organizacje pozarządowe, partnerzy społeczni, organizacje lokalne miały skupiać całe społeczne zaangażowanie, a ich liczba i siła były wyznacznikami obywatelskości. To właśnie dla nich tworzone podmioty, które pozwalały ich członkom i członkiniom na współudział

w podejmowaniu decyzji. Powstawały Komisje Dialogu Społecznego, Komisje Dialogu Obywatelskiego, Rady Pożytku Publicznego czy inne pokrewne ciała. Z czasem jednak okazało się, że w ramach trzeciego sektora jest znacznie więcej energii społecznej i występuje naturalna potrzeba jej wykorzystania (Erbel, 38). Arena przejawów zaangażowania społecznego zaczęła się jednak zmieniać i, co więcej, poszerzać, w tym poprzez rozwój różnego rodzaju inicjatyw nieformalnych, również ruchów społecznych (więcej o historii ruchów społecznych w Polsce: Mendes, 2007, 453–462).

Ruchy społeczne a dostęp do systemu politycznego

Ruchy społeczne są w czasach współczesnych coraz częściej tymi podmiotami, które prowadzą do zwiększenia dostępu do systemu politycznego. Dzieje się to zarówno przez kanały tworzone w kontekście realizacji określonych spraw [zróżnicowane kanały dostępu do systemu politycznego, np. komisje, instytucje doradcze, budżet partycypacyjny, na szczeblu lokalnym: spotkania miejskie, planowanie partycypacyjne, sądy obywatelskie, sondaże deliberatywne czy panele obywatelskie, czyli pluralizm w sposobach podejmowania decyzji (Rytel-Warzocho, 2013)], jak i przez oddziaływanie na same instytucje publiczne. W przypadku instytucji publicznych ważne jest, iż to same instytucje coraz szerzej otwierają się na nieinstytucjonalnych aktorów (della Porta, Diani, 2009, 260).

Oddziaływanie ruchów społecznych na system polityczny można analizować przez odniesienie do różnych jego etapów, a mianowicie: pojawienia się nowych problemów, stworzenia i wdrożenia nowego ustawodawstwa oraz wpływu polityk na polepszenie warunków życia osób zaangażowanych w działania zbiorowe. Reakcja na zbiorowe żądania może się pojawić na jednym z pięciu poziomów. Poziom pierwszy – „poziom dostępności” – dotyczy tego, w jakim stopniu władze są w stanie wysłuchać roszczeń określonej grupy; drugi poziom reakcji – „poziom programu politycznego” – polega na uznaniu danej kwestii za faktyczny

problem w ramach danego programu politycznego; trzeci poziom – „poziom systemu politycznego” – odnosi się do sytuacji, gdy system polityczny określa, w jakim zakresie aktorzy tworzący system polityczny są skłonni uchwalić przepisy zgodnie z oczekiwaniami grup protestu; czwarty poziom reakcji, czyli „poziom wykonania” – to podjęcie określonych środków w celu zapewnienia pełnego wykonania przyjętych rozwiązań i piąty poziom reakcji – „poziom konsekwencji” – zachodzi w momencie, gdy przyjęte rozwiązania prowadzą do faktycznej zmiany okoliczności (della Porta, Diani, 2009, 256–257).

Trzeba jednak podkreślić, że oddziaływanie ruchów społecznych na system polityczny przejawia się najczęściej w ramach trzeciego poziomu – poziomu systemu politycznego. Jednocześnie niektóre ich aktywności dotyczą poziomu pierwszego, czyli dostępności, a tylko nieliczne, realizowane są w ramach dwóch ostatnich poziomów, czyli poziomu wykonania i konsekwencji.

Pojawienie się ruchów społecznych w społeczeństwach nowoczesnych wpłynęło także w istotnym zakresie na sposób funkcjonowania samych systemów politycznych. Po pierwsze, nastąpiło poszerzenie zbioru problemów, uznanych za polityczne, niemających wcześniej takiego statusu (np.: kwestie związane z ochroną środowiska). Po drugie, poszerzona została także arena dyskusji, która zagospodarowała aktywizm społeczny, wsparty rozwojem podmiotowości społeczeństw (rozwój w późniejszych latach nowych technologii komunikacyjnych tylko wzmocnił ten proces, poszerzając dostęp do wiedzy i informacji oraz przyczyniając się do wzrostu świadomości społecznej i politycznej). Po trzecie, doszło do wytworzenia się znaczących sił politycznych (nowe ruchy społeczne i ich zwolennicy), które zyskały możliwość wywierania presji na system polityczny (podstawą tej presji był brak zaufania społeczeństwa do rządu i państwa). I choć samo zjawisko, czyli brak zaufania do systemu politycznego, jest naganne, to zaczęło ono stanowić siłę napędową stałej obecności ruchów społecznych w sferze polityki niezinstytucjonalizowanej. Po czwarte, wystąpiło swego rodzaju przegrupowanie sił w sferze aktywności politycznej. Z jednej strony w społeczeństwach zachodnich, i nie tylko, jest zauważalny odwrót od konwencjonalnej polityki wyrażający się m.in. nie tylko rosnącą dezaprobatą wobec tradycyjnej polityki i polityków, ale również słabnącą frekwencją w wyborach, z drugiej strony nie oznacza to apa-

tii społecznej (Foryś, 2003, 20–21). Społeczeństwa zaczęły angażować się w inne formy partycypacji, takie jak protesty czy formy demokracji bezpośredniej.

Zarówno w Polsce, jak i w wielu krajach demokratycznych istnieją dwa sposoby wpływu na system polityczny. Są to, z jednej strony, procedury demokracji przedstawicielskiej, z drugiej zaś procedury demokracji bezpośredniej. W tym ostatnim przypadku, w naszym kraju podstawowymi i najbardziej powszechnymi formami udziału obywateli w tworzeniu prawa, w tym ustaw, są: obywatelska inicjatywa ustawodawcza, konsultacje publiczne i społeczne oraz wysłuchanie publiczne w ramach działalności lobbingowej (Chmielarz-Grochal, 2019, 35). W niniejszym rozdziale zostaną opisane wszystkie trzy procedury demokracji bezpośredniej.

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza

Jednym z przejawów sprawowania władzy przez naród jest obywatelska inicjatywa ustawodawcza, której istota sprowadza się do przedstawiania projektów ustaw przez obywateli. Pojmowana jest ona jako jeden z instrumentów wpływania na kształt ustawodawstwa, a w konsekwencji na proces tworzenia i/lub kształtowania społeczeństwa obywatelskiego¹.

Przez inicjatywę ustawodawczą obywateli należy rozumieć takie formy inicjatywy ludowej, które przyznają określonej liczbowo kategorii obywateli prawo wnoszenia projektów ustaw do parlamentu, jednakże bez możliwości decydowania o ich wejściu w życie. Nie jest to zatem typowa instytucja demokracji bezpośredniej, gdyż opiera się na współpracy organu przedstawicielskiego z obywatelami (Uziębło, 200, 34).

Polska inicjatywa ustawodawcza jest instytucją inicjatywy ludowej sensu stricto (nie może bowiem dotyczyć zmiany Konstytucji), ma charakter zbiorowy (jednostka

sama nie może skutecznie wnieść projektu ustawy), przeznaczona jest dla obywateli pełnoletnich (złożyć skutecznie podpis może tylko ten, kto ukończył 18. rok życia i nie jest ubezwłasnowolniony albo pozbawiony praw publicznych wyrokiem sądu lub praw wyborczych przez Trybunał Stanu). Inicjatywa musi też mieć, podobnie jak projekty ustaw autorstwa innych podmiotów, charakter sformułowany, co oznacza, że obywatele podpisują się pod gotowym projektem aktu prawnego, a nie pod ogólnymi jego założeniami (Zieliński, 487–488).

Postępowanie w przedmiocie rozpatrywania obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej podlega odpowiednim normom określonym w Konstytucji, ustawach, Regulaminie Sejmu RP, a źródła standardów związanych z jakością przygotowywanych projektów ustaw można czerpać z Rozporządzenia Prezesa RM w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (szerzej nt. postępowania w sprawie inicjatywy min.: Banaszak, Preisner, 2002; Kuciński, 2007; Kuciński, 2018).

Według Konstytucji RP (art. 118) prawo inicjatywy ustawodawczej przysługuje posłom, Senatowi, Prezydentowi Rzeczypospolitej i Radzie Ministrów (§ 1), a także grupie co najmniej 100 tys. obywateli mających prawo wybierania do Sejmu. Tryb postępowania w tej sprawie określa ustawa (§ 2). Oznacza to, że z prawa do inicjatywy mogą skorzystać różne podmioty – organizacje społeczne oraz ruchy społeczne, które będą w stanie zebrać pod projektem wymaganą liczbę podpisów (100 tys.).

Za przygotowanie projektu ustawy odpowiedzialny jest komitet inicjatywy ustawodawczej składający się z min. 15 obywateli posiadających prawo wybierania do Sejmu, którzy złożą pisemne oświadczenie o przystąpieniu do tegoż komitetu (art. 5 u.w.i.u.o.). Komitet (i całą inicjatywę) reprezentują w relacjach formalnych pełnomocnik i jego zastępca. Komitet nabywa osobowość prawną w momencie przyjęcia zawiadomienia o jego utworzeniu przez Marszałka Sejmu. Utworzenie komitetu inicjatywy ustawodawczej wymaga podpisu 1 000 obywateli popierających projekt.

Komitet, zawiadamiając Marszałka Sejmu o jego powołaniu, przekazuje gotowy projekt ustawy, przygotowany zgodnie z zasadami techniki prawodawczej. Oznacza to

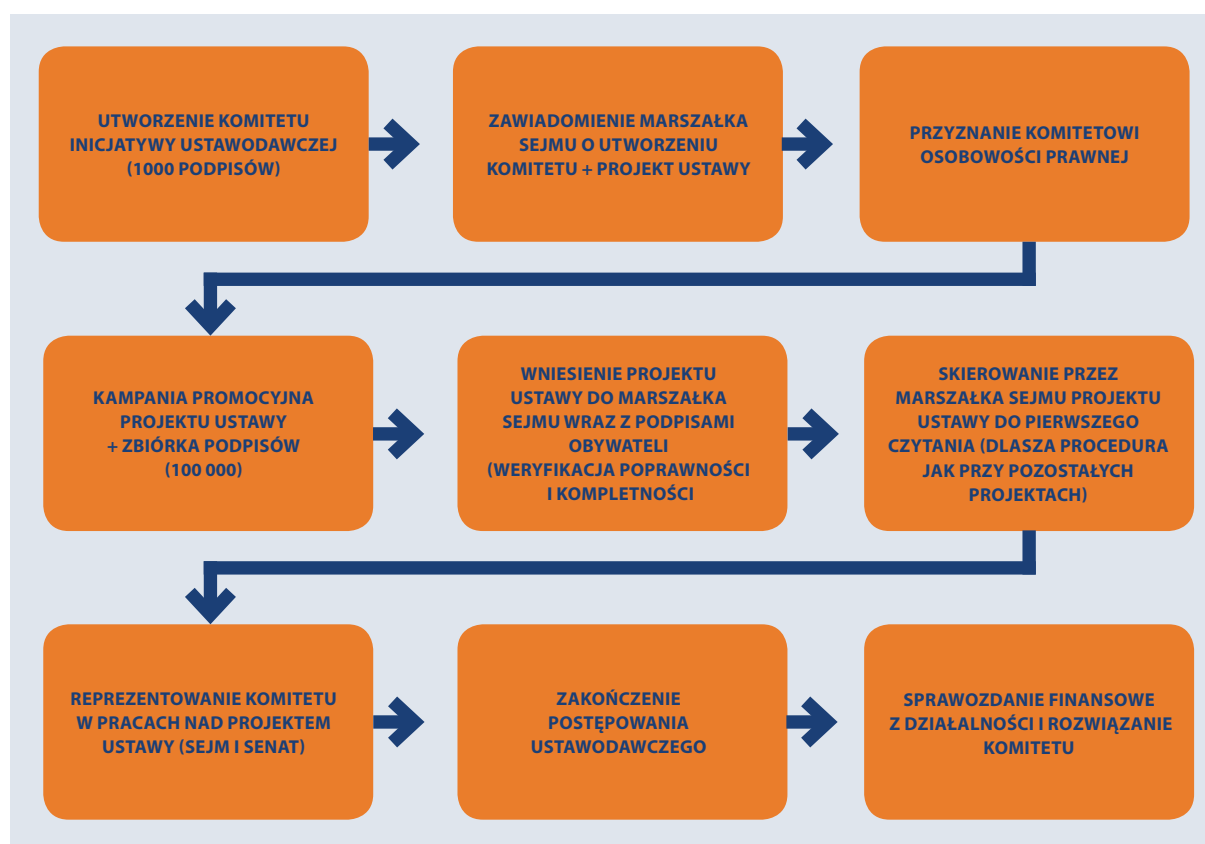
¹ Inicjatywa ustawodawcza obywateli występuje w takich krajach europejskich, jak: Hiszpania, Włochy, Serbia, Słowenia, Lichtenstein, Austria, Litwa, Rumunia, Łotwa, Finlandia, Bułgaria, Węgry.

m.in. potrzebę przygotowania uzasadnienia, które zawiera skutki finansowe wykonania proponowanej ustawy (art. 118 ust. 3 Konstytucji RP) oraz zgodnie z Regulaminem Sejmu (art. 34 ust. 2): 1) potrzebę i cel wydania ustawy; 2) stan rzeczy w dziedzinie, która ma być unormowana; 3) różnice między dotychczasowym a projektowanym stanem prawnym; 4) przewidywane skutki społeczne, gospodarcze, finansowe, prawne; 5) wskazanie źródeł finansowania, jeżeli projekt ustawy pociąga za sobą obciążenie budżetu państwa lub budżetu jst; 6) założenia projektów podstawowych aktów wykonawczych; 7) oświadczenie o zgodności projektu ustawy z prawem UE lub że przedmiot regulacji nie jest objęty prawem UE. Jeśli wnoszony projekt nie będzie spełniał wskazanych wymogów (włącznie z uchybieniami z procesie zbierania podpisów obywateli) będzie można go potraktować jedynie jako petycję (art. 63 Konstytucji RP).

Skuteczne przeprowadzenie procedury obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej rozpoczyna w Sejmie proces

legislacyjny przebiegający w klasyczny sposób, zgodnie z powszechnie obowiązującymi konstytucyjnymi i regulaminowymi wymogami proceduralnymi, odnoszącymi się do projektów ustaw wnoszonych przez wszystkie legitymowane podmioty. Jakkolwiek występuje tutaj wyjątek – projekty obywatelskie nie mogą zostać poddane pierwszemu czytaniu na posiedzeniu komisji i muszą być rozpatrywane przez Sejm in pleno. Inicjatywa obywatelska nie podlega zasadzie dyskontynuacji prac parlamentu, oznaczającej wygasanie niezalatwionych spraw wraz z upływem kadencji Sejmu (Ochmann i wsp., 2018, 86). Inicjatywa ustawodawcza wniesiona przez obywateli nie wyklucza możliwości wniesienia innego projektu, w tym także przez obywateli, w tej samej sprawie – oznacza to możliwość zaistnienia dwóch (lub więcej) konkurencyjnych propozycji. W sytuacji przeprowadzenia skutecznego procesu inicjatywy ustawodawczej komitet ulega rozwiązaniu po upływie 3 miesięcy od daty zakończenia postępowania ustawodawczego (ryc. 7.1).

Rycina 7.1 Proces skutecznej obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej

Źródło: opracowanie własne

W polskim porządku prawnym inicjatywa ustawodawcza obywateli obowiązuje już ponad 20 lat (DzU z 1999 r., nr 62, poz. 688 ze zm.) i od czasu jej wejścia w życie w 1999 r. regularnie są podejmowane próby wnoszenia oddolnych projektów obywatelskich. „[...] Co prawda większość z nich kończy się niepowodzeniem, głównie z racji trudności z zebraniem wymaganej prawnie liczby podpisów, jednak część projektów trafia do marszałka Sejmu i staje się przedmiotem prac parlamentarnych. Niestety tylko pojedyncze takie projekty ostatecznie są przyjmowane jako ustawy i tym samym stają się częścią krajowego porządku prawnego” (Uziębło, 2020, 8).

Na przykład w czasie III–VII kadencji Sejmu wniesiono 53 inicjatywy obywatelskie, a ostatecznie tylko 11 ustaw zostało uchwalonych i ogłoszonych w Dzienniku Ustaw. Stanowiło to 20,7% ogólnej liczby obywatelskich projektów ustaw i 0,87% wszystkich projektów ustaw wniesionych w tym czasie do Sejmu (Kluciński, 2018, 236). W latach 1997–2015 najwięcej ustaw zostało uchwalonych w wyniku inicjatyw obywatelskich w IV kadencji Sejmu – 5, mniej w kadencjach III, VI i VII – po 2 i ani jedna w kadencji V. Uchwalone ustawy w wyniku inicjatyw obywatelskich stanowiły bardzo mały procent wszystkich uchwalonych w tym okresie ustaw – 0,3% [tylko w kadencji IV stanowiły one więcej niż 0,5%, natomiast w kadencji V – 0%] (, 237)].

Możliwe jest jednak wskazanie na dwóch obywatelskich projektów ustaw, które zostały przygotowane przez ruchy społeczne w Polsce i stanowiły następnie podstawę do stworzenia ustaw. Tymi projektami były projekt ustawy dotyczący Funduszu Alimentacyjnego i projekt ustawy o parytetach.

Ustawa dotycząca Funduszu Alimentacyjnego, choć nie uwzględniała w całości zapisów projektu obywatelskiego, a część rozwiązań zostało wprowadzonych na podstawie projektu poselskiego, to w znacznej mierze odzwierciedlała oczekiwania społeczne¹.

Obywatelski projekt ustawy został wniesiony do Sejmu 2 listopada 2004 r. i nosił tytuł „Fundusz Alimentacyjny”. Podpisało się pod nim ponad 300 tys. osób. Rozpatrywany był po ponad dwóch latach, w następnej dopiero kadencji Sejmu (czyli V), wspólnie z wniesio-

nym 15 grudnia 2006 r. poselskim projektem ustawy o funduszu alimentacyjnym.

Ruch na rzecz przywrócenia Funduszu Alimentacyjnego polegał na mobilizacji oddolnej, zainicjowanej przez kobiety w przeważającej większości należące do warstw niższych i mieszkające w małych miasteczkach na południu i wschodzie Polski, dysponujące bardzo ograniczonymi zasobami (w sensie zarówno ekonomicznym, jak i kulturowym). Najczęściej były to samodzielne matki, które postrzegały się raczej jako konserwatywne katoliczki walczące o prawa swoich dzieci, gotowe do współpracy z różnymi grupami (Korolczuk, 2014, 100).

Mobilizacja matek wokół Funduszu Alimentacyjnego była konsekwencją kolejnych cięć w systemie zabezpieczeń społecznych, tym razem związanych z wejściem do UE i koniecznością zmniejszenia wydatków budżetowych (sam Fundusz istniał od lat 70. XX w. i stanowił ogniwo pośrednie między niepłacącymi ojcami a dziećmi, którym sąd przyznał alimenty). Zamiast działań, które umożliwiłyby bardziej efektywne dyscyplinowanie środkami finansowymi dłużników, w 2002 r. władze ogłosiły plan likwidacji Funduszu. Dla ponad pół miliona Polek i ich dzieci korzystających z tej instytucji oznaczało to gwałtowne pogorszenie się sytuacji finansowej, a często przybliżało perspektywę biedy (Korolczuk, 2014, 101).

Kobiety zaczęły od ulicznych demonstracji i stworzenia lokalnych sieci wsparcia, szybko jednak włączyły do repertuaru protestów także działania o charakterze instytucjonalnym: lobbing i inicjatywę ustawodawczą. Aktywistkom i aktywistom udało się zyskać poparcie części mediów – lokalnych gazet oraz „Gazety Wyborczej” i radia RMF FM. Przez fakt nagłośnienia problemu osoby w podobnej sytuacji z całego kraju mogły nawiązać kontakt i podjąć skoordynowane działania, w tym pozyskanie ekspertów celem przygotowania obywatelskiego projektu ustawy (*Ibidem*).

Projekt obywatelski był propozycją całościowego, obszernego – 31 artykułów – uregulowania spraw wskazanych w jego tytule, szczególnie zaś powołania funduszu alimentacyjnego, będącego w dyspozycji gminy, przeznaczonego na wypłatę świadczeń pieniężnych dla osób, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej z powodu niemożności wy-

¹ Odmienne stanowisko można jednak odnaleźć w publikacjach np. R. Hryciuk, E. Korolczuk (red.) (2012), *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, reprezentacje i praktyki macierzyństwa we współczesnej Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

egzekwowania należnych im alimentów; określenia dysponentów funduszu, podstaw jego gospodarki finansowej oraz obowiązków w zakresie zgłaszania do stosownego rejestru danych wskazanych wyżej osób¹. Oba projekty – obywatelski i poselski – zawierały propozycję preambuły o niemal identycznej treści.

Ostatecznie ustawa, zachowując preambułę proponowaną w projektach, liczyła 48 artykułów, zawartych w siedmiu rozdziałach. Stanowiła całościowe uregulowanie spraw dotyczących pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Określała zasady pomocy państwa osobom uprawnionym do alimentów na podstawie tytułu wykonawczego w przypadku bezskuteczności egzekucji; warunki nabywania prawa do świadczeń pieniężnych wypłacanych w przypadku bezskuteczności egzekucji; zasady i tryb postępowania w sprawach przyznawania i wypłacania świadczeń z funduszu alimentacyjnego; zasady finansowania świadczeń z funduszu alimentacyjnego; działania podejmowane wobec dłużników alimentacyjnych. Ustawa wprowadzała też zmiany w dziewięciu obowiązujących ustawach. Chociaż nie zostały w niej uwzględnione wszystkie propozycje zawarte w projekcie obywatelskim, to można uznać, że podstawowy cel inicjatorów tego projektu – przywrócenie funduszu alimentacyjnego – został, chociaż w zmienionej postaci, osiągnięty (Kuciński, 2018, 249).

Ustawa weszła w życie pod nazwą o pomocy osobom uprawnionym do alimentów – ustawa z 7 września 2009 r. (DzU z 2007 r. nr 192, poz. 1378).

Obywatelski projekt ustawy o parytetach powstał z inicjatywy Kongresu Kobiet w 2009 r. (wtedy jeszcze ruchu społecznego). Był to projekt, którego celem było zwiększenie udziału kobiet na listach wyborczych poprzez zmianę ordynacji wyborczej. W październiku 2010 r. Obywatelski Komitet Inicjatywy Ustawodawczej „Czas na kobiety” skierował do Sejmu projekt ustawy „o zmianie ustawy – Ordynacji wyborczej do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu

Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego. Ustawa weszła w życie w 2011 roku”².

Kongresowi Kobiet udało się zebrać pod projektem 150 tys. podpisów. Projekt Kongresu przedstawiono jako inicjatywę elitarnej grupy kobiet, z których większość osiągnęła sukces zawodowy i reprezentuje „centrum”. Część aktywistek Kongresu Kobiet określała się jako feministki, a podstawowym elementem tożsamości zbiorowej, mającej gwarantować wspólnotę celów oraz doświadczeń pozostawała płć (Korolczuk, 2014, 100).

Także w tym przypadku nastąpiły określone zmiany w projekcie obywatelskim. Zrezygnowano z preambuły zawartej w projekcie obywatelskim, a w samym tytule ustawy dokonano dwóch zmian o charakterze formalno-stylistycznym. W porównaniu z tytułem projektu obywatelskiego przedstawiono kolejność zmienianych ordynacji wyborczych (Kuciński, 2018, 245) i zrezygnowano z użytego w projekcie określenia „parytet na listach kandydatów” (w ostatecznym kształcie ustawa wprowadziła kwoty wyborcze, a nie parytety, jak pierwotnie zakładał obywatelski projekt). „Ustawa, po raz pierwszy w rozwiązaniach polskich ordynacji wyborczych, wprowadziła nakaz uwzględniania w wymienionych w jej tytule ordynacjach wymogu proporcji liczby kandydatów kobiet (nie mniej niż 35%) do liczby kandydatów mężczyzn (nie mniej niż 35%). Jedynie w wyborach do organów stanowiących gmin w ustawie określono, że w przypadku zgłoszenia listy zawierającej trzech kandydatów – jeden z tych kandydatów powinien być kobietą, a jeden mężczyzną. W ustawie rozstrzygnięto, że jeżeli lista wyborcza nie spełnia tych wymogów, to odpowiednia komisja wyborcza wzywa pełnomocnika komitetu wyborczego do usunięcia „wady” w terminie trzech dni, a w przypadku nieusunięcia owej wady w terminie – komisja postanawia o odmowie rejestracji zgłoszonej listy kandydatów w całości”. Ostatecznie mimo dokonanych zmian treść ustawy była zgodna z inten-

1 „Projekt poselski liczył 46 artykułów i określał: zasady pomocy państwa udzielanej osobom uprawnionym do alimentów zasądzonych przez sąd w przypadku bezskuteczności egzekucji orzeczenia alimentacyjnego; warunki nabywania uprawnień do świadczeń z funduszu alimentacyjnego; zasady i tryb postępowania w sprawach przyznawania i wypłacania świadczenia z funduszu alimentacyjnego; zasady finansowania świadczeń z funduszu alimentacyjnego”. Kuciński J. (2018), *Obywatelska inicjatywa ustawodawcza jako instytucja ustroju Rzeczypospolitej Polskiej. Studium prawnopolitologiczne*, Warszawa, s. 249.

2 Pełna nazwa ustawy – Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego (DzU z 2011 r. nr 34, poz. 172).

cjami propozycji zawartych w projekcie obywatelskim (*Ibidem*, 245).

W konsekwencji masowej mobilizacji w obu przypadkach doszło do zmiany obowiązującego w Polsce prawa, a także zainicjowano publiczny dyskurs. Był on szczególnie widoczny w kontekście drugiego projektu ustawy, dotyczącego parytetów. Już na etapie procedowania ustawy toczyła się dyskusja na temat różnic między kwotami a parytetami, a także zgodności projektu z konstytucją lub jej braku. Ponadto po raz kolejny w mediach podjęto dyskusję o znaczeniu płci w polityce. Jednak tym razem udało się przekonać większość przedstawicieli polskiego społeczeństwa zasiadających w parlamencie, że obecność kobiet w polityce jest potrzebna.

Ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów nadal obowiązuje i była wielokrotnie zmieniana, natomiast ustawa o zmianie ustawy została uchylona przez Kodeks wyborczy z 5 stycznia 2011 r., który zachował rozwiązania wprowadzone w wyniku inicjatywy obywatelskiej.

Inicjatywy obywatelskie ruchów społecznych nadal stanowią zdecydowaną mniejszość wśród wszystkich obywatelskich inicjatyw ustawodawczych (Peisert, 2020, 68). Za takie inicjatywy, w raporcie „Inicjatywa ustawodawcza obywateli” z 2020 r., uznano projekty przygotowane przez niezrzeszonych obywateli. Na podstawie raportu projektami ustaw, które zostały zainicjowane przez obywateli niezrzeszonych w latach 2013–2019 były następujące projekty:

- Szczepimy, bo myślimy – w przypadku tego projektu nie udało się zebrać wymaganej liczby podpisów pod projektem ustawy, a został on przygotowany przez niezrzeszonych obywateli.
- W sprawie warunków zatrudnienia w ochronie zdrowia – projekt ten został przygotowany przez pracowników medycznych i, w tym przypadku, udało się zebrać wymaganą liczbę podpisów.
- Zmiana ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych – projekt zainicjowany przez pracowników medycznych, pod którym także podpisało się ponad 100 tys. obywateli.
- Zmiana ustawy o transporcie drogowym – inicjatorami byli pracownicy transportu, którzy nie zdobyli 100 tys. podpisów.

- Ustawa o ustanowieniu 17 października dniem sprzedaży bezpośredniej. Pracownikom handlu nie udało się zebrać odpowiedniej liczby podpisów (Peisert, 2020, 67).

Przygotowane projekty były projektami, które regulowały sprawy zarówno o znaczeniu ogólnokrajowym lub ogólnospołecznym (pierwszy projekt), jak i takie, które dotyczyły spraw o charakterze branżowym (pozostałe). Podpisy zbierane były przede wszystkim w miejscach publicznych, przez wolontariuszy. Jednocześnie korzystano z możliwości zbierania podpisów z wykorzystaniem podpisu elektronicznego. Tego typu rozwiązanie było traktowane jako obecnie funkcjonujące standardy cywilizacyjne (*Ibidem*, 72). Kampania promocyjna – polegająca na pozyskaniu poparcia osób/sympatyków określonego projektu – prowadzona przede wszystkim za pośrednictwem Facebooka oraz mediów (przez negatywną kampanię organizowaną przez oponentów – szczepimy, bo musimy vs. antyszczepionkowcy) (*Ibidem*, 71). Ze wskazanych powyżej projektów ustaw spośród tych, pod którymi uzyskano odpowiednią liczbę podpisów, na razie żaden z nich nie wszedł w życie.

Działania zmierzające do przygotowania obywatelskiego projektu ustawy i zebrania wymaganej dla jego poparcia liczby podpisów bardzo często – co pokazuje polska praktyka – aktywizują różne podmioty – stowarzyszenia, fundacje, związki zawodowe czy ruchy społeczne. Chęć podjęcia niektórych obywatelskich inicjatyw ustawodawczych staje się powodem uruchamiania szerokiego społecznego ruchu ich poparcia, a czasami nawet tworzenia pewnych struktur społecznych oznaczających rozszerzenie sfery instytucjonalnej społeczeństwa obywatelskiego (ruch na rzecz przywrócenia Funduszu Alimentacyjnego). Także akcje promocyjne dotyczące tego rodzaju projektów prowadzone w mediach – prasie, radiu, telewizji, internecie oraz działania zmierzające do zebrania wymaganej dla jego poparcia liczby podpisów służą aktywizacji obywateli, kształtowaniu w nich poczucia interesu publicznego (społecznego) i chęci jego realizacji. Jednakże wpływ takich obywatelskich inicjatyw ustawodawczych na kształtowanie się instytucji społeczeństwa obywatelskiego był niewielki i wciąż taki pozostaje (Kuciński, 2018, 111).

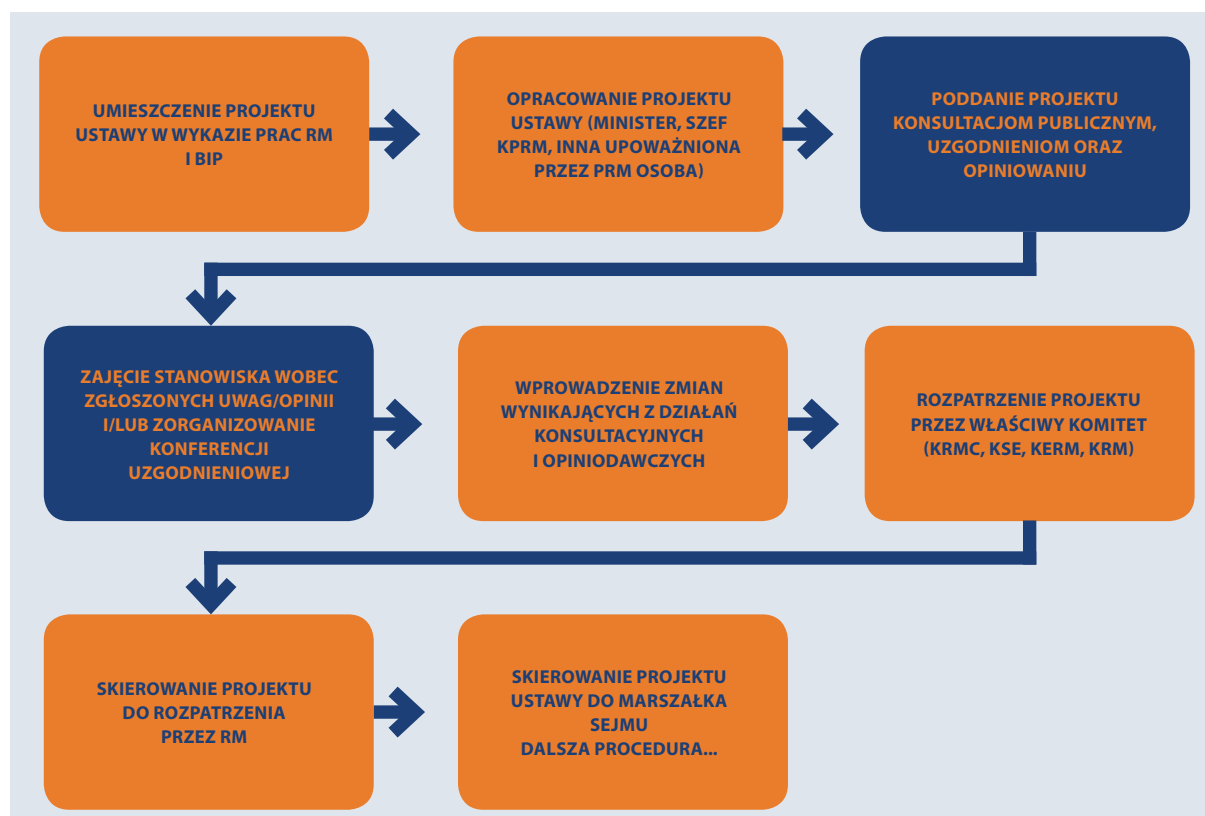
W latach 2022–2023 do Sejmu wpłynęły następujące obywatelskie projekty ustaw, w których przygotowywaniu brały udział m.in. ruchy społeczne:

- obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo oświatowe – wpłynął do Sejmu 19 lipca 2023 r. (druk nr 3520) – niezakończone prace nad ustawą;
- obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy o lasach – wpłynął do Sejmu 12 kwietnia 2023 r. (druk nr 3291) – niezakończone prace nad ustawą;
- obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw w celu wprowadzenia renty wdowiej – wpłynął do Sejmu 11 kwietnia 2023 roku (druk nr 3292) – niezakończone prace nad ustawą;
- obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy o rencie socjalnej – wpłynął do Sejmu 7 marca 2023 r. (druk nr 3099) – niezakończone prace nad ustawą;
- obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny – wpłynął do Sejmu 4 października 2022 r. (druk nr 2756) – niezakończone prace nad ustawą.

Konsultacje publiczne i społeczne

Konsultacje publiczne to proces, w którego trakcie organy administracji państwowej przedstawiają określonym podmiotom i obywatelom projekty aktów normatywnych w celu wyrażenia opinii oraz zgłoszenia ewentualnych uwag (Kaczocha, Mazuryk, 2019, 61). Konsultacje publiczne są rozwiązaniem charakterystycznym dla rządowego procesu legislacyjnego – stanowią jeden z etapów przygotowywania projektów aktów prawnych (ryc. 7.2). Ich przeprowadzenie jest obligatoryjne – raport z przeprowadzonych konsultacji stanowi element dokumentacji przekazywanej do Marszałka Sejmu. Aktem regulującym procedurę przeprowadzenia konsultacji publicznych jest Regulamin pracy Rady Ministrów (Rozdział 3. Uzgodnienia, konsultacje publiczne i opiniowanie projektu dokumentu rządowego).

Rycina 7.2 Etapy postępowania z projektami dokumentów rządowych w procesie legislacyjnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kaczocha, Mazuryk, s. 67

Z perspektywy organizacji ruchów społecznych zasadniczym elementem procedury są konsultacje publiczne, ponieważ to rozwiązanie stwarza przestrzeń włączenia się w prace nad projektami dokumentów rządowych w ramach procesu legislacyjnego. Funkcji takiej nie spełnia procedura uzgodnieniowa, w którą zaangażowane są organy Rady Ministrów, np. członkowie Rady Ministrów, Rządowe Centrum Legislacji. Opiniowanie natomiast następuje szczególnie ze strony Rady Legislacyjnej, Prokuratury Generalnej RP, Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz inne organy administracji rządowej lub inne organy i instytucje państwowe (§37–39). Jak stanowi §36, organ wnioskujący, biorąc pod uwagę treść projektu ustawy lub projektu rozporządzenia, a także uwzględniając inne okoliczności, w tym znaczenie projektu oraz przewidywane skutki społeczno-gospodarcze, stopień jego złożoności oraz jego pilność, przedstawia projekt do konsultacji publicznych, w tym może skierować projekt do organizacji społecznych lub innych zainteresowanych podmiotów albo instytucji w celu przedstawienia ich stanowiska.

W toku postępowania organ wnioskujący może zorganizować konferencję uzgodnieniową, która przyczynić się powinna do właściwego prowadzenia uzgodnień lub opiniowania projektu dokumentu rządowego, szczególnie w przypadku zgłoszenia do projektu licznych uwag (§44). Do udziału w takiej konferencji mogą zostać zaproszone, poza podmiotami, z którymi prowadzono uzgodnienia i które opiniowały projekt, również podmioty biorące czynny udział w konsultacjach publicznych – mogą to więc być organizacje społeczne. Istnieje także możliwość zorganizowania odrębnej konferencji z udziałem tych ostatnich (§47).

Podobne rozwiązanie występuje na etapie sejmowego postępowania ustawodawczego. Zgodnie bowiem z przepisem art. 34 ust. 3 Regulaminu Sejmu RP uzasadnienie projektu powinno przedstawiać również wyniki przeprowadzonych konsultacji oraz informować o przedstawionych wariantach i opiniach, zwłaszcza gdy obowiązek zasięgania takich opinii wynika z przepisów ustawy. W wypadku komisyjnych i poselskich projektów ustaw, w stosunku do których nie przeprowadzono konsultacji, Marszałek Sejmu przed skierowaniem takiego projektu do pierwszego czytania kieruje go do konsultacji w trybie i na zasadach określonych w odrębnych ustawach.

Także w sytuacji, gdy inicjatywa ustawodawcza realizowana jest przez Senat przewiduje się w jej toku przeprowadzenie konsultacji (tutaj nazwanych społecznymi) – wynika to z zapisów Regulaminu Senatu. Przepis art. 79a stanowi, iż przewodniczący Komisji Ustawodawczej zwraca się o przedstawienie opinii o projekcie ustawy do właściwych instytucji lub organizacji, jeżeli obowiązek zasięgnięcia takich opinii wynika z przepisów ustawy lub prawa UE. Projekt ustawy poddaje się konsultacjom społecznym z wykorzystaniem senackiej strony internetowej.

Konsultacji publicznych nie należy mylić z konsultacjami społecznymi. Co prawda, oba procesy mogą być prowadzone przez władze centralne, ale tylko konsultacje społeczne organizowane przez władze samorządowe mogą dotyczyć spraw lokalnych. Konsultacje publiczne odnoszą się jedynie do prac nad projektami ustaw i innych dokumentów rządowych.

Podstawy prawne do wykorzystywania konsultacji społecznych na szczeblu samorządowym wynikają zarówno z Konstytucji RP (pośrednio, Madej 2015, 212), jak i z u.s.g., u.s.p., u.s.w oraz z Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego. Ponadto określonego rodzaju inspirację można znaleźć w wyrażonym przez Komisję Europejską stanowisku w dokumencie Biała Księga w sprawie przyszłości Europy z 2017 r., w którym wspiera się potrzebę wzmocnienia warunków dla debaty publicznej oraz zapewnienia bardziej dynamicznej interakcji z obywatelami UE, ponoszenia większej odpowiedzialności za wdrażanie wspólnych uzgodnień i lepszą ich realizację (Biała Księga, 2017).

Konsultacje społeczne stanowią wielostronny i złożony proces, w którego ramach możliwe jest oddziaływanie na sposób wykonywania władzy, a tym samym na proces decyzyjny dygnitarzy lokalnych. Jest to rodzaj dialogu społecznego – uczestniczą w nim przedstawiciele władzy lokalnej lub centralnej, organizacje pozarządowe i obywatele, w tym mogący zrzeszać się w ruchy społeczne.

W procesie stanowienia prawa konsultacje społeczne pozwalają na powstanie pewnego rodzaju łącznika między organem stanowiącym prawo a adresatami tego prawa. Stwarzają one bowiem możliwość zapoznania się ze opinią przyszłych adresatów aktów prawnych wraz z ewentualnym uwzględnieniem ich sugestii, stanowiska w sferze planowanych rozstrzygnięć (Czopek, Żołnierczyk, 2017, 86). Dzięki konsultacjom każdy członek społeczności lokalnej, a także

organizacja czy też ruch społeczny może albo zaprezentować swoją opinię na temat proponowanych działań przez rządzących, albo też przedstawić własny pomysł na rozwiązanie danego problemu. W ten sposób, przez udział w konsultacjach społecznych, możliwe się staje budowanie poczucia wspólnoty i współodpowiedzialności za podejmowane decyzje.

Przepisy ustaw samorządowych precyzyjnie określają przypadki, w których konsultacje są obligatoryjne lub fakultatywne. Obowiązek przeprowadzenia konsultacji może także narzucić sobie sam organ jst w uchwale w sprawie zasad i trybu przeprowadzania konsultacji (więcej: Czopek, Żołnierczyk, 2017, 89; Marchaj, 2016).

Konsultacje obligatoryjne to te, które wynikają bezpośrednio z ustaw. Stanowią one niezbędne minimum, jakie musi wykonać instytucja publiczna w stosunku do konsultowania projektów z mieszkańcami. Tymi ustawami są:

- ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym – art. 5, art. 5a oraz art. 35 (DzU z 1990 r. nr 16, poz. 95);
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie – art. 5, art. 5 a) (DzU z 2003 r. nr 96, poz. 873);
- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – art. 11, art. 17 (DzU z 2003 r. nr 80, poz. 717);
- ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (DzU nr 17, poz. 141 ze zm.).

Fakultatywnie konsultacje społeczne są przeprowadzane w sprawach określanych przez ustawodawcę jako „ważne”, a kwalifikacji danej sprawy jako sprawy „ważnej” dokonuje głównie organ stanowiący jst. Wśród spraw „ważnych”, które mogą być przedmiotem konsultowania z mieszkańcami, wymienić można sprawy budżetowe (przeznaczenie środków publicznych na sfinansowanie preferowanych przez lokalną społeczność inwestycji) czy dotyczące strategii rozwoju jednostki samorządowej (Czopek, Żołnierczyk, 2017, 89).

Procedury prowadzenia konsultacji społecznych określone są w regulaminie konsultacji społecznych. Jest to akt prawa miejscowego, w którym zapisane są standardy prowadzenia dialogu społecznego. Na nich natomiast opierają się procedury prowadzenia konsultacji. Regulamin konsultacji jest zatem narzędziem służącym do uporządkowania

i uregulowania sposobu, w który mieszkańcy będą włączani w proces decyzyjny dotyczący ważnych dla nich spraw (Regulamin konsultacji, 2024). Regulamin konsultacji powinien być opracowany przez każdy organ stanowiący w poszczególnych jednostkach samorządowych.

Od 2017 r. organizacja i przebieg konsultacji powinny się odbywać zgodnie ze standardami opisanymi w dokumencie Siedem Zasad Konsultacji. Zasady te stanowią określone ramy dla wszystkich procesów konsultacji – bez względu na ich temat czy też szczebel administracyjny, na którym są prowadzone. Tymi zasadami są: dobra wiara, powszechność, przejrzystość, responsywność, koordynacja, przewidywalność i poszanowanie interesu ogólnego (więcej: Siedem Zasad Konsultacji, 2017).

Cechą wspólną wszystkich procedur konsultacyjnych w Polsce jest ich opiniodawczy charakter. Oznacza to, że nie stanowią one formy rozstrzygania o sprawach publicznych, lecz mają dostarczyć decydentowi opinii osób bezpośrednio dotkniętych planowanym rozstrzygnięciem. Dzięki temu organy władzy publicznej mogą stanowić lepsze prawo lub podejmować decyzje uwzględniające kontekst społeczny (ale nie muszą).

Wśród władz samorządowych oraz mieszkańców można obecnie zaobserwować wzmożone zainteresowanie wszelkimi rozwiązaniami i procedurami pozwalającymi angażować społeczeństwo w rozstrzyganie spraw publicznych, takimi jak spotkania miejskie, panele obywatelskie, planowanie partycypacyjne, sondaże deliberatywne czy sądy obywatelskie. Wzrasta także liczba przeprowadzanych konsultacji społecznych (ogólnomiejских, osiedlowych) oraz innych nieformalnych form partycypowania mieszkańców w życiu publicznym. I to właśnie w dużych miastach rośnie rola i znaczenie ruchów miejskich, które skupiają mieszkańców zaangażowanych w życie wspólnoty. Jest to szczególnie charakterystyczne dla dużych miast w Polsce, takich jak np. Warszawa, Poznań, Kraków, Wrocław.

Tym, co wyróżnia ruchy miejskie od innych lokalnych inicjatyw, jest gotowość i chęć zajmowania się wszystkimi obszarami polityki miejskiej, a nie koncentrowanie się tylko na wybranych, np. na kwestiach związanych z ochroną środowiska/ekologią, sprawach lokatorskich, planowania przestrzennego. W działaniach ruchów miejskich osią aktywności są zwykłe, bieżące sprawy do załatwienia, które gromadzą we wspólnym działaniu różne osoby/mieszkań-

ców miast. Są to jednostki, które zwykle nie miały okazji się spotkać oraz między którymi nieraz istniały istotne różnice światopoglądowe – lewicowe feministki, anarchiści, działacze konserwatywni, uczestniczki demonstracji pro-life i wiele innych. Zgromadzenie we wspólnym działaniu tak różnorodnej społeczności staje się możliwe dzięki skoncentrowaniu się na tym, co należy zrobić tu i teraz i co ma niewiele wspólnego ze sporami, które odbywają się na poziomie polityki ogólnokrajowej. Jest to tzw. narracja konkretna, którą charakteryzuje skupienie się na problemach realnych, często odzwierciedlających specyfikę lokalną, a nie ideologicznych czy też symbolicznych (Erbel, 2014, 43).

Wysłuchanie publiczne

Wysłuchanie publiczne to rozwiązanie pozwalające włączyć się podmiotom społecznym w proces stanowienia prawa na relatywnie zaawansowanym poziomie procesu legislacyjnego w Sejmie lub Senacie. Obecnie podstawę prawną wysłuchania publicznego znajdujemy w u.d.l.s.p. (art. 8–9) oraz w Regulaminie Sejmu (Dział II, Rozdział 1a „Wysłuchanie publiczne”, art. 70a i nast.) i w Regulaminie Senatu (art. 80a).

W postępowaniu sejmowym uchwała w sprawie przeprowadzenia wysłuchania publicznego jest podejmowana przez komisję, do której projekt został skierowany do rozpatrzenia, na pisemny wniosek złożony komisji przez posła, po zakończeniu pierwszego czytania projektu, a przed rozpoczęciem jego szczegółowego rozpatrywania (drugie czytanie). Uprawnionymi do wzięcia udziału w wysłuchaniu publicznym są podmioty zainteresowane pracami nad projektem ustawy, które zgłosiły ten fakt do Sejmu w wyznaczonym terminie (min. 10 dni przed ustaloną datą wysłuchania). Z przyczyn lokalowych i/lub technicznych liczba podmiotów biorących udział w wysłuchaniu może zostać ograniczona przez prezydium komisji. Wysłuchanie publiczne odbywa się tylko na jednym posiedzeniu komisji. Kolejność oraz czas wystąpień podmiotów (jednokrotnego), które biorą udział w wysłuchaniu publicznym ustala przewodniczący komisji.

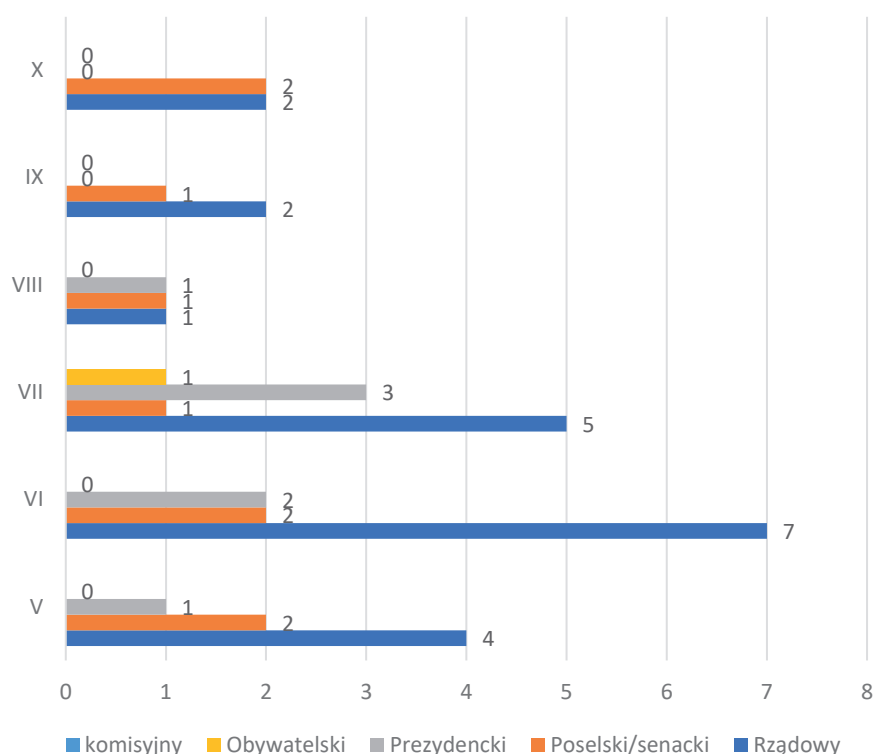
Do połowy 2024 r. w Sejmie odbyło się 39 wysłuchań publicznych, które dotyczyły przede wszystkim rządowych (21) i poselskich projektów ustaw (9) (w sumie było 7 prezydenckich projektów ustaw, jeden obywatelski i jeden komisyjny). W dwóch ostatnich kadencjach Sejmu, a mianowicie IX i X, było łącznie siedem wysłuchań, w tym cztery odnoszące się do rządowych projektów ustaw i trzy do poselskich (ryc. 7.3). Najwięcej wysłuchań publicznych odbyło się podczas VI kadencji Sejmu w latach 2007–2011 (12 wysłuchań), a najmniej – w czasie VIII i IX kadencji – po trzy wysłuchania. Pierwsze wysłuchanie publiczne w Sejmie w dniu 22 sierpnia 2006 r., na wniosek Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży, zostało przeprowadzone w sprawie rządowego projektu ustawy o Narodowym Instytucie Wychowania (druk nr 650).

We wszystkich 39 zorganizowanych wysłuchanych publicznych w Sejmie podczas sześciu kadencji ruchy społeczne nie były prawie reprezentowane. Tylko w określonych tematycznie wysłuchaniach brali udział przedstawiciele ruchu Akcja Demokracja.

Wysłuchania publiczne, które odbyły się w Sejmie IX kadencji dotyczyły następujących projektów ustaw:

- Poselski projekt ustawy o szczególnych rozwiązaniach zapewniających możliwość prowadzenia działalności gospodarczej w czasie pandemii COVID-19 (druk nr 1846) – wysłuchanie publiczne odbyło się 5 stycznia 2022 r. podczas posiedzenia Komisji Zdrowia.
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz niektórych innych ustaw (druk nr 2349) – wysłuchanie publiczne odbyło się 4 sierpnia 2022 r. podczas posiedzenia Komisji Infrastruktury. Niezakończone prace nad ustawą.
- Rządowy projekt ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo komunikacji elektronicznej (druk nr 2862) – wysłuchanie publiczne odbyło się 6 marca 2023 r. podczas posiedzenia Komisji Cyfryzacji, Innowacyjności i Nowoczesnych Technologii. Niezakończone prace nad ustawą.

Rycina 7.3 Liczba wysłuchań publicznych w Sejmie ogółem (kadencje Sejmu: V–X) wg podmiotów wnoszących projekt ustawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Archiwum Sejmu Rzeczypospolitej

Natomiast wysłuchania publiczne, które odbyły się w Sejmie X kadencji dotyczyły:

- Rządowego projektu ustawy o ratyfikacji Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych w sprawie utworzenia Przedstawicielstwa Biura Narodów Zjednoczonych ds. Obsługi Projektów w Warszawie, podpisanego w Nowym Jorku dnia 21 września 2023 r. (druk nr 276) – wysłuchanie publiczne odbyło się 21 września 2023 r. podczas posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych. Prace nad ustawą zostały zakończone. Prezydent podpisał ustawę.
- Poselskiego projektu ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę o Trybunale Konstytucyjnym (druk nr 254) – wysłuchanie publiczne odbyło się 24 maja 2024 r. podczas posiedzenia Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka. W wysłuchaniu wziął udział przedstawiciel Akcja Demokracja. Niezakończone prace nad ustawą.
- Poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk nr 176), poselski projekt ustawy o bezpiecznym przerywaniu ciąży (druk nr 177), poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 223), poselski projekt ustawy o świadomym rodzicielstwie (druk nr 224) – wysłuchanie publiczne odbyło się 16 maja 2024 r. podczas posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej. W wysłuchaniu wziął udział przedstawiciel Akcja Demokracja. Niezakończone prace nad ustawą.
- Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa (druk nr 219) – wysłuchanie publiczne odbyło się 26 marca 2024 r. podczas posiedzenia Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka. Niezakończone prace nad ustawą.

W postępowaniu senackim wysłuchanie publiczne dotyczy inicjatyw ustawodawczych Senatu i innych uchwał. O przeprowadzeniu wysłuchania publicznego decyduje komisja rozpatrująca projekt. Informację dotyczącą miejsca jego przeprowadzenia ogłasza się na senackiej stronie internetowej co najmniej 21 dni przed dniem wysłuchania publicznego. Prawo wzięcia w nim udziału ma każdy, kto zgłosił komisjom taką wolę co najmniej siedem dni przed dniem wysłuchania publicznego (pisemnie lub elektronicznie). W zgłoszeniu należy wskazać interes, który w odniesieniu do danej regulacji zamierza chronić, lub rozwiązanie prawne, o którego uwzględnienie będzie zabiegać zgłaszająca się osoba/organizacja. Liczba biorących udział w wysłuchaniu może zostać ograniczona ze względu na dostępność miejsc w sali plenarnej. Wysłuchanie publiczne odbywa się na wspólnym posiedzeniu komisji. Porządek obrad tego posiedzenia nie może obejmować innych spraw. Przewodniczący komisji decydują o kolejności i czasie wystąpień osób, które biorą udział w wysłuchaniu publicznym. Komisje ustosunkowują się do uwag zgłoszonych w trakcie wysłuchania publicznego, przedstawiając wynikające z nich wnioski i wskazując w razie potrzeby przyczyny ich nieuwzględnienia. Informację w tej sprawie ogłasza się na senackiej stronie internetowej w ciągu 30 dni od dnia zakończenia wysłuchania publicznego.

Pierwsze wysłuchanie publiczne w Senacie odbyło się w 2013 r. (8.10) i było poświęcone projektowi ustawy o petycjach. Kolejne wysłuchania odbyły się:

- 5 marca 2020 r. – wysłuchanie w Senacie w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw zostało wyznaczone przez Komisję Ustawodawczą oraz Komisję Praw Człowieka, Praworządności i Petycji (druk senacki nr 50). Uczestnikami wysłuchania publicznego byli m.in. przedstawiciel ruchu społecznego Akcja Demokracja (Jakub Kocjan), przedstawicielka Komitetu Obrony Demokracji – Monika Szafraniec (początkowo był to ruch społeczny, od 2015 r. – stowarzyszenie); obecnie projekt ustawy znajduje się w Sejmie. Został wniesiony 10 czerwca 2022 r.
- 2 lipca 2024 r. – rozpoczęcie postępowania wysłuchania publicznego w Senacie w sprawie projektu ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej

Polskiej wyznaczone przez Komisję Ustawodawczą (druk senacki nr 55). Na obecnym etapie prac uwagi do projektu zgłosił m.in. Jacek Wiśniewski – Komitet Obrony Demokracji.

Ruchy społeczne na arenie politycznej

Ruch społeczny nie jest partią polityczną. Tym, co pozwala go odróżnić od partii politycznej jest (więcej: Mendes, 2007, 444–447):

- **Tworzenie nieformalnej sieci powiązań** przez jednostki zaangażowane w działania ruchu, która wpływa zarówno na zdolność do mobilizowania do działania, jak i na mobilizację zasobów (np. środki finansowe potrzebne na działania). Nie wszystkie jednostki uczestniczące w działaniach ruchu należą do tworzącej go sieci. Jednakże do sieci należą sympatycy ruchu gotowi aktywnie uczestniczyć w różnych działaniach organizowanych przez ruch. Na przykład część uczestniczek i uczestników Manify nie należy do sieci działania ruchu, ale bierze udział w demonstracjach ze względu na ogólne poparcie dla postulatów ruchu feministycznego.
- **Istnienie zbioru podzielanych poglądów i zasady wewnętrznej spójności.** Wartości te przesądzają o tym, czy ktoś się znajdzie w danej sieci, czy nie. Jednocześnie to wyodrębniony zbiór wartości staje się warunkiem koniecznym uczestnictwa w ruchu (ruch wewnętrznie może być zróżnicowany, ale istnieje zbiór wartości podzielanych przez wszystkich jego członków i członkinie). Wspólny system wartości związany jest z celami ruchu. Ponadto w wielu przypadkach podzielany zbiór wartości przekłada się na proponowany wewnątrz i na zewnątrz styl życia oraz określoną tożsamość społeczną. Istnienie wewnętrznej spójności natomiast jest gwarantem wewnętrznego wsparcia, które jest udzielane członkom funkcjonującym np. w otoczeniu obojętnym, a często wrogim wobec wyznawanych przez nich wartości (osoby ze środowiska LGBTQ funkcjonujące na obszarach objętych uchwałą organu samorządu terytorialnego, w której

znajduje się deklaracja o istnieniu terenu wolnego od tzw. ideologii LGBT). Jednakże wewnętrzna wspólność nie powinna wykluczać otwartości na nowe jednostki (ruchy radykalne charakteryzuje skłonność do zamykania się na „obcych”).

- **Konflikt.** Ruch społeczny dąży do zmiany lub zachowania jakiegoś elementu systemu wartości oraz do zmiany istniejących stosunków władzy w danym społeczeństwie. Członkowie ruchu, dążąc do realizacji celu/celów wchodzi w konflikt z podmiotami/grupami, które są zainteresowane zachowaniem lub zmianą innego niż ruch obowiązującego stanu (ruch ekologiczny sprzeciwiający się budowie autostrad na terenach chronionych wchodzi w konflikt z tą częścią społeczeństwa/podmiotów, które są zainteresowane rozwojem sieci autostrad).
- **Posługiwanie się protestem do realizacji obranych celów,** aby przekonać opinię publiczną i uzyskać, pośrednio, legitymację dla swoich żądań. Wyjście na ulicę lub inny rodzaj spektakularnego protestu, który przyciągnie uwagę mediów, umożliwi zainteresowanie opinii publicznej ruchem i akcentowaną przez niego kwestią.

Choć ruchy społeczne nie są partiami politycznymi [tak jak nie są organizacjami społecznymi (Zawadzka, 2021), grupami religijnymi], to współpracują z nimi. Współpraca ta wynika często z pragmatyzmu w działaniach ruchów i jest potrzebna do realizacji wytyczonych celów. Ruch może także próbować założyć partię polityczną, czego przykładem są partie Zielonych powstałe w Europie w drugiej połowie XX w., np. partia Zielonych w Niemczech.

Jednocześnie same partie polityczne są zainteresowane kooperacją. Partie władzy w Polsce, przede wszystkim SLD, PO i PiS, penetrują środowisko ruchów społecznych. Jest to szczególnie widoczne na płaszczyźnie lokalnej w kontekście rekrutacji aktywistów ze środowisk miejskich ruchów społecznych. Przed wyborami parlamentarnymi, a szczególnie samorządowymi, partie te pozyskują działaczy na swoje listy wyborcze, kolonizując energię społeczną (Pluciński, 2014, 70). Tylko w wyjątkowych wypadkach ruchy społeczne startują samodzielnie w wyborach, a jeszcze rzadziej udaje im się wprowadzić do ciał przedstawicielskich swoich

reprezentantów. Okoliczności te były/są charakterystyczne dla następujących ruchów społecznych w Polsce:

- Poznań – Stowarzyszenie My-Poznaniacy, które zostało założone w 2007 r., było pierwszym ruchem miejskim, który wystartował w wyborach samorządowych. W 2010 r. uzyskało ono poparcie na poziomie 9,36%. Ze względu jednak na obowiązującą ordynację wyborczą, preferującą duże podmioty polityczne, nie udało się zdobyć żadnego mandatu w Radzie Miasta Poznania. W 2013 r. w efekcie wewnętrznych konfliktów wyodrębniły się dwie organizacje: My-Poznaniacy i Prawo do Miasta (Kubicki, 2017, 179).
- Gorzów Wielkopolski – w 2014 r. w Gorzowie Wielkopolskim ruch społeczny Ludzie dla Miasta zdobyli aż siedem mandatów w 25-osobowej radzie miasta (Barański, 2016). Jednocześnie ruch ten popierał kandydaturę Jacka Wójcika na prezydenta Gorzowa Wielkopolskiego. Po sukcesie wyborczym w 2014 r. część radnych odeszła do innych klubów oraz popadła w konflikt z prezydentem.
- Toruń – w 2014 r. do Rady Miasta zostało wprowadzonych czterech radnych będących przedstawicielami ruchu Czas Mieszkańców (CZM). W wyborach na urząd prezydenta w 2014 r. startowała Joanna Scheuring-Wielgus jako kandydatka Czasu Mieszkańców. W 2018 r. CZM zmienił nazwę na MY Toruń i zdobył jeden mandat w Radzie Miasta.
- Warszawa – Miasto jest Nasze – Ruchy Miejskie wprowadziło siedmiu radnych do trzech rad dzielnicowych w Warszawie. W 2018 r. w ramach ogólnomiejskiej koalicji ruchów miejskich uzyskało 22 mandaty radnych w siedmiu dzielnicach. W 2024 r. kandydaci MJN, startując w ramach Koalicyjnego Komitetu Wyborczego Lewica, zdobyli 12 mandatów w radach sześciu dzielnic oraz trzy mandaty w radzie m.st. Warszawy (Wikipedia). W 2024 r. MJN wraz z Nową Lewicą i Lewicą Razem ogłosili wspólny start w wyborach samorządowych, w których kandydatką na prezydentkę Warszawy była Magda Biejat.
- Opole – Razem dla Opola w wyborach w 2014 r. zdobył cztery mandaty radnych.

- Kraków – inicjatywa Kraków Przeciw Igrzyskom (powstała w 2013 r.) startowała w wyborach samorządowych w 2014 r., ale nie udało się jej zdobyć żadnego mandatu (mimo przekroczenia progu wyborczego – 6,73% głosów). W 2017 r. inicjatywa ta zmieniała nazwę na stowarzyszenie Miasto Wspólne.
- Świdnica – Świdnickie Forum Rozwoju w wyborach samorządowych w 2014 r. uzyskało dwa mandaty radnych. W kolejnych wyborach startowało pod nazwą Świdnickie Forum Rozwoju – Świdnica Jutra i zdobyło jeden mandat.

Jednocześnie w Polsce można znaleźć wiele przykładów, w których ruchy społeczne, mimo że nie osiągnęły sukcesów wyborczych, to pośrednio wpływają na proces decyzyjny. Dzieje się tak, ponieważ możliwe jest wskazanie dwóch ścieżek oddziaływania: pierwszą jest realizowanie postulatów ruchów społecznych przez przedstawicieli władzy (szczególnie tych wybieralnych na szczeblu samorządowym), a drugą zajmowanie przez przedstawicieli ruchów miejskich mianowanych stanowisk w samorządzie.

Realny wpływ na proces decyzyjny miały i mają ruchy w niektórych polskich miastach, takich jak np. Poznań czy Dąbrowa Górnicza, gdzie ich postulaty były/są realizowane przez urzędujących prezydentów:

- Jacek Jaśkowiak – prezydent Poznania – jest od lat związany z miejskimi ruchami społecznymi. W wyborach samorządowych w 2010 r. startował jako kandydat porozumienia My-Poznaniacy, stworzonego m.in. przez ruchy miejskie¹. Po zwycięskich wyborach w 2014 r. zaproponował współpracę w urzędzie grupie miejskich aktywistów. Zdaniem J. Jaśkowiaka „Poznań jest swego rodzaju poligonem doświadczalnym. Jeśli nam się uda, w innych miastach również się przekonają, że postulaty ruchów miejskich mogą być wdrażane z powodzeniem. W dużych miastach potrzeba dziś edukacji, edukacji i jeszcze raz edukacji. Bez niej niczego nie dokonamy” (Podgórny, 2017).
- Marcin Bazylak, w latach 2016–2018 zastępca prezydenta Dąbrowy Górniczej, wywodzi się z ruchu miej-

skiego. Dąbrowa Górnicza była też jednym z pierwszych polskich miast, w których wdrożono budżet partycypacyjny (*Ibidem*). Od 2018 r. do chwili obecnej jest prezydentem Dąbrowy Górniczej.

- Jacek Wójcicki – od 2014 r. prezydent Gorzowa Wielkopolskiego. W 2024 r. został ponownie wybrany na to stanowisko. Pierwsza elekcja nie byłaby możliwa bez poparcia ruchu Ludzie dla Miasta (Barański, 2016).
- Mateusz Kalinowski, w latach 2014–2018 burmistrz Wadowic; wygrał wybory, startując z komitetu Wolne Wadowice.
- Robert Biedroń – prezydent Słupska w latach 2014–2018, startował z komitetu Nareszcie Zmiana Słupsk 2014. Programy obu komitetów były zbieżne z postulatami zrównoważonego rozwoju miast i demokratyzacji procesu zarządzania podnoszonymi przez ruchy miejskie (Erbel, 2014, 39).
- Tomasz Leśniak – lider Kraków Przeciw Igrzyskom – kandydował na prezydenta Krakowa w 2014 r. Zajął 5. miejsce. W 2019 r. nie uzyskał mandatu w wyborach parlamentarnych.

Natomiast na drugą ścieżkę oddziaływania, gdzie aktywiści ruchów, w tym ruchów miejskich, zajmowali/zajmują mianowane stanowiska w samorządzie, można wskazać, podając jako przykłady następujące miasta:

- Poznań – Marcin Wudarski – w 2014 r. mianowany przez prezydenta Jacka Jaśkowiaka na stanowisko wiceprezydenta Poznania (kadencja w latach 2014–2018). Był odpowiedzialny za kluczowe dla rozwoju miasta planowanie przestrzenne i transport publiczny (Podgórny, 2017). Obecnie pracuje w poznańskiej spółce Aquanet Retencja (od 2021 r. – stanowisko doradcy).
- Warszawa – po wyborach samorządowych w 2018 r. i uzyskaniu 22 mandatów w siedmiu dzielnicach przedstawiciele ruchów miejskich zostali wiceburmistrzami w trzech dzielnicach, a kandydatka na prezydenta – Justyna Glusman objęła stanowisko

¹ W przypadku Poznania jednym z kilku pól konfliktów o przestrzeń, który doprowadził do integracji lokalnych ruchów miejskich, były protesty w obronie zabudowy dzielnicy Sołacz. Ze względu na jej atrakcyjne położenie zaczęli się nią interesować deweloperzy, których ingerencja zniszczyłaby cenne przyrodniczo i krajobrazowo tereny [Mergler, Pobłocki, Wudarski 2013, 128–135]. To m.in. działania w obronie terenów zielonych, postrzeganych jako cenny zasób miejski, doprowadziły do zawiązania Stowarzyszenia My-Poznaniacy, które zintegrowało rozproszoną dotychczas obywatelską energię poznańskich aktywistów miejskich.

dyrektorki koordynatorki ds. zrównoważonego rozwoju i zieleni w Urzędzie m.st. Warszawy.

- Rybnik – z ruchu miejskiego wywodził się również wiceprezydent Rybnika Piotr Masłowski, odpowiadający m.in. za wydział rozwoju i wydział polityki społecznej (Podgórný, 2017). Stanowisko to zajmował do 2023 r. W 2024 r. został wybrany na senatora XI kadencji (od 2023 r.).

W innych miastach (w Łodzi, Lublinie, a także w Poznaniu) miejscy aktywiści wsparli swoją wiedzę i doświadczeniem strukturę urzędu miejskiego, stając się etatowymi

pracownikami wydziałów magistrackich. Wspomniane przykłady to jednak wyjątki w porównaniu z większością polskich miast. Dlatego też ruchy miejskie jeszcze długo będą funkcjonować zgodnie ze swoją istotą – jako ruchy społeczne i wypełniać rolę czwartej władzy. To na nich spoczywać będzie rola prowadzenia konstruktywnej krytyki złych polityk, w tym także tych realizowanych, na płaszczyźnie lokalnej. Jednocześnie coraz bardziej profesjonalizujące się środowiska ruchów miejskich będą stanowić swoiste think tanki, dostarczające innowacji społecznych w sferze zarządzania miastami (Kubicki, 2017, 184–185).

Podsumowanie

Demokracji sprzyja nie każdy aktywizm i jakakolwiek mobilizacja, a jedynie działania świadome, oparte na wiedzy i kompetencji obywateli. Z jednej strony ujawnia się tu rola dobrej edukacji dla systemu demokratycznego, z drugiej zaś działania ruchów społecznych, które często odgrywają właśnie taką rolę. Uczestnicy ruchów społecznych stanowią zwykle tę część społeczeństwa, która w sposób ponadprzeciętny jest zaangażowana w sprawy publiczne (Foryś, 2023, 24). Na przykład bardzo często członkowie ruchów miejskich są osobami o szerokim profilu różnorodnych zawodów i kompetencji, w tym zawodowych, a także posiadającymi znaczny staż pracy zawodowej. Są to m.in. prawnicy, inżynierowie różnych specjalności, architekci i urbaniści, socjologowie, politolodzy, ekonomiści, ekolodzy, akademicy i nauczyciele oraz menedżerowie. Bywa że – dzięki wysokim kompetencjom – znajdują zatrudnienie w urzędach i instytucjach miejskich. Ruchy miejskie w miarę możliwości samodzielnie opracowują rozwiązania problemów dotyczących miasta (np. części nowych zapisów studium przestrzennego, rozwiązań komunikacyjnych) albo też aktywnie współuczestniczą w opracowywaniu planów publicznych. Niekiedy oferują profesjonalne usługi dla miast albo innych podmiotów – szkolenia, diagnozy, proponują rozwiązania partycypacyjne. Zasoby eksperckie są wykorzystywane szczególnie, choć niewyłącznie, w trakcie procedur konsultacyjnych, współdecydowania o mieście i lobbingu (Mergler, Pluciński, 141).

Warto także dodać, że w kontekście roli ruchów społecznych na rzecz demokracji, to przedmiotem ich zainteresowania jest kondycja i jakość współczesnej demokracji. Ten element jest szczególnie istotny dla ruchów o orientacji społeczno-politycznej. Także ruchy społeczno-kulturowe, kładąc nacisk na aktywizm, samorządność i podmiotowość ludzką, stają się naturalnymi sojusznikami nie tylko wartości demokratycznych, ale przede wszystkim demokracji empirycznej. Można powiedzieć, że stwarzają one dobrą okazję do praktykowania i rozwijania cech obywatelskich pożądaných w demokracji (Foryś, 2023, 25).

Rekomendacje

1. Uznanie przez władzę, na szczeblu zarówno centralnym, jak i samorządowym, że jedną z podstawowych, ale i naturalnych funkcji ruchów społecznych, jest funkcja indykatywna, która pozwala na identyfikację i wskazywanie potrzeb obywateli. W konsekwencji chodzi o pokazanie spraw i problemów do rozwiązania, które nie zdążyły się do tej pory wyraźniej ujawnić, oraz informowanie o nich władzy i opinii publicznej.
2. Otwartość podmiotów instytucjonalnych na współkreowanie przez ruchy społeczne rozwiązań w procedurach partycypacji społecznej, czyli korzystanie przez organy władzy z procedur zbiorowego kreowania rozwiązań dla problemów społecznych, z udziałem obywateli/mieszkańców oraz innych podmiotów: organizacji społecznych, rad osiedli, biznesu. Zaletą zastosowania procedur partycypacyjnych jest możliwość uprzedzania powstawania lub eskalowania konfliktów społecznych przez fakt zaangażowania wszystkich stron konfliktu w tworzenie rozwiązań. Na szczeblu lokalnym procedury partycypacyjne są najczęściej wykorzystywane przy projektowaniu przestrzeni publicznych lub koncepcji ich zagospodarowania, opracowywania strategii miejskich, zmian w organizacji ruchu itp. (Mergler, Pluciński, 2020, 142).
3. Ograniczanie/znoszenie barier utrudniających obywatelom skuteczne korzystanie z prawa inicjatywy ustawodawczej na szczeblu zarówno krajowym, jak i lokalnym. W przypadku szczebla krajowego trudności te pojawiają się na każdym etapie. Są to czynniki wynikające z treści ustaw i z praktyki parlamentarnej (Borski, Przywora, 2018, 21). W praktyce okazuje się, że problemem jest nie tyle zebranie odpowiedniej liczby podpisów, ile osiągnięcie tego w wyznaczonym czasie. Ten czas jest nierzadko za krótki dla społeczności obywateli nieposiadających rozległej sieci ochotników bądź wolontariuszy (*Ibidem*). Warto w tym miejscu zauważyć, że nie zostały przewidziane żadne ułatwienia dotyczące uzasadnienia projektów obywatelskich. Tymczasem wydaje się, że uzasadnieniom projektów obywatelskich nie powinno się stawiać takich samych wymagań, jak wnioskodawcom „profesjonalnym” wskazanym w art. 118 ust. 1 Konstytucji RP (posłom, Senatowi RP, Prezydentowi RP czy Radzie Ministrów), już chociażby ze względu na fakt, że komitety tworzone przez obywateli są podmiotami powoływanymi ad hoc i nie mają rozbudowanej struktury ani aparatu administracyjnego, jakimi dysponują np. Kancelarie Sejmu i Senatu RP (Borski, 2014, 61). Jednocześnie problemy natury proceduralnej trzeba wskazać, odnosząc się do inicjatywy uchwałodawczej. Choć „teoretycznie” jest obecnie łatwiej dostępna, to realne doświadczenia tego nie potwierdzają. Podkreślenia bowiem wymaga fakt, że ostateczną decyzję podejmuje organ uchwałodawczy (a nie sami obywatele), czyli Sejm czy też rada miasta, publicznie, formalnie i z uzasadnieniem (Mergler, Pluciński, 2020, 142).
4. Wzmacnianie instytucji konsultacji publicznych i społecznych przez realizację projektów edukacyjnych, w tym kampanii społecznych. To dzięki konsultacjom, prowadzonym szczególnie na poziomie lokalnym, czyli konsultacjom społecznym, jest możliwe tworzenie pozytywnej atmosfery wokół proponowanych działań, ułatwianie wdrażania przedsięwzięć bez zakłóceń i w terminie oraz wzmacnianie pozytywnego wizerunku organów władzy publicznej jako władzy angażującej w proces decyzyjny stronę społeczną i sprzyjającą wypracowaniu partnerskich relacji z mieszkańcami.
5. Edukowanie i uświadamianie przez projekty edukacyjne i promocyjne o istocie i o wszystkich aspektach konsultacji publicznych i społecznych oraz o specyfice podejmowanych rozwiązań w ramach działań konsultacyjnych. Jednakże trzeba także podkreślić, że szczególnie konsultacje społeczne, choć są rozwiązaniem potrzebnym i nowatorskim, to nie

są środkiem idealnym. Wypracowane w trakcie konsultacji rozwiązania nie zawsze dają jasną odpowiedź na wszystkie zgłaszane problemy. Co więcej, niekiedy dają zbyt dużo możliwości rozwiązania danego problemu, powodując m.in. przewlekłość procedur. Niebezpieczeństwo wynika także z podejmowania przez władze lokalne i samych obywateli działań pozornych. W konsekwencji pseudokonsultacje społeczne mogą wywołać zaognienie konfliktów i powstanie nowych problemów.

6. Organy stanowiące prawo na każdym szczeblu samorządu terytorialnego powinny opracować własne regulaminy konsultacji społecznych odrębną uchwałą. Takie regulacje mają istotne znaczenie dla jakości procesu decyzyjnego na szczeblu lokalnym, kształtowania współpracy między politykami, urzędnikami a mieszkańcami, organizacjami społecznymi, ruchami społecznymi i samymi obywatelami. W ten sposób możliwe jest budowanie wzajemnego zaufania i kształtowanie poczucia wspólnoty.
7. Aktywiści i sympatycy ruchów społecznych powinni mieć świadomość, że na ogół występują ogromne trudności z realizacją zamierzeń i celów ruchów społecznych albo wręcz nie jest to możliwe. Niepowodzenia w osiągnięciu celów wynikają bowiem z samej natury ruchów społecznych. Ruchy powstają i działają w opozycji do większości społeczeństwa, a ze swoimi postulatami nie mieszczą się w uznanych ramach procesu politycznego. Dlatego też trudno im w krótkim czasie zmienić obowiązujące relacje w strukturze władzy.

Bibliografia

- Archiwum – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/page.xsp/archiwum> (dostęp: 29.07.2024)
- Banaszak B., Preisner A. (2002), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa: C.H. Beck.
- Barański D., Gorzów Wielkopolski: Stolica ruchów miejskich? Na krótko. Jacek Wójcicki poróżnił się z aktywistami, „Gazeta Wyborcza” 29.11.2016, <https://wyborcza.pl/7,155627,21030815,gorzow-wielkopolski-stolica-ruchow-miejских-na-krotko.html> (dostęp: 29.07.2024)
- Boguszewski R. (2018), *Spółeczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Borski M. (2014), *Inicjatywa ludowa jako instytucja dialogu społecznego*, [w:] Kamińska A., Kraus E., Ślęczka K. (red.), *Jak możliwy jest dialog? Księga jubileuszowa dedykowana prof. WSH dr Jerzemu Koplowi JM Rektorowi Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu w 70. rocznicę urodzin*, Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Borski M., Przywora B. (2018), *Obywatelska Inicjatywa ustawodawcza w polskim porządku prawnym – próba oceny z perspektywy praktyki parlamentarnej*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, Rok LXXX (zeszyt 2).
- Chmielarz-Grochal A. (2019), *Obywatelska inicjatywa ustawodawcza jako instytucja demokracji deliberatywnej i wyraz świadomości konstytucyjnej*, „Rocznik Administracji i Prawa”, nr XIX (zeszyt specjalny).
- Czopek M., Żołnierczyk E. (2017), *Konsultacje społeczne jako forma dialogu ze społecznością lokalną*, „Społeczności lokalne. Studia interdyscyplinarne”, Zeszyt 1.
- della Porta D., Diani M. (2009), *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dziubka K. (2008), *Obywatelskość jako wirtu podmiotu demokracji*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Erbel J. (2014), *Ruchy miejskie jako nowa forma zaangażowania społecznego*, „Władza Sądzenia”, nr 4.
- Biała Księga w Sprawie Przyszłości Europy Refleksje i scenariusze dla UE-27 do 2025 r. (2017), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52017DC2025> (dostęp: 08.08.2024)
- Foryś G. (2023), *Przekraczanie granic polityki zinstytucjonalizowanej. Ruchy społeczne jako aktorzy polityki nieinstytucjonalnej – od teorii do praktyki*, „Teoria polityki”, nr 7.
- Hryciuk R., Korolczuk E. (red.) (2012), *Pożegnanie z Matką Polką? Dyskursy, reprezentacje i praktyki macierzyństwa we współczesnej Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kacprzak L., Koszel B., Marcinkowski A. (red.) (2012), *Spółeczeństwo obywatelskie jako wspólne dobro*, Piła: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Kaczocha M., Mazuryk M. (2019), *Legislacja administracyjna. Repetytorium i testy*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Korolczuk E. (2014), *Ruchy społeczne a płeć – perspektywa interseksyjna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia Funduszu Alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1.
- Kubicki P. (2017), *Od miejskiego ruchu aktywizmu do miejskich ruchów społecznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, vol. XXIV.2, Sectio K.
- Kuciński J. (2007), *Demokracja przedstawicielska i bezpośrednia w Trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Almamater Szkoła Wyższa.
- Kuciński J. (2018), *Obywatelska inicjatywa ustawodawcza jako instytucja ustroju Rzeczypospolitej Polskiej. Studium prawnopolitologiczne*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELISPA.
- Madej B. (2015), *Konsultacje społeczne z mieszkańcami gminy, powiatu, województwa*, [w:] Bukowski Z., Kamosiński S. (red.), *Samorząd terytorialny: wybory, partycypacja społeczna, gospodarka lokalna*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Marchaj R. (2016), *Samorządowe konsultacje społeczne*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Mendes S. (2007), *Ruchy społeczne w Polsce*, [w:] Marody M. (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku. Wydanie nowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mergler L., Pluciński P. (2020), *O publicznych funkcjach miejskich ruchów społecznych. Perspektywa akademicko-aktywistyczna*, „Władza Sądzenia”, nr 19.
- Ochmann P., Pisz M., Piotrowski R. (2018), *Prawo konstytucyjne. Kompendium*, Warszawa: CH Beck.
- Peisert A. (2020), *Raport z badania socjologicznego Komitetów Obywatelskich Inicjatyw Ustawodawczych*, [w:] *Inicjatywa ustawodawcza obywateli. Raport 2020*, Gdańsk – Łódź: Instytut Spraw Obywatelskich.
- Pietrzyk-Reeves D. (2004), *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Pluciński P. (2014), *O roszczeniach pozaparlamentarnej (post?)polityki. Przypadek miejskich ruchów społecznych w Polsce*, „Władza sądenia”, nr 3.
- Podgórný M. (2017), *Ruchy miejskie. Od oszołoma do prezydenta*, „Tygodnik Przegląd”, 11.09, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/ruchy-miejskie-oszoloma-prezydenta/> (dostęp: 29.07.2024)
- Regulamin konsultacji społecznych jako lokalna konstytucja dialogu społecznego (2024), <http://www.konsultacjezasadami.pl/regulamin-konsultacji-spoecznych.html> (dostęp: 08.08.2024)
- Rytel-Warzocho A. (2013), Budżet obywatelski jako nowa forma społecznej partycypacji, „Przegląd Naukowy Disputao”, nr 15 (1).
- Senat Rzeczypospolitej Polskiej / Prace / Konsultacje i wysłuchania / Wysłuchanie publiczne w X kadencji, <https://www.senat.gov.pl/prace/konsultacje-i-wysluchania/wysluchanie-publiczne/> (dostęp: 08.08.2024)
- Siedem Zasad Konsultacji (2017), *Jak prowadzimy konsultacje? – Ministerstwo Cyfryzacji – Portal Gov.pl* (www.gov.pl) (dostęp: 08.08.2024)
- Spółeczeństwo obywatelskie i jego instytucje. Opracowania tematyczne OT-627* (2014), Warszawa: Kancelaria Senatu. Biuro analiz i dokumentacji.
- Uziębło P. (2000), *Ustawa z 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4.
- Uziębło P. (2005), *Inicjatywa ustawodawcza obywateli w Polsce na tle rozwiązań ustrojowych państw obcych*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Uziębło P. (2008), *Inicjatywa ustawodawcza obywateli. Ustawa z dnia 24 czerwca 1999 r. z komentarzem*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe
- Uziębło P. (2020), *Inicjatywa ustawodawcza obywateli – wprowadzenie*, [w:] *Inicjatywa ustawodawcza obywateli, Raport 2020*, Gdańsk–Łódź 2020: Instytut Spraw Obywatelskich.
- Wiśniewska P. (2016), *Mechanizm kwot w świetle uregulowań Kodeksu Wyborczego z 2011 roku*, „Białostockie Studia Prawnicze”, nr 20.
- Wojtasze.k A, Krawcewicz A. (red.) (2016), *Współczesny wymiar społeczeństwa obywatelskiego*, t. I, Szczecin: Wydawnictwo Minerva.
- Wysłuchania publiczne – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/page.xsp/inf_wyspub (dostęp: 15.08.2024)
- Wysłuchania publiczne – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/page.xsp/wysluchanie_publiczne (dostęp: 08.08.2024)
- Zawadzka K. (2021), *Ruch społeczny kobiet w Polsce w kontekście sprawczości Kongresu Kobiet*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, t. XVIII.
- Zieliński M., *Obywatelskie prawo inicjatywy ustawodawczej*, [w:] Jabłoński M. (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych praw jednostki w polskim porządku prawnym*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Źródła prawa

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 1990 r. nr 16, poz. 95)
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (DzU z 2024 r., poz. 107)
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jedn. DzU z 2024 r. poz. 566)
- Ustawa z dnia 24 czerwca 1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli (DzU z 1999 r. nr 62, poz. 688 ze zm.)
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z 2003 r. nr 80, poz. 717)
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (DzU z 2003 r. nr 96, poz. 873)
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym (DzU z 2005 r. nr 17, poz. 141 ze zm.)
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa (tekst jedn. DzU z 2017 r. poz. 248)
- Ustawa z dnia 7 września 2009 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (DzU z 2007 r. nr 192, poz. 1378)
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego (DzU z 2011 r. nr 34, poz. 172)
- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. Regulamin Senatu (M.P. 2024 poz. 10)
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. 2022 poz. 990)
- Uchwała Nr 190 Rady Ministrów z dnia 19 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów (M.P. 2022 poz. 348)

ROZDZIAŁ 8

Kreowanie marki ruchu społecznego

Marzena Cichosz

Wprowadzenie

Ruchy społeczne, podobnie jak inni uczestnicy debaty publicznej, muszą rywalizować o uwagę i sympatię odbiorców, przekonująco zaprezentować „swoją opowieść”, dostarczyć argumentów przemawiających za wyborem ich oferty i za władnąc wyobraźnią odbiorców, aby ci stanęli za nimi murem. Realizację tych wszystkich celów może ułatwić konsekwentnie kreowana marka ruchu społecznego.

Rozważania podjęte w tej części opracowania dotyczą zasadniczych kwestii (strategicznych celów) związanych z definiowaniem marki ruchu społecznego i jej funkcji, procesem kreowania marki, a także identyfikacji głównych kreatorów tożsamości marki oraz jej wizerunku.

Definicja marki ruchu społecznego i jej funkcje

Pierwsze definicje marki zaproponowane przez klasyków marketingu brzmiały: „nazwa, termin, znak, symbol, wzór lub ich kombinacja, stworzona w celu rozpoznania towarów lub usług oferentów i odróżniania ich od towarów i usług konkurentów” (Kotler, Keller, 2013, 263–264). Zgodnie z tym podejściem, na markę składałyby się głównie tzw.

Wykaz skrótów

jst – jednostka samorządu terytorialnego

BLM – „Black Lives Matter”

DOS (*discursive opportunity structure*) – „dyskursywna struktura możliwości”

FB – Facebook (popularna platforma społecznościowa)

ORS – organizacje ruchu społecznego

reprezentacje ruchów społecznych, czyli gesty, symbole wizualne (barwy, zdjęcia, obrazki), werbalne (nazwa, hasła, slogany), audialne (pieśni, hymny), emblematy materialne (przedmioty protestu, gadzety, przypinki) i sposób ich prezentacji. Jednakże te najprostsze i statyczne definicje utożsamiające markę z jej symbolami z czasem zostały rozbudowane, zauważono bowiem, że marka pełni nie tylko funkcję „identyfikacyjną” i „wyróżniającą”, czyli służy rozpoznaniu oferenta i wyróżnieniu go na tle konkurencji, lecz może także stanowić np. gwarancję jakości, informować o wartościach oferenta, kulturze, z której czerpie i do której się odwołuje, oraz docelowych odbiorcach (zob. ryc. 8.1). Marka może też rozwijać się w czasie, czyli zmieniać swoją treść i wzbogacać ją o dodatkowe elementy, w odmienny sposób może być komunikowana odbiorcom. Ewoluuje również stosunek odbiorców do marki. Z czasem mogą się oni przywiązać do marki, nawiązać z nią relacje emocjonalne i wykorzystywać ją, aby wyrazić siebie, swoją osobowość, potrzeby, postawy.

Rycina 8.1 Główne funkcje marki ruchu społecznego

Funkcje marki	Identyfikacyjna – marka umożliwia identyfikację liderów, członków i sympatyków ruchu społecznego w przestrzeni publicznej; identyfikację umożliwia stosowanie głównych reprezentacji marki (symboli, haseł), przekazywanie informacji o przyczynach powstania i celach ruchu społecznego
	Wyróżniająca – marka ułatwia wyróżnienie ruchu społecznego na tle innych podmiotów uczestniczących w debacie publicznej (instytucji publicznych, innych ruchów i organizacji społecznych, grup społecznych); wyróżnianie marki wiąże się z procesem pozycjonowania ruchu społecznego
	Promocyjna – dzięki marce ruch społeczny może promować swoje cele i sposoby działania, mobilizować do zaangażowania szersze grono odbiorców, zwiększać skuteczność w oddziaływaniu na decydentów i opinię publiczną

Źródło: opracowanie własne

Marka, zgodnie z teorią marketingu społecznego może być traktowana jako zasób i kapitał podmiotu (także zbiorowego) oraz jako specyficzna oferta o charakterze symbolicznym, niematerialnym. Zgodnie z teorią komunikowania politycznego można ją postrzegać jako komunikat (wizualny, werbalny, audialny, audiowizualny), ale także jako efekt procesu komunikacyjnego zachodzącego między nadawcą (kreatorem wizerunku) a docelowym odbiorcą (opinią publiczną). Pozostałe sposoby definiowania marki odnoszą się do asocjacji, jakie marka wywołuje w świadomości odbiorców. Innymi słowy, marka jest obrazem rzeczy, osoby, podmiotu zbiorowego lub instytucji, jaki funkcjonuje w umysłach odbiorców. Na jego kształtowanie mają wpływ cechy nadawcy, podejmowane przez niego działania, dobór i cechy kanału przekazu treści perswazyjnych (np. mediów masowych), ale także cechy odbiorcy – jego osobowość, postawy oraz stereotypy.

Jak można zauważyć, marka jest ujmowana jako koncepcja proponowana przez głównych kreatorów oraz jednocześnie „właścicieli” marek, a następnie popularyzowana, będąc rezultatem procesu promocji, czyli obrazu funkcjonującego w świadomości odbiorcy docelowego. W tym kontekście warto przywołać propozycję C. Grönroosa, który zaproponował rozróżnienie między *brand image*, czyli percepcją marki przez jej odbiorców, a *brand identity*, czyli sposobem definiowania koncepcji marki przez jej głównych kreatorów (Grönroos, 2000).

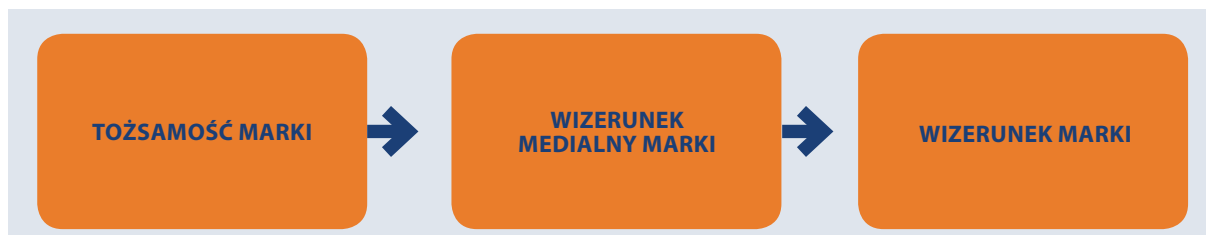
W nawiązaniu do tej propozycji można wskazywać m.in. etapy kreowania marki. Będą one obejmowały proces, który rozpoczyna opracowanie konceptu tożsamości marki, a kończy efekt, czyli wizerunek marki. Ze względu na specy-

fikę procesu i udział w nim „pośrednika”, czyli głównie mediów (tradycyjnych i społecznościowych), można wyróżnić:

- „**tożsamość marki**”, traktowaną jako cel przekazu ze strony nadawcy, pożądany obraz danego podmiotu, jaki ma zaistnieć w oczach odbiorców;
- „**wizerunek medialny marki**”, będący wynikiem oddziaływania za pośrednictwem mediów na docelowego odbiorcę i przekazywany przez media masowe. Jego wyodrębnienie ma związek z uznaniem faktu, że media nie stanowią jedynie kanału przekazu informacji, ale także uczestniczą w procesie kreacji marki;
- „**wizerunek (rzeczywisty) marki**”, czyli zespół wyobrażeń o marce, jaki funkcjonuje w świadomości docelowych odbiorców (zob. ryc. 8.2).

Porównanie zawartości i jakości zawartości wizerunków medialnych i rzeczywistych powinno dać odpowiedź na pytanie o skuteczność działań podejmowanych przez głównych twórców koncepcji tożsamości marki oraz zakres udziału pozostałych uczestników w procesie kreacji wizerunku. Jeśli komponenty marki na każdym ze wskazanych etapów są tożsame, to mamy do czynienia ze sprawnym działaniem kreatorów marki. Jednocześnie, odmienność treści wizerunków od założonej tożsamości marki nie zawsze musi być wynikiem błędów po stronie kreatorów marki, np. nieodpowiedniego przekazu, chaosu komunikacyjnego, ale może też wynikać z innych czynników (m.in. stronniczych mediów, ograniczeń sytuacyjnych, np. wystąpienie zdarzeń, które na tyle silnie angażują uwagę publiczności, że nie zauważa ona aktywności ruchu społecznego).

Rycina 8.2 Proces kreowania marki: od tożsamości do wizerunku

Źródło: opracowanie własne

Komponenty tożsamości (i wizerunku) marki

W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele propozycji zarówno definicji tożsamości/ wizerunków marki, jak i rodzajów jej komponentów. Tutaj zaprezentowane zostaną tylko wybrane koncepcje, te, które w największym stopniu są dostosowane do charakteru ruchu społecznego lub też te, które zaadaptowaliśmy w tym celu: koncepcja tożsamości marki nawiązująca do teorii mobilizacji zasobów ruchów społecznych, propozycja pięcioelementowej tożsamości (wizerunku) marki oraz marketingowy concept marki.

Tożsamość marki ruchu społecznego w kontekście teorii mobilizacji zasobów

Badacze zajmujący się teorią mobilizacji zasobów wprowadzili nie zajmowali się koncepcjami marki ruchu społecznego, jednakże ich ustalenia można potraktować jako inspirację i jako wskazówki dla aktywistów (i teoretyków), na jakie elementy powinna być zwrócona uwaga w procesie kreowania tejże marki. Tilly zaproponował wyróżnienie trzech rodzajów roszczeń o charakterze politycznym, wokół których budowana jest narracja ruchów politycznych, a tym samym kreowana jest marka ruchu społecznego:

- programowe, czyli poparcie albo sprzeciw wobec działań rządu bądź różnych procesów i zjawisk społecznych;
- tożsamościowe, czyli zdefiniowanie, kim są członkowie ruchu społecznego – nowa siła, którą należy wziąć pod uwagę;
- pozycjonujące, które pozwalają na określenie relacji z innymi aktorami politycznymi, umiejscowienie ruchu i jego uczestników w spektrum światopoglądowym, instytucjonalnym i politycznym (Tilly, 2006, 293).

Inni autorzy zwracają uwagę na ramę (auto)identyfikacyjną, określającą kim są członkowie ruchu, w czym imieniu działają, a także na jego strukturę organizacyjną (van Stekelenburg, Klandermans, 2013, 889–892). Funkcję identyfikacyjną pełnią także nazwa, narracja, symbole, style werbalne, rytuały, ubiór itp. (Polletta, Jasper, 2001, 285). Uzupełnieniem tej jest tzw. rama opozycyjna, oś narracji odnosząca się do przeciwników ruchu społecznego, wskazująca, kto jest odpowiedzialny za wywołanie problemów, przeciwko którym występuje ruch (Caiani, 2023, 196).

Rozwinięcie tych propozycji zawiera koncepcja Snowa i Benforda. Analizują oni dyskurs prowadzony przez ruchy społeczne, wskazując dodatkowo na trzy jego ramy, a tym samym na elementy, które determinują jego specyfikę, określają zasadnicze elementy jego tożsamości oraz wpływają na odbiór ruchu przez opinię publiczną, kształtując jego wizerunek. Wśród zidentyfikowanych ram autorzy wymieniają:

- diagnostyczną – odnoszącą się do przyczyn powstania ruchu, zawierającą wskazanie źródeł niezadowolenia, tych elementów porządku społecznego (prak

tyk społecznych), które wymagają naprawy i stają się motywacją do kontestacji i buntu dla członków ruchu społecznego;

- prognostyczną – obejmującą strategię ruchu, czyli określenie celów, jakie ruch ma osiągnąć; polega ona także na definiowaniu taktyk i sposobów osiągnięcia celów (np. manifesty, protesty itp.);
- mobilizacyjną – określającą sposoby mobilizowania opinii publicznej, obserwatorów ruchu społecznego do włączenia się/poparcia ruchu społecznego (Snow, Benford, 1988, 200).

Pięcioelementowa koncepcja komponentów marki ruchu społecznego

Można zaproponować także nieco odmienny i rozbudowany model komponentów marki ruchu społecznego, zaczerpnięty z teorii marketingu politycznego i składający się z pięciu elementów:

- Komponentów emocjonalnych odnoszących się do doboru wartości, a tym samym emocji, jakie przywołują w swoim apelu liderzy i członkowie ruchu społecznego lub też jakie chcą wywoływać u odbiorców.
- Komponentów społecznych, które wiążą się z kontekstem społecznym, w jakim ukazywany jest ruch społeczny, jego zaplecze, z jakimi grupami społecznymi, klasami ruch ma być kojarzony i do jakich adresuje swój apel.
- Komponentów programowych marki wskazujących główne postulaty programowe, czyli – w pierwszej fazie – cele protestu.
- Komponentów funkcjonalnych odnoszących się do repertuaru środków wykorzystywanych przez ruch społeczny i jego możliwości mobilizacyjnych.
- Komponentów poznawczych, które mają związek z okresem funkcjonowania marki, zwłaszcza jej wizerunku w świadomości publicznej, głównie z odpowiedzią na pytanie, w jakim stopniu dany wizerunek funkcjonuje jako nowa oferta w przestrzeni publicznej, a w jakim zdążył się „opatrzyć” i jest postrzegany jako „wtórny”, „nieoryginalny” (Cichosz, 2004).

Marketingowy koncept marki

Kolejną możliwością refleksji nad nową marką jest opracowanie jej konceptu marketingowego. W tej propozycji akcentowane są przede wszystkim:

- cechy oferty (*reason to believe*) – kluczowego dla docelowej grupy odbiorców zbioru argumentów sprawiających, że oferta jest wiarygodna;
- potrzeby/pragnienia grup docelowych (*insight*) – wskazanie, do jakich (nie zawsze artykułowanych wprost, czasami wręcz utajonych) potrzeb odbiorców ruch się odwołuje i na jakie potrzeby będzie odpowiadał;
- korzyści (*benefits*) – funkcjonalnych, ale też emocjonalnych i oczekiwanych przez grupę docelową odbiorców (szerzej: Giza, 2017, 169–179).

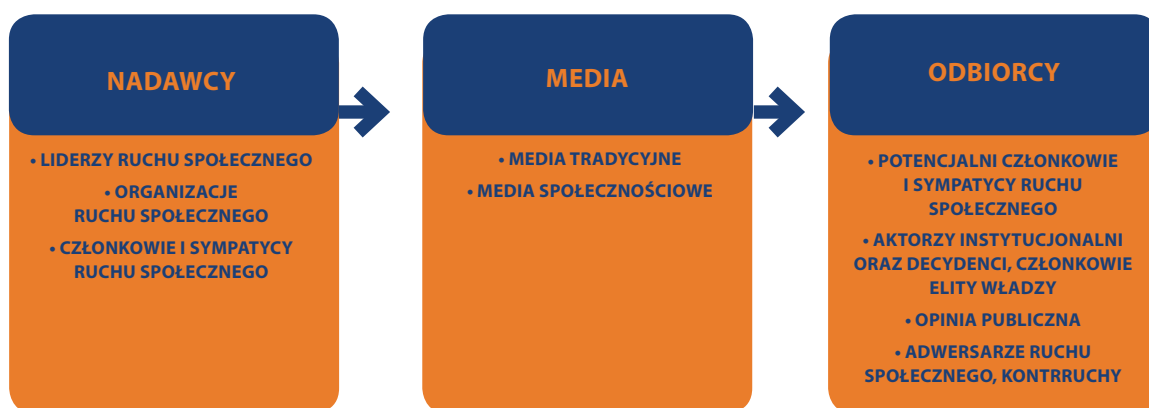
Pomocne przy opracowywaniu konceptu marki może być odwołanie się, na wzór działań na rynku komercyjnym, do archetypów marek oraz zastosowanie marketingu narracyjnego, czyli zbudowanie spójnego (i konsekwentnie rozwijanego) przekazu dotyczącego przyczyn powstania ruchu społecznego i jego celów. Stosowane przez aktorów społecznych narracje oraz symbole powinny się wpisywać, w – jak określili Koopmans i Statham – „dyskursywną strukturę możliwości” (ang. discursive opportunity structure, DOS), którą definiowali jako „siłę etnicznych i obywatelskich koncepcji obywatelstwa i tożsamości narodowej” i wiązali ją z postrzeganiem, jakie idee są uważane za »rozsądne«, które konstrukcje rzeczywistości są postrzegane jako »realistyczne« i które twierdzenia są uważane za »uzasadnione« w społeczeństwie określonego państwa w określonym czasie i – tym samym – do których idei ruch społeczny może się odwoływać, by osiągnąć swoje cele mobilizacyjne (Koopmans, Statham, 1999, 288–289). Badacze zajmujący się ruchami społecznymi wspominają również o wizualnej strukturze możliwości politycznych, którą można zdefiniować jako wszystkie elementy składające się na hegemoniczne reżimy patrzenia, definiowania symboli, oraz innych form znaczeń symbolicznych (Mirzoeff 2016). Liderzy i członkowie ruchów społecznych, określając swoje postulaty, symbole i formy protestu muszą je umieścić w ramach już zdefiniowanych kodów kulturowych (w tym wizualnych), zgodnie ze swoimi założeniami i wartościami zareagować na nie – podążając za nimi, sprzeciwiając się im czy też próbując je przechwycić.

Kreatorzy marki ruchu społecznego i ich zadania

Kreowanie marki ruchu społecznego odbywa się z udziałem zróżnicowanych aktorów, których rola wzrasta lub maleje w zależności od etapu całego procesu. Podobnie jak w przypadku innych procesów komunikacyjnych, także w procesie kreowania marki ruchu społecznego możemy wyróżnić nadawców, media („pośredników”) oraz docelowych odbiorców, których identyfikujemy szeroko, jako opinię publiczną. Jako nadawcy w procesie kreowania marki i jednocześnie twórcy koncepcji tożsamości marki traktowani będą przede wszystkim liderzy ruchu społecznego,

organizacje ruchu społecznego (ORS) oraz jego członkowie i sympatycy. Media, pośredniczące w komunikowaniu się członków ruchu z otoczeniem społecznym, warto podzielić na tradycyjne oraz społecznościowe. Uzasadnienie takiego podziału stanowią zróżnicowane strategie stosowane przez zinstytucjonalizowane redakcje i internautów przekazujących informacje na temat ruchu społecznego w sieci. Z kolei wśród odbiorców, do których jest skierowana oferta, należy wskazać przede wszystkim potencjalnych członków, którzy w przyszłości mogliby zasilić ruch społeczny, decydentów i elity społeczne/polityczne, od których zależy osiągnięcie celów ruchu, oraz szeroko – opinię publiczną. Szczególną rolę w procesie kreowania marki odgrywają, jeśli użyć nomenklatury A. Touraine’a, adwersarze ruchu społecznego (Touraine, 2011, 195).

Rycina 8.3 Główni aktorzy uczestniczący w kreowaniu marki ruchu społecznego

Źródło: opracowanie własne

Zadania kreatorów tożsamości ruchu społecznego

Kreowanie tożsamości marki ruchu to zadanie kolektywne. Wspólnie wytwarzane są znaczenia, symbole, konstruowany strategiczny przekaz danego ruchu (Jasper, 2006; Johnston, 2009; Treré, Mattoni, 2016). Liderzy i członkowie ruchu, często w sposób nieskoordynowany (zwłasz-

cza w pierwszej, „natalnej” fazie ruchu społecznego), decydują, w jaki sposób i przy użyciu jakich symboli, haseł i artefaktów komunikować cele i zadania. Warto w tym kontekście przywołać koncepcję taktyki wielości Hardta i Negriego (2004), zgodnie z którą uczestnicy, np. akcji protestacyjnych, z jednej strony współtworzą przestrzeń symboliczną ruchu społecznego jako całości, z drugiej zaś wyrażają także swoje jednostkowe tożsamości, artykułując własne cele, komunikują o swojej kreatywności i poczuciu humoru. Z tego nieco kakofonicznego przekazu o stale

negocjowanej treści rodzi się tożsamość marki ruchu społecznego.

Przeglądając opisy narodzin ruchów społecznych i procesy wytwarzania jego reprezentacji (symboli, gestów, emblematów, przedmiotów protestu), można wyróżnić dominujące wzorce i praktyki. Często protestujący sięgają po gotowe modele, wzorowane na wydarzeniach z przeszło-

ści czy też podsuwane (sugerowane) przez inne podmioty uczestniczące w dyskursie społecznym (np. symbole nawiązujące do popkultury). Wytwarzając samodzielnie symbole, członkowie ruchu społecznego proszą o pomoc zaprzyjaźnionych artystów bądź przyjmują koncepcje, które wykreowano w wyniku zbiorowej „burzy mózgów” zespołu organizacyjnego (Ślosarski, 2021, 114).

BLACK LIVES MATTER. OD HASŁA NA FB PO SYMBOL NOWEGO RUCHU

„W 2013 r. po uniewinnieniu G. Zimmermana oskarżonego o zabicie Afroamerykanina T. Martina, Alicia Garza, śledząca wraz z przyjaciółmi proces i zszokowana jego wynikiem napisała na FB: 'Black people. I love you. I love us. Our lives matter'. Dwie bliskie przyjaciółki A. Garzy, zaangażowane w aktywność społeczną, Patrisse Cullors i Opal Tometi, włączyły się do dyskusji i organizacji akcji społecznej. Zachęcały internautów w mediach społecznościowych do dzielenia się historiami i opiniami na temat, wyjaśniając dlaczego 'black lives matter' i popularyzowały jednocześnie hashtag '#blacklivesmatter'. Garza przygotowała baner z hashtagem i umieściła go na wystawie lokalnego sklepu obuwniczego. Cullors poprowadziła marsz wzdłuż Rodeo Drive

w Beverly Hills z banerem z tym samym hashtagem. Hasło zaczęło zyskiwać na popularności”.

Elizabeth Day, #BlackLivesMatter: the birth of a new civil rights movement, „The Observer”, 19 lipca 2015 r., <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/19/blacklivesmatter-birth-civil-rights-movement>.

„Założycielki i nieformalne liderki BLM – Alicia Garza, Patrisse Cullors i Opal Tometi – są szerzej nieznane. Black Lives Matter daje sztyld, pod którym działają tysiące grup w całym kraju. Załatwiają lokalne problemy i dążą do celów istotnych dla lokalnych społeczności. W skali kraju pod marką BLM podpisują się politycy, aktywiści czy zaangażowani celebryci działający na rzecz niezmiennie aktualnej sprawy – zakończenia dyskryminacji i niesprawiedliwości”.

Źródło: M. Jarkowicz, „Ruch Black Lives Matter po raz kolejny przeczy nieśmiertelnej tezie rasistów o wrodzonym lenistwie i apatii czarnych”, „Gazeta Wyborcza”, 13.03.2021

Rola mediów w procesie kreowania marki ruchu społecznego

Zasadnicze cele, jakie stawia się przed kreatorami marki, to skupienie uwagi opinii publicznej na poruszanej tematyce (Ferree i in., 2002) oraz spopularyzowanie ruchu i uzyskanie społecznej legitymizacji dla swoich działań (Koopmans, 2004). Kreowanie marki ruchu społecznego wymaga zaangażowania także innych aktorów społecznych do udziału w tym procesie, a przede wszystkim przyciągnięcia uwagi mediów masowych i użytkowników portali społecznościowych. Media w procesie kreacji marki odgrywają rolę ważnego pośrednika (della Porta, Diani, 2009, 185), jednak nie może ona być sprowadzona jedynie do kanału dystrybucji treści perswazyjnych. Są *de facto* współkreatorami marki, modyfikując przekaz nadawcy, i tworzą – czasami odmienny od przyjętej przez twórców koncepcji tożsamości – jej wizerunek medialny. Realizując zatem swoje działania, ruchy społeczne muszą wchodzić w interakcje z mediami. Nawet jeśli próbują zignorować

media tradycyjne, są zmuszone do reakcji na ich działania (Ślosarski, 2021).

W interakcji z mediami tradycyjnymi warto zwrócić uwagę na kilka istotnych uwarunkowań, które mogą wpływać na skuteczność działań związanych z kreowaniem marki ruchu społecznego. Przede wszystkim media uczestniczą w tworzeniu dyskursywnej i wizualnej struktury możliwości. Co oznacza, że ton, w jakim relacjonowana będzie w przestrzeni medialnej aktywność ruchów społecznych w dużej mierze zależy od tego, czy ruch (jego postulaty, działania itp.) będzie respektował granice wyznaczonych struktur. Ponadto ruchy społeczne i ich aktywność w przestrzeni społecznej postrzegane są jako reaktywne – odnoszą się i protestują przeciwko polityce innych podmiotów politycznych (rządów i partii), które posiadają podmiotowość z perspektywy medialnej (Amenta i in. 2015, 247). Ruchy społeczne są bohaterami newsów, gdy występują przeciwko ważnym instytucjom politycznym. Jeden z elementów jest zatem już *a priori* wpisany w ich medialny wizerunek – ruchy to (przeważnie) „burzyciele porządku”, „kontestatorzy” itp.

Kolejnym problemem, jaki napotykają ruchy społeczne w oddziaływaniu przez media tradycyjne, jest tzw. skrzywienie medialne, faworyzujące szczególne rodzaje działań kosztem innych. Na przykład, media skupiają swoją uwagę na akcjach ruchów społecznych przede wszystkim wtedy, gdy dochodzi podczas nich do aktów dewastacji mienia i przemocy (Batziou, 2015). Widoczna jest także medialna tendencja do koncentrowania się na jednostce i opisywanie złożonych procesów grupowych za pomocą jednostkowych wydarzeń czy osób. Skupienie uwagi na jednostkowych doświadczeniach i przeżyciach może sprawiać, że zostaną pominięte kwestie wspólnotowe i złożony charakter procesu formowania ruchu społecznego.

Jednocześnie komercyjne i publiczne media tradycyjne nie mają monopolu na przekazy na temat ruchu społecznego. Media społecznościowe i rozwój technologii dają szansę członkom i sympatykom ruchów społecznych na przekazywanie informacji i interpretację wydarzeń kanałami alternatywnymi, w czasie rzeczywistym i tym samym na konstru-

owanie, korygowanie, uzupełnianie i kreowanie na nowo marki ruchu społecznego.

Odbiorcy – sympatycy i adwersarze w procesie kreowania marki

Ostatnią interesującą zbiorowością uczestniczącą w procesie kreowania marki ruchu społecznego są odbiorcy, wśród których można wyróżnić m.in. sympatyków ruchu, współtworzących i upowszechniających jego pozytywny wizerunek. Są nimi adwersarze, czyli kreatorzy negatywnego wizerunku marki. Adwersarze ruchu społecznego mogą skupiać swoje wysiłki na obniżaniu wiarygodności liderów ruchu społecznego, grupy społecznej, która popiera ruch, jego celów czy sposobów działania i wpływać na stosunek do niego opinii publicznej oraz elit władzy (zob. opis przypadku „Czarne protesty z 2020 r.”).

TABELA 8.2 CZARNE PROTESTY Z 2020 r.

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. ws. ustawy z 1993 r., stwierdzające, że przepis zezwalający na aborcję w przypadku ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu jest niezgodny z Konstytucją RP, spowodowało masowe protesty w Polsce. Na ulice wyszły tłumy przede wszystkim młodych ludzi. Charakterystyczną cechą tych protestów były tzw. kartoniady, czyli noszone przez uczestników banery z symbolami i hasłami protestu wypisanymi na (zużytych) kartonach po pizzy. „Słowo »wypierdalać« stało się hasłem protestów z jesieni 2020 roku. Jednak trudniejsze jest zinterpretowanie, zintegrowanie, włączenie w język tego drugiego hasła z upodobaniem skandowanego na

placach, czyli »jebać PiS«. Z czasem powstała formuła »jebać...«, gdzie w miejsce kropek pojawiały się instytucje czy nazwiska. »Osiem gwiazdek« najbardziej niosło ludzi” (I. Iwasiów (2021), Słowa oporu – wulgaryzmy wywrotowe, [w:] P. Kosiewski, (red.), Język rewolucji, Warszawa: Fundacja Batorego, 19).

Hasła stosowane przez protestujących były tym elementem, z którego adwersarze ruchu społecznego oraz instytucje państwa uczynili główny cel ataku deprecjonującego uczestników manifestacji, odwracając tym samym uwagę od ich postulatów. Zarzuty przeważnie brzmiały: »stosowanie obraźliwych/nieprzyzwoitych słów w miejscu publicznym« (por. dgk, „Sądy różnie orzekają w sprawie „J...ć PiS”, „Rzeczpospolita”, 18.01.2022, [Sądy niejednomyślne w sprawie „J...ć PiS” – rp.pl](#)).

Źródło: opracowanie własne

Rekomendacje

1. Cechy ruchu społecznego, w tym brak formalnego przywództwa, często w początkowej fazie istnienia ruchu brak formalnej organizacji, jego sieciowa struktura, wielość węzłów, które ułatwiają formowanie się ruchów i nierzadko stanowią o ich sile (por. Castells, 2013) mogą jednocześnie stanowić problem w kontekście kreowania spójnej marki ruchu społecznego, powodować kakofonię i chaos w przekazie, a tym samym utrudniać odbiorcom zrozumienie celów i form działania ruchu społecznego.
2. Na markę ruchu społecznego składają się nie tylko reprezentacje ruchu, ale też narracja, jaką snują jego członkowie i sympatycy, dotycząca przyczyn powstania ruchu, jego zasadniczych celów, form działania oraz wskazująca na to, kim są członkowie ruchu i przeciwko komu występują.
3. Chociaż koncepcję tożsamości marki ruchu społecznego tworzą liderzy, członkowie i sympatycy ruchu, to proces kreowania jego wizerunku angażuje też inne podmioty uczestniczące w dyskursie publicznym – media (tradycyjne i społecznościowe) oraz odbiorców (opinia publiczna), w tym adversarzy ruchu społecznego. Oznacza to konieczność dostosowania oferty ruchu do uwarunkowań, ograniczeń, wiodących reżimów recepcji po stronie mediów i opinii publicznej.
4. Wprowadzając na rynek społeczny nową markę ruchu społecznego należy uwzględnić dyskursywną i wizualną strukturę możliwości, czyli dopasować ofertę do wiodących reżimów narracji i patrzenia. Badaczki N. Doerr, A. Mattoni i S. Teune podkreślają, że wizualne ekspresje ruchów społecznych są budowane na bazie zastanej wiedzy w społeczeństwie, aktywiści reinterpretują zaś istniejące imagologie (Taylor, Saarinen, 1994), aby wyrazić krytykę oraz stworzyć nowego, kolektywnego aktora. Protestujący, którzy artykułują swoje cele bez używania symboli i narracji, oczekiwanych oraz kompatybilnych z głównonurtowym doświadczeniem, są szybko marginalizowani. Jednocześnie, jak zwraca uwagę Ślosarski: „pula artefaktów protestu jest względnie ograniczona i zamknięta. Przeważa kilka typów artefaktów, jak transparenty i flagi, zaś miejsce na materialne innowacje jest relatywnie małe”. Uczestnicy protestów muszą się zatem liczyć z tym, że wprowadzenie innowacyjnego przekazu może spotkać się z niezrozumieniem, błędną interpretacją albo zostanie zlekceważone i niedostrzeżone (Ślosarski, 2021, 97–98).

Bibliografia

- Amenta E., Caren N., Tierney A.C. (2015), *Put Me in, Coach? Referee? Owner? Security? Why the News Media Rarely Cover Movements as Political Players*, [w:] Jasper J., Duyvendak J.W. (red.), *Players and Arenas. The Interactive Dynamics of Protest*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Batziau A. (2015), *A Christmas Tree in Flames and Other – Visual – Stories: Looking at the Photojournalistic Coverage of the Greek Protests of December 2008*, „Social Movement Studies” 14(1).
- Caiani M. (2023), *Framing and social movements*, „Discourse Studies”, 25(2).
- Castells M. (2013), *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cichosz M. (2004), *Wizerunek lidera politycznego*, [w:] Jeziński M. (red.), *Marketing polityczny w poszukiwaniu strategii wyborczego sukcesu*, Toruń: Wydawnictwo Duet.
- Day E. (2015), *#BlackLivesMatter: the birth of a new civil rights movement*, „The Observer”, 19.07, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/19/blacklivesmatter-birth-civil-rights-movement> (dostęp: 20.03.2024)
- della Porta D., Diani M. (2009), *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dgk (2022), *Sądy różnie orzekają w sprawie 'J...ć PiS'*, „Rzeczpospolita” 18.01, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art19300591-sady-roznie-orzekaja-w-sprawie-j-c-pis> (dostęp: 20.03.2024)
- Doerr N., Mattoni A., Teune S. (2015), *Visuals in Social Movements*, [w:] della Porta D., Diani M. (red.), *The Oxford Handbook of Social Movements*, Oxford: Oxford University Press.
- Ferree M., Gamson W.A., Gerhards J., Rucht D. (2002), *Shaping Abortion Discourse: Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*, New York: Cambridge University Press.
- Giza A. (2017), *Uczeń czarnoksiężnika, czyli społeczna historia marketingu*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grönroos C. (2000), *Service Management and Marketing: A Customer Relationship*, Chichester, W. Sussex: John Wiley & Sons.
- Hardt M., Negri A. (2004), *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*, London: Penguin Books.
- Iwasiów I. (2021), *Słowa oporu – wulgaryzmy wywrotowe*, [w:] Kosiewski P. (red.), *Język rewolucji*, Warszawa: Fundacja Batorego.
- Jarkowiec M. (2021), *Ruch Black Lives Matter po raz kolejny przeczy nieśmiertelnej tezie rasistów o wrodzonym lenistwie i apatii czarnych*, „Gazeta Wyborcza” 13.03.
- Jasper J. (2006), *Getting Your Way: Strategic Dilemmas in the Real World*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Koopmans R. (2004), *Protest in Time and Space*, [w:] Snow D., Soule S., Kriesi H. (red.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Malden: Blackwell Publishing.
- Koopmans R., Statham P. (1999), *Ethnic and Civic Conceptions of Nationhood and the Differential Success of the Extreme Right in Germany and Italy*, [w:] Giugni M., McAdam D., Tilly C., *How Social Movements Matter*, Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Kotler Ph., Keller K.L. (2013), *Marketing*, Warszawa: Dom Wydawniczy Rebis.
- Mirzoeff N. (2016), *Jak zobaczyć świat*, Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Polletta F., Jasper J.M. (2001), *Collective identity and social movements*, „Annual Review of Sociology”, vol. 27.
- Ślosarski B. (2021), *Przedmioty protestu. Kultury materialne współczesnych ruchów społecznych*, Kraków: Nomos.
- Snow D.A., Benford R.D. (1988), *Ideology, frame resonance, and participant mobilization*, „International Social Movement Research”, 1.
- Taylor M., Saarinen E. (1994), *Imagologies: Media Philosophy*, London: Routledge.
- Tilly C. (2006), WUNC, [w:] Schnapp J., Tiewes M. (red.), „Crowds”, Stanford: Stanford University Press.
- Touraine A. (2011), *Mysleć inaczej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Treré E., Mattoni A. (2016), *Media ecologies and protest movements: main perspectives and key lessons*, „Information Communication and Society”, 19(3).
- van Stekelenburg J., Klandermans B. (2013), *The social psychology of protest*, „Current Sociology Review”, vol. 61, nr 5–6.

ROZDZIAŁ 9

Medialne możliwości oddziaływania organizacji ruchów społecznych

Bartłomiej Łódzki

Wprowadzenie

W dobie cyfrowej transformacji medialnej krajobraz komunikacyjny znacząco się przekształcił, czego efektem jest dynamiczny rozwój mediów społecznościowych. Stanowią one nowe forum wymiany myśli, dostępne nie tylko dla wyspecjalizowanych twórców treści, lecz także dla szerokiej publiczności.

Media społecznościowe są cyfrowymi platformami oraz aplikacjami, które zaprojektowano i udostępniono w celu umożliwienia użytkownikom generowania, dzielenia się oraz angażowania w interakcje z różnymi formami treści, takimi jak teksty, obrazy, nagrania wideo oraz inne formaty multimedialne. Te cyfrowe ekosystemy są szczególnie istotne ze względu na ich zdolności do tworzenia i podtrzymywania relacji między użytkownikami. Zapewniają fundamenty formowania społeczności wirtualnych, w których uczestnicy posiadają możliwość wymiany myśli, opinii, doświadczeń oraz elementów kultury, co czyni media społecznościowe zasadniczym elementem kształtowania współczesnych dyskursów społecznych i kulturowych. Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat powstało wiele nowych platform. Początkowo każda z nich miała swoje niepowtarzalne ce-

chy i funkcjonalności. Obecnie upodobniają się do siebie, a funkcjonalności przenikają się (Dubicki, 2020; Gryszel, Zawadzki, 2023).

Mimo rosnących podobieństw eksperci podkreślają, że poszczególne media społecznościowe służą odmiennym celom. W zależności od zastosowania odpowiadają za różne typy interakcji, od osobistych po profesjonalne. P. Pawluczyk (2024) rozróżnia kilkanaście typów mediów społecznościowych. Do najpopularniejszych i najczęściej wykorzystywanych przez organizacje można zaliczyć sieci społecznościowe czy mikroblogi. Pierwsze z nich to m.in. Facebook czy LinkedIn, które skupiają się na budowaniu i utrzymaniu rozległych sieci społecznych. Umożliwiają udostępnianie wiadomości, zdjęć i filmów, a także dyskusje w grupach i wydarzeniach. Mikroblogi takiej jak X (wcześniej Twitter) zorientowane są na krótkie, zwarte wpisy tekstowe, często z ograniczoną liczbą znaków. Służą do szybkiego udostępniania informacji, linków i opinii. Kolejny typ to platformy do udostępniania zdjęć i wideo (np. Instagram, Snapchat). Koncentrują się głównie na wizualnych formach komunikacji, a użytkownicy dzielą się zdjęciami i krótkimi filmami. Blogi to strony internetowe, na których autorzy regularnie publikują artykuły, recenzje, komentarze itp., natomiast vlogi to ich wizualne odpowiedniki z treściami wideo (Pawluczyk, 2024).

Media społecznościowe a media klasyczne – podstawowe różnice

Dzięki dostępnym rozwiązaniom technologicznym, media społecznościowe zrewolucjonizowały pojęcie zasięgu, umożliwiając dotarcie z informacjami do globalnej publiczności niemal bez ograniczeń. To znaczący kontrast wobec mediów tradycyjnych, w których przypadku fizyczne i ekonomiczne bariery znacząco wpływają na skalę dystrybucji treści. Kolejnym istotnym aspektem jest dostępność nowych technologii. Każdy użytkownik może stać się nadawcą. Tę demokratyzację komunikacji wspiera wyeliminowanie konieczności ponoszenia wysokich kosztów (w porównaniu z klasycznymi mediami) za dostęp do platformy w charakterze nadawcy. Media społecznościowe wyróżniają się mniejszymi wymaganiami co do specjalistycznych umiejętności niezbędnych do tworzenia i publikacji treści. Użytkownicy mogą dzielić się informacjami bezpośrednio i bez większych przeszkód. Istotną cechą jest też natychmiastowość. Media społecznościowe zasadniczo zmieniły tempo, w jakim są rozpowszechniane informacje. Dzięki swojej naturze pozwalają na błyskawiczne udostępnianie treści, co stanowi wyraźną różnicę wobec często znacznie dłuższego cyklu publikacji w mediach tradycyjnych. Trwałość informacji ma też swoją specyficzną cechę. Publikowane treści można łatwo aktualizować, modyfikować, a nawet usuwać, co jest niemożliwe w mediach tradycyjnych. W tych mediach pozostają one niezmiennie (Szydłowska, 2013).

Media społecznościowe otworzyły nowe perspektywy dla organizacji społecznych, oferując im bezprecedensowe możliwości dotarcia do szerokich grup odbiorców i zaangażowania ich. Nie wyklucza to wykorzystania potencjału mediów klasycznych i budowania długotrwałych relacji z dziennikarzami. Przeciwnie – dbałość o nie może pozytywnie wpływać na budowanie wiarygodności organizacji w przestrzeni publicznej i wzmacniać realizację strategii komunikacyjnych.

Media i media społecznościowe w procesie promowania działalności ruchów społecznych

Oddziaływanie organizacji społecznych poprzez media stanowi integralny element promowania ich działalności. Media pełnią zasadniczą rolę w umożliwianiu organizacjom społecznym osiągania różnorodnych celów, takich jak nagłośnienie problemów społecznych, zdobywanie poparcia, edukowanie oraz budowanie rozpoznawalności i zaufania.

Przez wykorzystanie prasy, radia, telewizji, internetu czy mediów społecznościowych organizacje są w stanie dotrzeć do szerokiej publiczności, informując o istotnych kwestiach dotyczących różnych grup społecznych, społeczności i miejsc. Przekazy medialne dają organizacjom szansę zwrócenia uwagi społeczeństwa na konkretne zagadnienia wymagające reakcji i działań. Zdobywanie poparcia dla swoich inicjatyw stanowi podstawowy cel organizacji społecznych. Przez przekazywanie informacji i konkretnych wezwań do działania, organizacje mają możliwość angażowania odbiorców w swoje aktywności i zachęcania ich do konkretnych zadań, które mogą przyczynić się do rozwiązania problemów społecznych. Wspierając działania organizacji, media odgrywają rolę mobilizacyjną i zachęcają społeczność do aktywnego uczestnictwa. Podobnie istotnym elementem oddziaływania organizacji społecznych przez media jest docieranie do konkretnych grup odbiorców. Wykorzystując odpowiednio dobrane kanały komunikacji, organizacje mogą skupić swoje przekazy na grupach odbiorców, które są najbardziej zainteresowane i zaangażowane w ich tematykę działań. Na przykład, organizacje zajmujące się ochroną środowiska mogą skierować swoje komunikaty do specjalistycznych mediów ekologicznych, docierając tym samym do grup docelowych związanych bezpośrednio z ich misją.

Medialne oddziaływanie organizacji społecznych nie ogranicza się tylko do informowania i mobilizacji społeczeństwa. Zasadniczy aspekt stanowi bowiem edukacja. Przez podnoszenie świadomości, dostarczanie nowoczesnych narzędzi i rozwiązań organizacje uczą społeczeństwo, zachęcając je do odpowiedzialnych postaw i działań. Nie mniej ważnym celem medialnego oddziaływania organizacji społecznych jest budowanie rozpoznawalności i zaufania. Dzięki regularnemu i rzetelnemu przekazywaniu informacji w mediach, organizacje mogą wzmacniać swoją markę, funkcję ekspercką i zdobywać w przestrzeni publicznej reputację wiarygodnego źródła wiedzy i opinii. To zaś ułatwia nawiązywanie współpracy z potencjalnymi partnerami, sponsorami, wolontariuszami i darczyńcami, a to jest istotnym elementem w realizacji celów organizacji („Promocja i współpraca NGO z mediami”, 2021).

Realizacja wskazanych działań zależy od postrzegania potencjału i zakresu wykorzystania mediów. Potencjał ten obserwuje się na trzech poziomach – od technooptymizmu poprzez technopesymizm i tzw. technoambiwalencję (Kidd, McIntosh, 2016). Techno-optymizm stanowi zasadnicze pojęcie w dyskursie dotyczącym roli nowych technologii, zwłaszcza mediów społecznościowych, w kształtowaniu przestrzeni publicznej i wpływaniu na zmiany społeczne. Jest to perspektywa, która zakłada, że technologie mediów społecznościowych mają potencjał do generowania pozytywnych zmian społecznych, umożliwiając rozwiązywanie zróżnicowanych problemów, których skala może być zarówno globalna, jak i lokalna – od zmian klimatycznych po wspieranie zaangażowania demokratycznego. Technooptymiści, mimo świadomości wyzwań związanych z mediami społecznościowymi, dostrzegają w nich przede wszystkim narzędzie sprzyjające nowym formom aktywizmu i zmian społecznych. W zależności od skali i rodzaju zmiany społecznej, którą dana technologia ma wspierać, technooptymizm można analizować na trzech różnych płaszczyznach:

- **Mikropoziom** – dotyczy indywidualnych akcji i małych grup, w których przypadku technologia umożliwia szybką mobilizację i działania na poziomie lokalnym.
- **Mezopoziom** – obejmuje działania organizacji i ruchów społecznych, wykorzystujących media społecznościowe do koordynowania swoich działań, rozprzestrzeniania idei i mobilizowania społeczności. Przykłady ruchów, takich jak Arab Spring czy Occupy Wall Street, wskazują na rolę mediów społecz-

nościowych w aktywizacji i koordynacji ruchów społecznych pozbawionych przywództwa centralnego.

- **Makropoziom** – dotyczy zmian w skali globalnej, w której media społecznościowe odgrywają rolę katalizatora szeroko zakrojonych przemian społecznych i politycznych. Przykładem mogą być działania wpływające na mobilizację i szerzenie świadomości na tematy, takie jak zmiany klimatyczne.

Z perspektywy technooptymizmu media społecznościowe są traktowane jako narzędzie mogące przyczyniać się do pozytywnych zmian społecznych. Niemniej jednak, istotne jest uwzględnienie również wyzwań związanych z ich użyciem, takich jak dezinformacja, *echo chambers* czy problemy z prywatnością. Balans między postrzeganiem potencjału a świadomością ograniczeń i wyzwań mediów społecznościowych jest istotny w celu pełnego zrozumienia roli, jaką mogą one odgrywać w mobilizacji społecznej i przekształcaniu społeczeństwa (Reilly, 2020).

Technopesymizm, zwłaszcza w kontekście wykorzystania mediów społecznościowych w procesach aktywizmu, rzuca światło na bardziej sceptyczne i krytyczne podejście do potencjalnych wpływów technologii na społeczeństwo. Ta perspektywa, eksponowana przez takich krytyków, jak M. Gladwell, E. Morozov oraz N. Hassanpour, podkreśla ograniczenia i potencjalne zagrożenia płynące z rosnącej obecności i wpływu mediów społecznościowych na aktywizm oraz dynamikę społeczną. Badacze podają w wątpliwość optymistyczne założenie, że media społecznościowe mogą skutecznie inspirować aktywizm wysokiego ryzyka, który wymaga głębokich, osobistych relacji i gotowości do składania poświęceń za sprawę. Ich analiza ruchów społecznych, takich jak Ruch na rzecz Praw Obywatelskich w Stanach Zjednoczonych, kontrastuje z tym, co uznają za „małą zmianę” zapoczątkowaną przez media społecznościowe, w przypadku których uczestnictwo często ogranicza się do powierzchownych działań, m.in. polubienia lub udostępnienia. E. Morozov wskazuje na niebezpieczną stronę technologicznego optymizmu. Jego zdaniem reżimy autorytarne mogą wykorzystać te same narzędzia internetowe, wzmacniające rzekomo jednostki i ruchy demokratyczne, do własnych represyjnych celów. Nierówności w dostępie do technologii, ich kontroli i tworzenia jeszcze bardziej umacniają władzę tych, którzy już są na pozycjach dominujących. N. Hassanpour i Ch. Christensen twierdzą również, że ograniczenie wykorzystywania mediów społecznościowych może realnie zintensyfikować aktywizm, popychając ludzi

do szukania alternatywnych dróg komunikacji i informacji, co paradoksalnie może zwiększyć ich zaangażowanie polityczne (Kidd, McIntosh, 2016). Perspektywa technopesymistyczna wyraża głębokie wątpliwości co do rewolucyjnego potencjału mediów społecznościowych, zwracając uwagę na wykorzystanie tych narzędzi do umocnienia istniejących struktur władzy i ograniczenia głębokiego, zaangażowanego aktywizmu. Kładzie to nacisk na konieczność bardziej zrównoważonego i krytycznego podejścia do technologicznego optymizmu oraz podkreśla jednocześnie moc tradycyjnych mechanizmów społecznych i politycznych w osiągnięciu istotnych zmian społecznych.

Technoambivalencja odnosi się do zróżnicowanego i często sprzecznego postrzegania roli i skutków technologii cyfrowych, zwłaszcza mediów społecznościowych, w społeczeństwie. Jest to perspektywa badań, która wyraża gotowość do uznania pozytywnych potencjałów nowych technologii, jednocześnie poddając je krytycznej analizie w kontekście ograniczeń tychże technologii. W opinii ekspertów (Dolata, 2017) media społecznościowe z jednej strony wpierają, z drugiej zaś ograniczają zdolność ruchów społecznych do organizacji, mobilizacji i wywierania wpływu na przestrzeń publiczną. Przykładem jest Twitter (obecnie X) w czasie Arabskiej Wiosny. Nie przyczynił się on bezpośrednio do zmian politycznych, ale odegrał istotną rolę w przekazywaniu informacji, łączeniu aktywistów i zwracaniu uwagi międzynarodowej społeczności na wydarzenia. Oznacza to, że potencjał platformy jako narzędzia mobilizującego i informacyjnego jest znaczący, lecz jego skuteczność w wywoływaniu bezpośrednich zmian politycznych pozostaje ograniczona, co wynika m.in. z faktu korzystania z Twittera przez bardziej zamożną część społeczeństwa mieszkającą w dużych aglomeracjach. Populacja wiejska borykała się z problemami związanymi z dostępem do Internetu. Ogólnie rola Twittera została przeceniona. Łączna liczba użytkowników podczas Arabskiej Wiosny była znacznie mniejsza niż mówiono o tym w przekazach medialnych (Bruns i wsp., 2013; Wolfsfeld i wsp., 2013).

Z perspektywy technoambivalencji można również rozpatrywać zjawisko hakytywizmu. Obejmuje ono działania hakerskie, które są wykorzystywane jako narzędzie do działań aktywistycznych i zmian społecznych, z podkreśleniem postulatu wolności informacyjnej i przeciwdziałania niesprawiedliwościom. Hakytywizm ma na celu zmianę status

quo, podważanie istniejących struktur władzy, przyciąganie uwagi społeczeństwa do konkretnych problemów społecznych lub politycznych oraz promowanie wolności informacyjnej. Działania te bywają kontrowersyjne i nierzadko budzą wiele emocji, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. W badaniach przeprowadzonych przez L. Ireland (2022) wykazano, że sposób postrzegania hakytywizmu przez społeczeństwo może mieć znaczący wpływ na kierunek i skuteczność tych działań, w tym na ich sukces. Czynniki sprzyjające poparciu dla hakytywizmu to przede wszystkim efektywne mechanizmy partycypacji obywatelskiej w kraju, postrzeganie hakytywistów jako pełniących ważną funkcję użyteczną, np. utrzymywanie odpowiedzialności władz oraz zaufanie do alternatywnych aktorów poza władzami państwowymi. Natomiast czynnikami utrudniającymi poparcie dla hakytywizmu są: skuteczne, bezstronne i dostępne środki prawne w kraju, zaufanie do władz prawnych i państwowych oraz postrzeganie działań hakytywistów jako szkodliwych lub niepotrzebnych. Zdaniem L. Ireland hakytywizm jest częściej postrzegany jednak negatywnie. Wynika to z faktu, że czynniki związane z mniejszym poparciem, takie jak zaufanie do władz, są bardziej powszechne niż czynniki związane z większym poparciem, np. zaufanie do alternatywnych aktorów w zakresie zarządzania danymi (Ireland, 2022).

Z perspektywy technoambivalencji można oceniać skuteczność wybranych aktywności ruchów społecznych bądź ich porażki. Media społecznościowe odegrały zasadniczą rolę we wpływniu na dynamikę sprzeciwu podczas protestów powybiorczych w Iranie w 2009 r., udostępniając Ruchowi Zielonych platformy, takie jak Facebook, Flickr, Twitter i YouTube w celu organizowania wystąpień, rozpowszechniania informacji i budowania solidarności (Rahimi, 2011). Gdy rząd irański odmówił pozwolenia na masowy protest na stadionie Azadi, uczestnicy skutecznie wykorzystali media społecznościowe do mobilizacji i koordynowania marszów alternatywnych. Hakytywiści zniszczyli rządowe strony internetowe, m.in. Fars News, Keyhan News, IRIB (Islamic Republic of Iran Broadcasting, Irańska Telewizja i Radio), stronę główną prezydenta kraju i stronę internetową najwyższego przywódcy (www.leader.ir), stosując ciągłe ataki typu „odmowa usługi”, w wyniku czego witryny przestały działać. Hakytywizm powybiorczy obejmował natomiast produkcję oprogramowania i techniki odblokowywania witryn typu Facebook i BBC Persia. Hakerzy, głównie

spoza Iranu, przyczynili się do stworzenia oprogramowania antyfiltrującego. Platformy społecznościowe umożliwiły protestującym publikowanie filmów i zdjęć z demonstracji ulicznych, które były udostępniane na całym świecie, a następnie rozprowadzane w samym Iranie, wzmacniając dynamikę ruchu. Media społecznościowe umożliwiły Ruchowi Zielonych wyrażanie sprzeciwu, dzielenie się pomysłami i hasłami oraz wspieranie wirtualnej społeczności opozycji wobec reżimu. Jednocześnie rząd irański zareagował, filtrując i blokując media społecznościowe, a także monitorując działania w internecie za pośrednictwem irańskiej Cyberarmii oraz rozpoczynając kampanie propagandowe i dezinformacyjne. Akcje te doprowadziły do wzrostu niepewności i strachu wśród aktywistów. Ponadto państwo utworzyło prorządowe portale społecznościowe, takie jak Velayatmadaran, aby przekształcić przestrzeń cyfrową i promować swoją ideologię (Rahimi, 2011).

Niezależnie od postrzegania roli hakytywizmu należy podkreślić wagę aktywistów działających w przestrzeni cyfrowej i aktywnie wykorzystujących media społecznościowe.

Środki i mechanizmy kreowania swojego wizerunku i oddziaływania na społeczeństwo przez organizacje ruchów społecznych

- Przyjmując optymistyczny lub częściowo ambiwalentny punkt widzenia, organizacje ruchów społecznych są w stanie efektywnie kreować i zarządzać swoim wizerunkiem za pomocą mediów i mediów społecznościowych. Jest to istotne w kontekście ich zdolności do mobilizowania zwolenników, przyciągania uwagi opinii publicznej i wpływania na decyzje polityczne.

Istnieje wiele środków i mechanizmów kreowania wizerunku przez organizacje społeczne w przestrzeni cyfrowej. W większości przypadków pokrywają się one z działaniami podejmowanymi przez podmioty komercyjne i obecne w działaniach marketingowych oraz *public relations*.

Istotne jest oparcie komunikacji na technikach narracyjnych i zastosowanie tzw. *storytellingu*. Definiuje się go jako sztukę opowiadania historii, która ma za zadanie przekazać informacje, idee i przekazy za pomocą narracji lub opowieści. Aby technika ta była efektywna, należy przestrzegać kilku zasad. Przede wszystkim każda organizacja musi zdefiniować cel i określić, co zamierza przekazać swoją historią i jakie emocje powinny zostać wzbudzone u odbiorców. Narracja powinna być spójna, a wywoływane emocje angażujące w historię. Emocjonalne historie bardziej zapadają w pamięć. Należy też szukać unikalnych sposobów opowiadania historii, które wyróżnią się spośród innych. Decydując się na *storytelling*, należy go stosować we wszelkich formach komunikacji, takich jak artykuły, prezentacje, wideo itp., i dostosować formę historii do odpowiedniego medium. Warto też osadzić swoje historie w osobistych doświadczeniach. Autentyczność przyciąga uwagę i buduje więź z odbiorcami. Przedstawienie relacji i opowieści osób bezpośrednio dotkniętych daną sprawą może wzmacniać emocjonalne zaangażowanie odbiorców i sprzyjać budowaniu solidarności z ruchem. Zaleca się identyfikację i dzielenie się historiami, które odzwierciedlają misję i wartości organizacji (Mueller i wsp., 2021; Piechota, 2020; Polletta i wsp., 2021).

Storytelling powinien wykorzystywać głównie komunikację wizualną. Materiały wizualne, jak zdjęcia, grafiki czy filmy, zwiększają zaangażowanie oraz zakres przekazu w mediach społecznościowych. Dbałość o rozwijanie estetyki wizualnej, która wspiera przesłanie, daje organizacji szansę na większą rozpoznawalność. Spójność komunikatów to kolejna technika, która wpływa na percepcję organizacji przez środowisko zewnętrzne. Skupienie komunikatów wokół głównego przesłania i wartości organizacji buduje jej wiarygodność i zaufanie do niej. Jasność i prostota przekazu są istotne przy uwzględnieniu różnorodności grup docelowych obserwujących lub zaangażowanych w działalność organizacji. Całość procesu zamyka rola liderów – ich widoczność i autentyczność. Liderzy ruchów społecznych odgrywają ważną rolę w budowaniu zaufania do organizacji. Publiczne wystąpienia, uczestnictwo w dyskusjach i udzielanie wywiadów mogą przyczyniać się do postrzegania ich

jako autentycznych, a zarazem też jako ekspertów. W przypadku mediów społecznościowych ważne jest zaangażowanie i dostępność liderów. Twarze ruchów społecznych powinny aktywnie zaangażować się w dialog z odbiorcami za pomocą różnych kanałów w mediach społecznościowych. Mowa tu m.in. o odpowiadaniu na komentarze, udział w debatach oraz dzielenie się własnymi doświadczeniami i przemyśleniami na temat bieżących działań.

Wspieraniem procesów komunikacyjnych jest też podjęcie współpracy z influencerami i mikroinfluenserami (Alperstein, 2021; Kishore, Errmann, 2024; Thomas, Fowler, 2023). Influenserzy mają istotny wpływ na kształtowanie ruchów społecznych. Dzięki swojej obecności w mediach społecznościowych docierają do szerokiej publiczności i „budują zaangażowanie” wokół konkretnych spraw. Przekłada się ono na zdolność ruchów społecznych do zwiększania świadomości na temat pewnych problemów społecznych, jak np. równość, ochrona środowiska czy walka z dyskryminacją. Przez swoje treści i zaangażowanie mogą edukować i informować swoich obserwatorów. Ich cechą jest możliwość generowania dyskusji wokół trudnych tematów społecznych. Często używają też swojego wpływu do mobilizacji odbiorców w celu wspierania konkretnych spraw. Organizując akcje charytatywne, zbiórki funduszy czy poparcie konkretnych inicjatyw, inspirować innych do podjęcia działań na rzecz zmian.

Mikroinfluenser to osoba posiadająca małą, ale oddaną grupę obserwatorów na platformach społecznościowych. Jest to pojęcie stosowane w dziedzinie marketingu, które oznacza mniejszą skalę działania niż w przypadku tradycyjnych influencerów czy celebrytów. Mikroinfluenserzy mają zazwyczaj od kilkuset do kilkudziesięciu tysięcy obserwujących na swoich profilach społecznościowych. Często mają jednak bardziej zaangażowani i autentyczny związek ze swoimi obserwatorami. Skutkuje to tym, że zasięg może być bardziej ukierunkowany i skuteczny w dotarciu do konkretnych grup docelowych.

Inne działania wpływające na budowanie wizerunku, poza aktywnością w mediach, są związane m.in. z podejmowaniem współpracy i partnerstwa. Współpraca z innymi organizacjami, ruchami lub instytucjami, które mają podobne cele lub wartości, może wzmocnić wizerunek. Działania mogą przybrać formę doraźnej współpracy przy określonych projektach lub długoterminowych partnerstwach. Takie podejście pozwala na dzielenie się zasobami, wzajemne wsparcie w działaniach promocyjnych i zwiększenie zasięgu

przekazu. Równie istotne jest zaangażowanie wolontariuszy i ambasadorów. Poza influencerami i ekspertami, wiele organizacji korzysta z siły swoich zwolenników, przekształcając ich w ambasadorów ruchu. Szkolenie i wyposażenie wolontariuszy w narzędzia do skutecznego komunikowania misji ruchu może skutkować organicznym rozprzestrzenianiem się przekazu i budowaniem pozytywnego wizerunku.

Budowanie wizerunku opartego na zaufaniu wymaga od organizacji ruchów społecznych nie tylko skutecznej komunikacji, ale także przestrzegania zasad etyki i transparentności w działaniach. Otwarte mówienie o źródłach finansowania, metodach działania, a także o sukcesach i porażkach wzmacnia zaufanie i wiarygodność organizacji.

Działania organizacji społecznych i ich obecność w przestrzeni internetowej dają szansę wzmocnienia aktywizmu cyfrowego. Może on przyjmować trzy zasadnicze formy. Są nimi tzw. kliktywizm, megagłos i pewność (George, Leidner, 2019). „Kliktywizm” polega na uczestniczeniu jednostek w aktywizmie internetowym przez proste działania, takie jak polubienie, udostępnianie lub podpisywanie petycji *online*. Uważany jest za formę zaangażowania bez barier, ponieważ wymaga minimalnego wysiłku ze strony uczestników. Pozwala jednostkom szybko i łatwo wyrazić poparcie dla danej sprawy, bez głębokiego angażowania się w podstawowe kwestie. Przykładem jest kliknięcie linku do petycji udostępnionego na platformach mediów społecznościowych w celu zabrania głosu w danej kwestii bez znaczącego aktywnego zaangażowania. „Megagłos” czy „megagłosowanie” polega na angażowaniu się w dyskusje na tematy polityczne lub społeczne w przestrzeniach cyfrowych. Wykracza poza „kliktywizm”, w którego ramach ludzie aktywnie dyskutują i debatują na szersze tematy, a nie tylko reagują kliknięciem. Umożliwia jednostkom analizowanie, krytykowanie i angażowanie się w ważne rozmowy na temat przyczyn lub konsekwencji określonych działań lub wydarzeń. Przykładem może być omawianie wpływu zmiany zasad lub problemu społecznego na forach internetowych, w komentarzach na blogach lub na platformach mediów społecznościowych. „Pewność” czy „przekonanie” w aktywizmie cyfrowym odnosi się do wyraźnego wyrażania wsparcia lub sprzeciwu wobec konkretnej przyczyny lub problemu. Polega na zajęciu jasnego stanowiska w danej sprawie i publicznym wyrażaniu swoich opinii i przekonań w przestrzeni cyfrowej. Działania te mogą pomóc zmobilizować wsparcie, zwrócić uwagę na krytyczne tematy i wskazać powiązanie z konkretnymi ruchami lub

inicjatywami. Przykładem jest tu publikowanie w mediach społecznościowych zdecydowanego oświadczenia na temat decyzji politycznej, niesprawiedliwości społecznej lub troski o środowisko w celu wyrażenia osobistych poglądów i wezwania do działania (George, Leidner, 2019).

Zastosowanie przedstawionych powyżej środków i mechanizmów, a także możliwość wpływania na aktywizm cyfrowy otworzyło przed ruchami społecznymi wachlarz możliwości. Media społecznościowe obniżyły bariery wejścia na polu publicznego dyskursu, umożliwiając jednostkom i grupom przekazywanie swoich treści bez konieczności posiadania znaczących zasobów finansowych czy technicznych. W rezultacie przestrzeń publiczna rozszerza się o głosy dotychczas marginalizowane lub nieobecne w tradycyjnych mediach. Taka demokratyzacja przekazu sprzyja pluralizmowi i heterogenności treści, umożliwiając ruchom społecznym promowanie swoich postulatów oraz budowanie społeczności wokół wspólnych celów.

Charakterystyczną cechą mediów społecznościowych jest ich zdolność do szybkiego rozprzestrzeniania się informacji, co ma znaczenie dla ruchów społecznych, szczególnie

w kontekście organizacji protestów czy akcji społecznych. Współdzielenie postów, tweetów czy relacji na żywo umożliwia natychmiastowe dotarcie do szerokiej publiczności, co z kolei generuje reakcję łańcuchową w postaci większego zaangażowania i wsparcia. Użytkownicy mogą grupować się wokół wspólnych interesów, wartości czy celów. Dla ruchów społecznych możliwość budowania społeczności online oznacza nie tylko wzmacnianie własnej bazy sympatyków, lecz także tworzenie przestrzeni do wymiany doświadczeń, dyskusji oraz planowania akcji, co często przekłada się na realne działania, mobilizując członków do zaangażowania offline'owego. Elektroniczne narzędzia oferowane przez platformy technologiczne ułatwiają monitorowanie opinii publicznej. Media społecznościowe oferują unikalną możliwość obserwacji i analizy trendów, opinii oraz nastawień społecznych w czasie rzeczywistym. Dla ruchów społecznych oznacza to możliwość dostosowywania strategii, komunikatów oraz działań do bieżącej dynamiki społecznej oraz maksymalizację oddziaływania głoszonych postulatów.

Możliwości wykorzystania poszczególnych mediów społecznościowych obrazuje tab. 9.1.

Tabela 9.1 Media społecznościowe i ich przydatność dla organizacji ruchów społecznych

Nazwa	Typ i funkcje	Wykorzystanie przez organizacje społeczne
Facebook	Sieć społecznościowa umożliwiająca budowanie rozległych relacji społecznych, udostępnianie treści, zdjęć, filmów oraz prowadzenie dyskusji w grupach i wydarzeniach	Promocja działań, pozyskiwanie wsparcia, budowanie społeczności oraz informowanie o istotnych kwestiach społecznych
LinkedIn	Sieć społecznościowa zorientowana na kreowanie i utrzymywanie profesjonalnych relacji, umożliwiająca wyrażanie opinii, udostępnianie treści oraz networking biznesowy	Budowanie relacji biznesowych, rekrutacja pracowników, promocja swoich działań oraz dzielenie się wiedzą i opiniami
Twitter (X)	Mikroblog z ograniczoną liczbą znaków, służący do szybkiego udostępniania informacji, linków i opinii, często wykorzystywany jako platforma do dyskusji i komunikacji	Natychmiastowe udostępnianie informacji, angażowanie swojej publiczności, monitorowanie trendów oraz budowanie dialogu ze społecznością
Instagram	Platforma do udostępniania zdjęć i wideo, skoncentrowana głównie na wizualnej komunikacji, umożliwiająca publikowanie treści multimedialnych oraz interakcje z użytkownikami	Promocja wizualna, budowanie rozpoznawalności marki, angażowanie swojej społeczności przez ciekawe treści, wideo i zdjęcia
Snapchat	Aplikacja umożliwiająca przesyłanie zdjęć i krótkich filmów, popularna wśród młodych użytkowników, charakteryzująca się tymczasowym dostępem do zamieszczonych treści	Docieranie do młodszej grupy odbiorców, tworzenie nietrwałych reklam i kampanii, budowanie świadomości marki oraz angażowanie społeczności w twórcze aktywności
TikTok	Platforma do udostępniania krótkich wideo, popularna wśród młodszej publiczności, umożliwiająca tworzenie i udostępnianie kreatywnych filmów, trendów tanecznych, memów i innych	Kreowanie kreatywnych kampanii, angażowanie młodszej publiczności przez trendy oraz budowanie świadomości i wsparcia dla swoich działań
WhatsApp	Aplikacja służąca do komunikacji tekstowej, głosowej i wideo między użytkownikami, umożliwiająca tworzenie grupowych czatów oraz udostępnianie plików i multimediów	Szybkie komunikowanie się z członkami, wolontariuszami i sympatykami, organizowanie wydarzeń, zbieranie funduszy oraz dyskusji w grupach
Blogi	Strony internetowe, na których autorzy regularnie publikują artykuły, recenzje, komentarze oraz inne treści związane z określoną tematyką lub pasją	Dzielenie się wiedzą, informacjami oraz opiniami związanymi z prowadzoną działalnością, budowanie zaangażowania i ruchu na swojej stronie internetowej
Vlogi	Wizualne odpowiedniki blogów, gdzie twórcy dzielą się treściami wideo, prezentując swoje życie, pasje, opinie lub specjalistyczną wiedzę w formie filmów online	Pokazywanie kulis swojej pracy, prezentowanie realizowanych projektów, budowanie zaufania oraz angażowanie społeczności za pomocą atrakcyjnych treści wideo

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Mimo zagrożeń, jakie mogą towarzyszyć obecności w przestrzeni cyfrowej, media, głównie społecznościowe, pełnią ważną rolę w działalności organizacji społecznych – wspierają inicjatywy aktywistów. Służą dyfuzji informacji, przyczyniają się do szybkiego i masowego rozpowszechniania informacji, zarówno o samym ruchu, jak i o poruszanych przez niego kwestiach. Mobilizują, umożliwiając efektywną aktywizację uczestników i sympatyków do udziału w działaniach ruchów, zarówno *online*, jak i *offline*. Koordynują działania w skali nie tylko lokalnej, lecz także globalnej, bez potrzeby centralnego organu kierowniczego. Kształtują dyskurs publiczny, zwiększając świadomość na temat poruszanych problemów. Media umacniają społeczności i tworzą przestrzeń do ich angażowania wokół wspólnych celów i wartości.

Media społecznościowe jako platformy cyfrowe pozwalają organizacjom społecznym na dotarcie do różnorodnych grup odbiorców, niezależnie od ich lokalizacji czy zainteresowań. Zasięg tych mediów obejmuje sympatyków danej organizacji, a także potencjalnych przeciwników oraz biernych obserwatorów. Zasadniczym aspektem jest możliwość dostosowania formy komunikacji do różnych grup odbiorców. Dla zwolenników organizacji społecznej ważne jest przekazywanie informacji i działań ukierunkowanych na wzmocnienie ich zaangażowania i lojalności. Dla grupy przeciwników istotne jest budowanie dialogu, wyjaśnianie stanowisk oraz poszukiwanie wspólnego języka, dla osób biernych czy niezaangażowanych natomiast konieczne jest spersonalizowane podejście, które będzie skupiać się na edukacji, uświadamianiu oraz budowaniu świadomości na temat problematyki społecznej.

Rekomendacje

1. **Zdefiniowanie celów i storytelling.** Organizacje powinny klarownie określić cele i wykorzystywać techniki narracyjne (*storytelling*) do przekazywania informacji oraz budowania emocjonalnego związku z odbiorcami.
2. **Komunikacja wizualna.** Stosowanie komunikacji wizualnej (grafiki, zdjęcia, filmy), której celem jest zwiększenie zaangażowania odbiorców i pozytywnego wpływu na przekaz organizacji.
3. **Spójność komunikacji.** Przestrzeganie spójności komunikacyjnej buduje wiarygodność organizacji i wzmacnia zaufanie odbiorców.
4. **Wiarygodność liderów i ich dostępność.** Liderzy organizacji powinni być widoczni, autentyczni i aktywni w dialogu z odbiorcami, co przyczynia się do budowania zaufania i wiarygodnego wizerunku organizacji.
5. **Współpraca z influencerami.** Współpraca z influencerami oraz mikroinfluencerami może zwiększyć zasięg przekazu i zaangażowanie odbiorców w sprawy organizacji.
6. **Budowanie relacji i partnerstw.** Utrzymywanie współpracy z innymi organizacjami o podobnych celach pomaga wzmocnić wizerunek i umożliwia wzajemne wsparcie w działaniach promocyjnych.
7. **Zaangażowanie wolontariuszy i ambasadorów.** Szkolenie i angażowanie wolontariuszy oraz ambasadorów organizacji sprzyja organicznemu rozpowszechnianiu się przekazu oraz budowaniu pozytywnego wizerunku.
8. **Dobrowolność, przejrzystość i etyka.** Organizacje powinny przestrzegać zasad etyki, przejrzystości oraz otwarcie mówić o źródłach finansowania i metodach działania, co wzmacnia wiarygodność i zaufanie.

Bibliografia

- Alperstein N. (2021), *Social Influencers, Content Creators, and Network Mediators in Social Movements*, [w:] Alperstein N. (red.), *Performing Media Activism in the Digital Age*, Springer International Publishing.
- Bruns A., Highfield T., Burgess J. (2013), *The Arab Spring and social media audiences: English and Arabic Twitter users and their networks*, „American Behavioral Scientist”, 57(7), 871–898.
- Dolata U. (2017), *Social movements and the Internet: The sociotechnical constitution of collective action*, „Research Contributions to Organizational Sociology and Innovation Studies, SOI Discussion Papers”, Article 2017–02.
- Dubicki P. (2020), *Znaczenie mediów społecznościowych w kształtowaniu wizerunku jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, „Studia Miejskie”, 39.
- George J.J., Leidner D.E. (2019), *From clicktivism to hacktivism: Understanding digital activism*, „Information and Organization”, 29(3).
- Gryszel P., Zawadzki P. (2023), *Cele i formy aktywności marketingowej polskich miast w mediach społecznościowych*, „Studia Periegetica”, 42(2).
- Ireland L. (2022), *We are all (not) Anonymous: Individual – and country-level correlates of support for and opposition to hacktivism*, „New Media & Society”, 14614448221122252.
- Kidd D., McIntosh K. (2016), *Social Media and Social Movements*, „Sociology Compass” 10(9).
- Kishore S., Errmann A. (2024), *Doing Big Things in a Small Way: A Social Media Analytics Approach to Information Diffusion During Crisis Events in Digital Influencer Networks*, „Australasian Journal of Information Systems”, vol. 28.
- Mueller A., Wood-Doughty Z., Amir S., Dredze M., Nobles A.L. (2021), *Demographic Representation and Collective Storytelling in the Me Too Twitter Hashtag Activism Movement*, „Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction”, 5(CSCW1), 107:1–107:28.
- Pawluczyk P. (2024), *Media społecznościowe – czym są i jakie dają możliwości?*, <https://cyrekdigital.com/pl/baza-wiedzy/media-spolecznosciowe/> (dostęp: 05.07.2024)
- Piechota G. (2020), *Storytelling as a Form of Political Propaganda. Political Protests in Hong Kong in the Narrative of RT and CCTV Networks*, „Zarządzanie Mediami”, 8(4).
- Polletta F., DoCarmo T., Ward K.M., Callahan J. (2021), *Personal Storytelling In Professionalized Social Movements*, „Mobilization: An International Quarterly”, 26(1).
- Promocja i współpraca NGO z mediami*, (2021, wrzesień 17). <https://poradnik.ngo.pl/promocja-i-wspolpraca-ngo-z-mediami> (dostęp: 10.07.2024)
- Rahimi B. (2011), *The Agonistic Social Media: Cyberspace in the Formation of Dissent and Consolidation of State Power in Postelection Iran*, „The Communication Review”, 14(3).
- Reilly N. (2020), *Degrowth and the Fermi Paradox–Ecopolitics, Techno-Pessimism and Implications for Cosmology*, „Dublin Law and Politics Review”, 1, 58.
- Szydlowska A. (2013), *Charakterystyka mediów społecznościowych jako narzędzia komunikacji firmy z klientem*, „Zeszyty Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu Firma i Rynek”, nr 2.
- Thomas V.L., Fowler K. (2023), *Examining the outcomes of influencer activism*, „Journal of Business Research”, 154, 113336.
- Wolfsfeld G., Segev E., Sheaffer T. (2013), *Social Media and the Arab Spring*, „The International Journal of Press/Politics”.

Zakończenie

Polski system polityczny i prawny otwiera rozległe możliwości oddziaływania dla ruchów społecznych, a szczególnie organizacji ruchów społecznych. System demokratyczny sprzyja aktywności obywateli i tworzy mechanizmy artykulacji ich przekonań i interesów. Ruchy społeczne mają do odegrania ważną rolę w kreowaniu przestrzeni wymiany poglądów i formowaniu decyzji politycznych na rzecz bezpiecznego i przewidywalnego rozwoju społeczeństwa.

Również w polskiej historii ruchy społeczne pozostawiły swój wyrazisty ślad: narodowowyzwoleńcze ruchy w XIX w., ruchy na rzecz społecznej emancypacji w XIX i XX w. – głównie ruch ludowy i ruch feministyczny, a przede wszystkim, najbardziej rozpoznawalny z nich, antykomunistyczny ruch „Solidarność” w latach 80. XX w. (Brzechczyn, 2018, 40–44). Współcześni działacze, reprezentujący bardzo zróżnicowane poglądy, często ścierający się i proponujący nie tylko odmienne, lecz także wręcz sprzeczne wizje rozwoju polskiego społeczeństwa, mogą również osiągnąć istotne efekty.

Aby to było możliwe, konieczne jest dobranie efektywnej strategii zależnej od możliwości, zasobów i otoczenia. To, jakie środki należy zastosować, zależy nie tyle od charakteru ruchu, ile przede wszystkim od okoliczności, w jakich przyszło mu działać. Dlatego nawet ten sam ruch w odmiennym miejscu lub czasie stosuje bardzo zróżnicowane narzędzia (Delap, 2024), czasem nawet odchodząc od własnych tradycji i upodabniając się do innych ruchów. Niekiedy ruchy nabierają charakteru globalnego albo przez realizację wspólnych celów, albo przez podejmowanie wspólnych działań na rzecz realizacji celów o charakterze krajowym lub regionalnym. Jednak nawet we współczesnym, naznaczonym procesami globalizacji, świecie uwarunkowania wykorzystania zarówno znanych, jak i innowacyjnych repertuarów ruchów społecznych są kształtowane przez systemy społeczne i polityczne. To właśnie w ich ramach są realizowane, ale przede wszystkim w ich ramach mają przynieść lub powstrzymać zmianę.

Jak wskazali redaktorzy międzynarodowej analizy ruchów społecznych: „nie jest przypadkiem, że takie podejście często podejmują [...] aktywiści: robić to, co działa, gdzie i kiedy działa” (Boutcher, Shdaimah, Yarbrough, 5). Plano-

wanie strategii, precyzyjne formułowanie celów, selekcja adresatów oraz zestaw stosowanych narzędzi muszą być dopasowane do czasu i miejsca działalności ruchu, ponieważ w przeciwnym razie pozostaną skazane na porażkę.

Dlatego właśnie w niniejszym materiale interdyscyplinarny zespół badawczy ruchów społecznych z Uniwersytetu Wrocławskiego podjął próbę usystematyzowania uwarunkowań tej działalności w Polsce w trzeciej dekadzie XXI w., a także zidentyfikowania wynikających z tych uwarunkowań możliwości. W tym celu przyjrzelśmy się ramom teoretycznym, historycznym przypadkom ruchów społecznych, regulacjom prawnym obowiązującym w Polsce i zmieniającym się narzędziom dostępnym dla ruchów.

Ważnym wnioskiem, jaki płynie z naszej analizy, jest konieczność świadomego i celowego kształtowania strategii ruchów społecznych, łączenia starannego planowania z elastycznością. Długofalowe efekty zależą od spójności przekazu, właściwej definicji postulatów i konsekwentnego łączenia zróżnicowanego instrumentarium. Jednocześnie oddolna aktywność, inicjatywy i zaangażowanie szeregowych członków ruchu kształtują jego wizerunek i warunkują skuteczność, często stając się istotnym zasobem w relacjach z otoczeniem. Doskonałym przykładem powiązania uważnego planowania z aktywnością samych zwolenników ruchu była sprawa Rosy Parks i bojkotu autobusowego w Alabamie. Starannie wybrano formę protestu (odmowa ustąpienia miejsca w autobusie), osobę protestującą (doświadczona i odważna działaczka, pracująca kobieta o stosunkowo wysokim wykształceniu) i czas działania. Działacze prorównościowi, wśród nich Rosa Parks, zakładali, że uruchomi to reakcję społeczności, jednak sam przebieg bojkotu autobusowego, a zwłaszcza wzajemne wsparcie członków społeczności w transporcie wykorzystywały już pomysły i działania również osób, które wcześniej nie były aktywnie zaangażowane w ruch.

Istotnym aspektem planowania strategii ruchu jest instytucjonalizacja. Choć działania w ramach ruchów społecznych często mają charakter spontaniczny i wykorzystują oddolną dynamikę, ich liderzy powinni uwzględnić także możliwości wynikające z bardziej systematycznej aktywności. W materiale wskazaliśmy różne formy prawne, które pozwalają na kreowanie organizacji ruchów społecznych, regulują ich repertuary działania i tworzą mechanizmy realizacji postulatów ruchów. Instytucjonalizacja sprzyja tak-

że trwałości działań i podtrzymywaniu relacji ze zwolennikami ruchu również poza okresami mobilizacji. W polskim prawie funkcjonują różne rodzaje organizacji pozarządowych – zarówno stowarzyszenia, jak i fundacje mogą być przydatne dla porządkowania działalności ruchu. Zasadniczą kwestią jest wiedza działaczy na temat możliwości, jakie dają poszczególne formy oraz na temat ograniczeń i zakazów, które wyznaczają granice legalnej działalności. Chociaż łamanie prawa przez działaczy ruchów społecznych często jest uznawane za nieposłuszeństwo obywatelskie, wykorzystywanie tego narzędzia także zobowiązuje do starannego przygotowania.

Kolejnym ważnym obszarem, który wymaga balansowania różnych elementów, jest współpraca z instytucjami państwowymi. Działalność agend, takich jak Narodowy Instytut Wolności wspierający społeczeństwo obywatelskie, współpraca z samorządami, publiczne narzędzia finansowania organizacji pozarządowych (w tym organizacji ruchów społecznych), inicjatywa ustawodawcza, udział w konsultacjach na poziomie samorządowym i parlamentarnym, sprzyja wzmocnieniu zasobów ruchu społecznego, a także formalizuje efekty jego oddziaływania w postaci aktów prawnych regulujących ważne dla ruchu obszary. Jednocześnie należy pamiętać, że to państwo jest adresatem postulatów ruchów społecznych. Zbyt bliska współpraca niekiedy podważa wiarygodność ruchów, a działania agend państwowych mogą służyć, jak wskazują również polskie przykłady, manipulacji.

W tym kontekście szczególne znaczenie mają dwa elementy. Po pierwsze, aktywiści, a zwłaszcza liderzy organizacji ruchów społecznych, powinni dobrze znać przepisy prawa, zarówno w kontekście ram ich własnej działalności, jak i współpracy z agendami państwa. Mamy nadzieję, że nasza publikacja ułatwi to zadanie. Po drugie, relacje między sektorem społecznym a publicznym powinny opierać się na zaufaniu, ale jednocześnie na przestrzeganiu zasad ostrożności i legalizmu.

Uzależnienie organizacji ruchów społecznych od państwa – w tym uzależnienie finansowe – może okazać się bardzo niebezpieczne, a także może prowadzić do nadużyć. Dlatego tak istotne jest dywersyfikowanie źródeł finansowania działalności ruchów i ich organizacji. Jak wskazują zebrane dane, polskie ruchy społeczne tylko częściowo wykorzystują zróżnicowane możliwości wynikające z polskich

regulacji prawnych. Szczególne znaczenie mają w tym kontekście poszczególne formy pozyskiwania środków od osób fizycznych, indywidualnych zwolenników ruchu. Co istotne, zachęcanie obywateli do materialnego wsparcia ruchu jest także elementem mobilizacji społecznej i budowania więzi ze zwolennikami.

W Polsce – podobnie jak w innych państwach demokratycznych – wdrożono specjalne narzędzia włączające obywateli w procesy decyzyjne. W materiale wskazujemy, że nie zawsze spełniają one pokładane w nich nadzieje. Przede wszystkim przedkładane przez obywateli inicjatywy ustawodawcze rzadko przechodzą cały proces i stają się obowiązującymi przepisami prawa. Stanowią one jednak istotne narzędzie stymulowania dyskusji o problemach podejmowanych przez ruchy społeczne. Korzystne jest także łączenie narzędzi dostępnych na poziomie krajowym z tymi funkcjonującymi na poziomie samorządu lokalnego. Chociaż akcje ogólnokrajowe często przyciągają więcej zainteresowania mediów, to działania lokalne mogą być bardziej widoczne dla obywateli.

Wśród wniosków z przeprowadzonej analizy uwarunkowań funkcjonowania ruchów społecznych w Polsce w drugiej dekadzie XXI w. warto zwrócić uwagę także na kwestię relacji z różnymi grupami interesariuszy. Ruchy społeczne są przede wszystkim zaangażowane w mobilizację zwolenników i przekonywanie neutralnych obywateli, aby poparli przedstawiane postulaty. Strategie ruchów powinny jednak uwzględniać także przeciwników i potencjalnych przeciwników. Jest to szczególnie istotne przy wyborze repertuaru działań, ponieważ niektóre formy publicznego zaangażowania mogą budzić nadmierne kontrowersje, a w konsekwencji zniechęcać część społeczeństwa do przekazywanych treści. Dobrym przykładem tego dylematu jest ruch ekologiczny, który łączy działania mieszczące się w głównym nurcie polityki z radykalnymi akcjami, takich grup jak Extinction Rebellion. Wyrziste działania są w wielu przypadkach bardzo dobrym narzędziem, jednak powinny mieścić się w szerszej strategii wpływania na społeczeństwo i instytucje.

Z rozróżnieniem poszczególnych grup adresatów wiąże się także problematyka komunikacji. W strategii budowania wizerunku i marki ruchu jego liderzy muszą uwzględniać zarówno osoby nastawione do postulatów ruchu pozytywnie lub potencjalnie pozytywnie, jak i przeciwników, ponieważ

mogą oni pozostać bierni lub – przeciwnie – zaangażować się w kontrruch, obniżając szanse na realizację zamierzeń. Istotne znaczenie ma też kwestia tego, co, jak i kiedy komunikować osobom bezpośrednio zainteresowanym, innym członkom społeczeństwa, decydującym, a także pośrednikom, a przede wszystkim mediom. Media odgrywają współcześnie niezwykle istotną, ale zmieniającą się rolę – dlatego właśnie w książce staraliśmy się podkreślić, jak ważne jest odpowiednie wykorzystanie takich nowoczesnych narzędzi, jak media społecznościowe. Mimo że – szczególnie w kontekście takich ruchów, jak Occupy Wall Street i Arabska Wiosna – zwraca się często uwagę na ich potencjalnie twórczą i pozytywną rolę na rzecz mobilizacji zwolenników ruchów i organizacji ich działań, nie należy lekceważyć problemów, jakie wiążą się z upowszechnieniem tej formy komunikacji.

Współczesna Polska nie jest wyjątkiem na tle innych państw. Jest areną działalności różnych ruchów i kontrruchów wykorzystujących rozmaite repertuary i narzędzia,

aby wpływać na przekonania członków społeczeństwa i na decyzje polityczne. Przez wpływ na regulacje prawne ruchy mogą zmieniać ramy funkcjonowania społeczeństwa w kontekście relacji międzyludzkich i międzygrupowych, kształtowania i rezygnacji z kształtowania środowiska naturalnego i przystosowania się do zmian wynikających z dynamicznego rozwoju technologii. Polacy i państwo polskie stoją wobec wyzwań związanych z równoważeniem potrzeby rozwoju z koniecznością ochrony zasobów i ambicjami ich sprawiedliwego – co nie zawsze oznacza równego – podziału. Działalność ruchów społecznych może pomóc obywatelom w dokonywaniu wyborów, musi jednak być oparta na faktycznym dążeniu do poprawy bytu społeczeństwa, nie może być manipulacyjna ani służyć partykularnym interesom. W takich okolicznościach polityka sporu staje się polityką na rzecz przyszłości.

*Katarzyna Kobielska
Małgorzata Madej*

Bibliografia

Brzechczyn K. (2018), „From Proletarian Revolution to National Uprising. An Overview of Conceptualizations of Polish Solidarność”, „Humaniora. Czasopismo Internetowe”, Nr 3 (23).

Delap L. (2024), *Feminizmy. Historia globalna*, Okoniny: Wydawnictwo Drzazgi.

Boutcher S.A., Shdaimah C.S., Yarbrough M.W. (2023), *Research Handbook on Law, Movements and Social Change*, Cheltenham: Elgar.

Spis tabel

Tabela 1.1 Cechy aktywności ruchów społecznych według C. Tilly'ego. WUNC – przejawy wartości (Worthiness), jedności (Unity), liczebności (Numbers) i zaangażowania (Commitment)	11
Tabela 1.2 Typy organizacji społecznych wg H. Kriesiego	12
Tabela 2.1 Fazy rozwoju społecznego i typ ruchów społecznych	17
Tabela 2.2 Świadomość globalnego ocieplenia w Stanach Zjednoczonych w latach 1982–2006	18
Tabela 2.3 Taktyki ruchów społecznych i aktywistów bez użycia przemocy	25
Tabela 2.4 Liczba publikacji z tagami dotyczącymi mężczyzn	30
Tabela 2.5 Podstawowe modele praktyki środowiskowej	32
Tabela 3.1 Zasada subsydiarności, czyli pomocniczości	36
Tabela 3.2 Ustawy i ważne wydarzenia mające wpływ na funkcjonowanie trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego	38
Tabela 3.3 Zakres zadań przewidzianych do realizacji przez organizacje pozarządowe w u.d.p.p.w.	39
Tabela 4.1 Dynamika rozwoju ruchu społecznego	53
Tabela 4.3 Porównanie organizacji trzeciego i czwartego sektora	55
Tabela 4.4 Główne typy organizacji pozarządowych i ich cechy według Handy'ego	56
Tabela 4.5 Główne ramy funkcjonowania stowarzyszeń rejestrowych, zwykłych i fundacji	59
Tabela 4.6 Formy współpracy organizacji pozarządowych	64
Tabela 6.1 Przychody organizacji non profit według rodzaju źródeł finansowania (dane GUS za 2022 r.)	86
Tabela 9.1 Media społecznościowe i ich przydatność dla organizacji ruchów społecznych	133

Spis rycin

Rycina 1.1 Typologia organizacji ruchów społecznych	12
Rycina 2.1 Informacja o wygranym procesie szwajcarskich senierek	22
Rycina 2.2 Feministyczne palenie biustonoszy	23
Rycina 2.3 Ruch Chipko w Indiach	24
Rycina 2.4 Typy działań ruchów społecznych wykorzystujące internet	25
Rycina 2.5 Zrzut ekranu dyskusji o współczesnej sytuacji mężczyzn	30
Rycina 4.1 Formy działania polskich organizacji pozarządowych	57
Rycina 4.2 Aktywność polskich organizacji pozarządowych według wybranych form rzecznictwa	62
Rycina 7.1 Proces skutecznej obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej	101
Rycina 7.2 Etapy postępowania z projektami dokumentów rządowych w procesie legislacyjnym	105
Rycina 7.3 Liczba wysłuchań publicznych w Sejmie ogółem (kadencje Sejmu: V–X) wg podmiotów wnoszących projekt ustawy	109
Rycina 8.1 Główne funkcje marki ruchu społecznego	119
Rycina 8.2 Proces kreowania marki: od tożsamości do wizerunku	120
Rycina 8.3 Główni aktorzy uczestniczący w kreowaniu marki ruchu społecznego	122